ESENLER **ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ**

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

ESENLER **ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ**

ESENLER
BELEDİYESİ

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

ISBN: 978-605-86087-1-9

Esenler Belediyesi
Şehir Düşünce Merkezi
Şehir Yayınları

—

Editör
Murat ŞENTÜRK

—

Tashih-Redaksiyon
Dudu Ekinci DEMİR

—

Tasarım - Kapak
Mehmet ÜLKER / Düzey Ajans

—

Baskı/Cilt
İlbey Matbaa
2. Matbaacılar Sitesi 3NB3
Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
0212 613 83 63

—

Yayın Yılı 2012

Eserin tüm yayın hakları Esenler Belediyesi'ne aittir.
Kitapta yer alan makalelerden yazarları sorumludur.

Göç, Türkiye'de kentleşme sürecinin temel dinamiklerinden biridir. İstanbul'un göçle kurulan yerleşim alanlarından biri olan Esenler, hızlı bir kentleşme süreci yaşamıştır. Tarihi çok eskilere gitmeyen Esenler'de, kısa bir süre içinde mekânsal ve toplumsal bir dönüşüm gerçekleşmiştir. İstanbul Otogar'ına açılan kapı olan Esenler, tekstil kent, giyimkent, hâl, ikitelli organize sanayi bölgesi gibi kent merkezindeki sanayinin desantralizasyonu sürecinde kentin çeperlerine taşınan alanların önemli bir kısmıyla yakın ilişki içindedir. Dolayısıyla Esenler hem kente gelen nüfusun yerleşimiyle hem de söz konusu mekânsal politikaların etkisiyle oluşan yerleşme pratiğiyle ilişkili bir biçimde bugüne kadar gelen ve göçün mekânı olarak nitelendirilebilecek bir alandır.

2012 yılında Şehir Düşünce Merkezi bünyesinde çalışmalar yapan "Kent ve Aidiyet" ve "Göç ve Kentleşme" atölyeleri yukarıda özetle bahsedilen değişimi ele almayı temel hedef olarak belirlemişlerdir. Atölyelerde genel olarak kent, aidiyet, göç meselelerinin yanı sıra Esenler'de göçün etkileri, kentleşmenin dinamikleri, kimlik ve kent kültürü ilişkisi vb. konular incelenmiştir.

Her iki atölyede hazırlanan metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu çalışmada farklı bakış açıları ve ele alışlar yer almaktadır. Ümidimiz, elinizdeki bu çalışmanın hızla gelişen kentlerimizi ve özellikle Esenler'i anlamaya katkı sunmasıdır.

Murat Şentürk
Editör

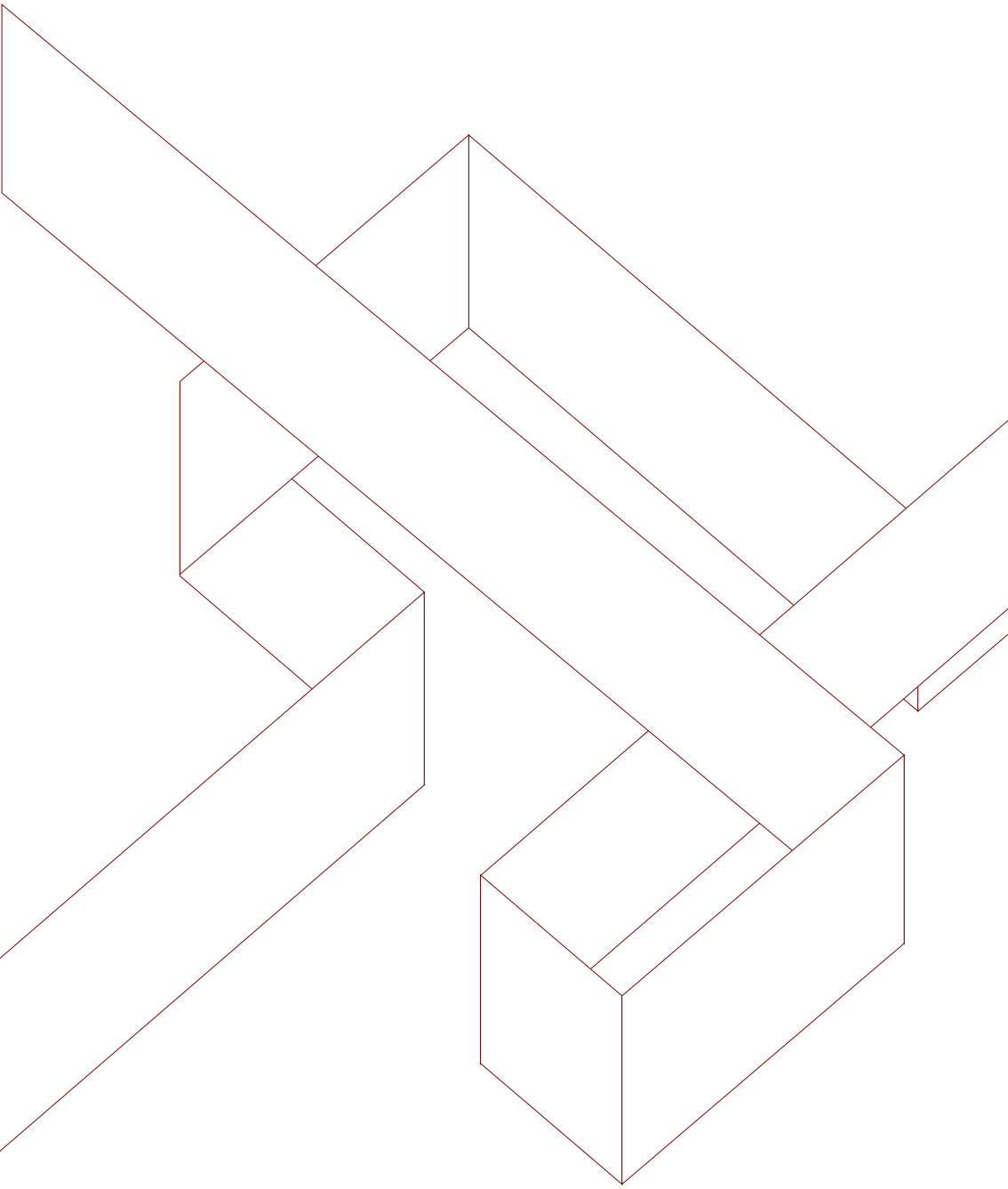
Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

Şehre dair kalıcı fikirler ve çözüm önerileri oluşturmak için kurduğumuz Esenler Şehir Düşünce Merkezi yaptığı atölye çalışmalarını, öğrencilerimizin, akademisyenlerimizin, yerel yöneticilerimizin, bürokratlarımızın, sivil toplum kuruluşlarımızın faydalanabileceği şekilde kitaplaştırmaya devam etmektedir. Şehrin sorunlarına küresel ve yerel ölçekte çözümler sunmak için çalışmalar yapan merkezimizin, 2012 yılında gerçekleştirdiği atölye çalışmalarının bir kısmını ihtiva eden bu kitap, Esenler örneğinden yola çıkarak şehrimizin, halkımızın sorunlarına çözüm önerileri getiren bir eser hüviyetindedir. Akademisyenlerimizin titiz çalışmaları neticesinde hazırlanan bu eser göç unsurunu merkeze alarak genel olarak İstanbul'un özel olarak Esenler'in sosyal ve fiziksel problemlerinin kaynaklarını tespit etmeye çalışmakta ve ülkemizdeki, neredeyse bütün şehirlerin cari olan sorunlarının çözümü için öneriler sunmaktadır.

Bir şehri yönetirken en çok ihtiyaç duyulan unsurlardan birinin de sorunların kaynaklarına ve çözüm yöntemlerine dair doğru bilgi olduğu gerçeğinden hareketle yapılan bu çalışmaların, şehirlerimizin sorunlarına gerçekçi çözümler sunmakta olduğunu belirtmek istiyorum. Ülkemizin sahasındaki önemli merkezlerinden biri olma niteliğindeki Esenler Şehir Düşünce Merkezi'nin gerçekleştirdiği ve kitap haline getirdiği atölye çalışmalarının, bilgiye dayalı fikir sahibi olmak için, yerel yöneticilerin ve akademisyenlerin başucu kitabı niteliğinde olacağını düşünüyor ve elinizdeki bu eserin faydalı olmasını temenni ediyorum.

M. Tevfik Göksu
Esenler Belediye Başkanı

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

İçindekiler

1. Bölüm Kent ve Aidiyet		**13**
Şehir Dönüştürür	*İhsan Aktaş*	**15**
Yaralı Bellek: Kent ve Unutma	*Dilaver Demirağ*	**45**
Demokratik Bir Kent Kültürü İnşası	*Ümit Kurt*	**83**
Bir İstanbul Distopyası: İstanbul'un Sınıfsal ve Kimliksel Dönüşümü Bağlamında Karşı-Kentler, Folyo-Yaşamlar ve Yok-Mekanlar	*Ahmet Özcan*	**105**
2. Bölüm Göç ve Kentleşme		**131**
İstanbul'da Göç, Yoksulluk ve Kentsel Dönüşüm	*Murat Şentürk*	**133**
Göçün Mekânı: Esenler ve Mekânın Değişimi	*Hasan Taşçı*	**155**
Esenler'de Yaşamak, Memlekette Ölmek: Göç ve Kente Uyum Sürecinde Hemşehrilik	*Yusuf Adıgüzel*	**185**
Esenler'de Yoksul Gençlerin Mekânları: Hâl, Tekstil Atölyeleri ve Kafeler	*Ömer Miraç Yaman*	**223**

Katkıda Bulunanlar

Ahmet Özcan

Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlayan Ahmet Özcan, Yüksek Lisansını Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden Edmund Burke'ün siyasal düşüncesi üzerine yazdığı tezle aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde "Son Kürt Eşkıyaları" adlı doktora tezini hazırlayan Özcan, anayasa hukuku, kent sosyolojisi, Kürt meselesi ve siyasal teori ile ilgilenmektedir.

Dilaver Demirağ

Yüksek öğrenimini Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde yaptı. Gazeteciliğe 1985'te Milliyet gazetesinde düzeltmen olarak başladı. Yazılı basın yanında çeşitli televizyonlarda ve radyolarda da program yaptı. 1996 yılında Günaydın gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Sırasıyla Kara, Yeşil Barış, Matbuat, Umran, Birikim ve Sivil Toplum, Bilge Adam, Semerkand dergilerinde yazıları yayınlandı. İnternet ortamında Yeşil Gazete, Küyerel, Birikim sitelerinde de yazıları çıktı.

Hasan Taşçı

1991 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Sosyal Siyaset Bilim Dalı'ndan, *"İşletmelerde Personel Eğitiminin Verimliliğe Etkisi"* konulu tezle master derecesi aldı. 2012 senesinde de, *"Kent Meydanı Kent Kimliği İlişkisi; Üsküdar Meydanı Örneği"* adlı tezle doktorasını tamamlamıştır.

İhsan Aktaş

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Lisans eğitimini tamamlayan Aktaş, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimlerinde yüksek lisansını tamamladı. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında ve İstanbul Konseyi Derneğinde Yönetim Kurulu üyeliği ve genel sekreterlik görevlerinde bulundu. Arel Üniversitesinde Şehircilik Doktora Programına devam eden Aktaş, şehir, şehircilik ve toplumsal araştırmalar konusunda çalışmalar yürütmektedir.

Murat Şentürk

Lisans eğitimini 2004'te İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesinde, yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde "Yoksulların Yaşam Stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat Örnekleri" adlı çalışmasıyla 2008 yılında tamamladı. Yine aynı bölümde "Kentsel Müdahaleler Açısından İstanbul" başlıklı teziyle doktora çalışmasını 2011 yılında bitirdi. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan Şentürk'ün akademik ilgi alanlarını kent, yoksulluk, medya, iş ve aile oluşturmaktadır.

Ömer Miraç Yaman

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde 2003 yılında, Yüksek Lisans eğitimini ise Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde "Bir İktidar Aracı Olarak Propaganda" adlı çalışmasıyla 2007 yılında tamamladı. Sakarya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde "Gençlerin Toplumsal Davranış ve Yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" Altkültür Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma" adlı çalışması ile 2012 yılında Doktor ünvanını aldı. 2009 yılından bu yana Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Yaman, gençlik, alt kültür, kentleşme, aile, yoksulluk ve madde bağımlılığı konularında çalışmalarına devam etmektedir.

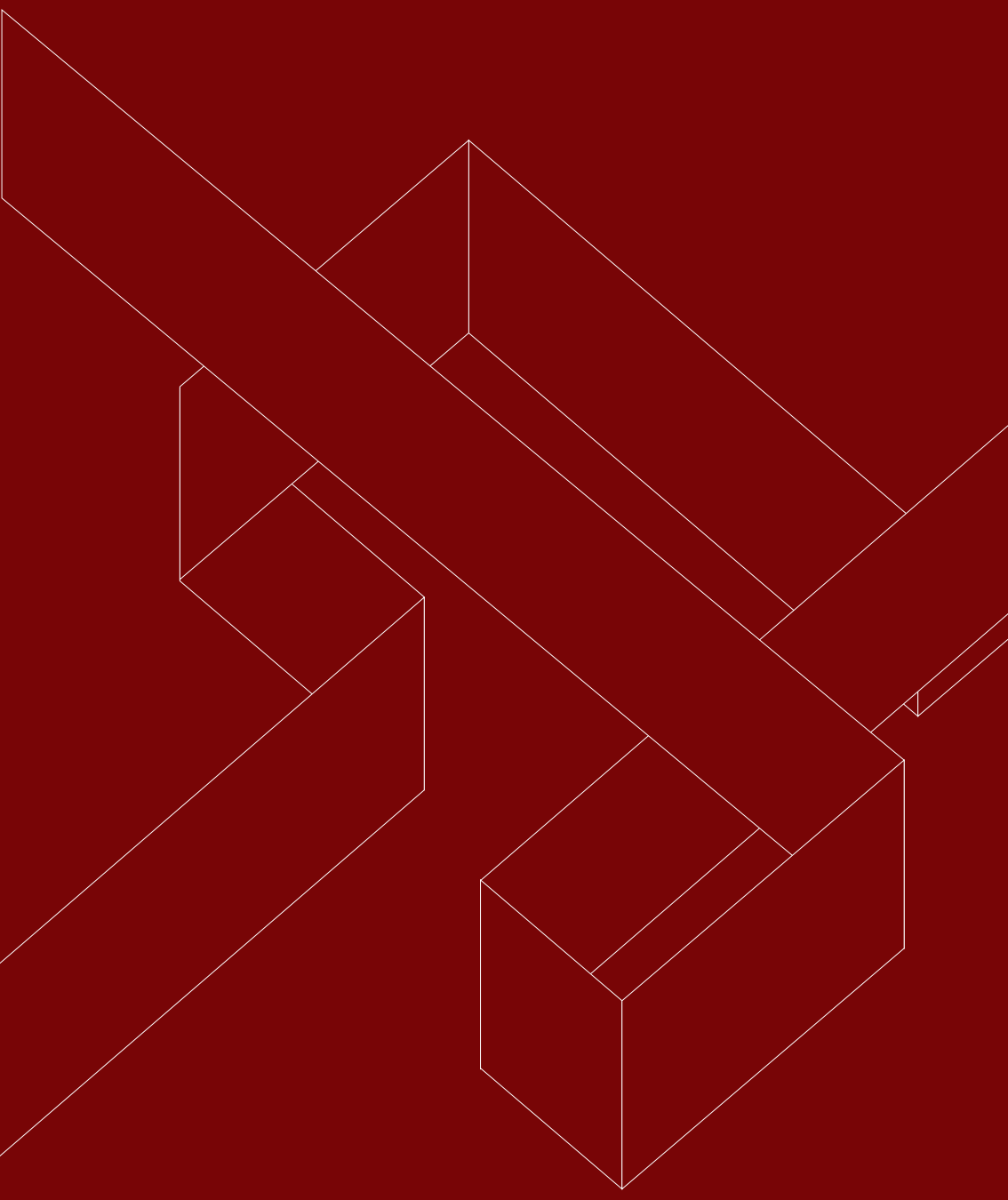
Ümit Kurt

2006 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun oldu. 2006-2007'de İngiltere'de Keele Üniversitesi'nde Uluslarası İlişkiler ve Sosyoloji Bölümü'nde araştırmacı olarak bulundu. 2008'de Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yüksek lisansını tamamladı. Türkiye'de ordu ve siyaset, sekülarizm ve din, Türkiye düşünce ve siyasi tarihi, Türkiye-AB ilişkileri gibi konularla ilgilenen Kurt, halen Clark Üniversitesi Tarih Bölümü Holocaust and Genocide Studies Merkezi'nde Antep Ermenileri üzerine doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Yusuf Adıgüzel

1995'te Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basım ve Yayımcılık Bölümü'nden mezun oldu. Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda "Kültür Endüstrisi ve Kitle Toplumunun Açmazları" tezi ile 1998'de Yüksek Lisansını, "Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü: Almanya/Köln Örneği" tezi ile 2004 yılında Doktorasını tamamladı. 2012 yılında Sosyoloji Doçenti oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan Adıgüzel, Avrupa'daki Türkler, göç, iletişim, kent, kültür, STK'lar ve hemşehri dernekleri üzerinde akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

1. Bölüm

KENT ve AİDİYET

Şehir Dönüştürür

İhsan Aktaş

Şehir, insanlık tarihinde kabileden insanlık ülküsüne doğru atılan en önemli adımdır. Şehirler kandaşlık temelinde örgütlü bir toplum yerine, ortak idealler etrafında örgütlenmiş bir toplum anlayışını hayata geçirmede önemli olmuştur. Kentin tanımı konusundaki farklı yaklaşımlar nedeni ile tarihteki en eski kent yerleşiminin hangisi olduğu konusunda da doğal olarak rivayet muhtelif diyeceğimiz bir anlaşma farklılığı söz konusu oluyor. Bu yaklaşımları esas aldığımızda tarihteki ilk şehir devleti kabul edilen Uruk'dan daha eski yerleşimler kasaba statüsünde değerlendirilmiş oluyor. Ancak bu yaklaşımı Avrupa merkezci bularak eleştiren görüşler de var. Onlara göre tarihi Sümer'den başlatmak, kentin tarihsel yerini de oraya dayandırmak aslında Avrupa merkezci tarih yaklaşımının, Batı uygarlığının köklerini çok eskilerde, kadim bir uygarlık olarak kendini sunma çabasından kaynaklandığı belirtiliyor. Şehir olma kıstasında neyi ölçü alacağımız konusunda farklı yaklaşımlar ve kıstaslar var. Mesela kent tarihçiliğinde bir klasik olarak kabul edilen Lewis Mumford'un çalışmaları temel alınırsa kentlerin kuruluşunda din faktörü esas kabul edilebilir. Onun yaklaşımına göre şehir ortak bir Tanrı'ya inanmak için kurulan tapınak etrafında yerleşimsel gelişim gösteren bir inananlar cemaati olarak görülebilir. Bu anlamda bakıldığında da surlar dış akımlardan korunmak

için değil esas olarak kötü ruhlardan korunmak için yapılmıştır.[1] Bu yaklaşımı benimseyenler için dünyanın en eski şehirleri listesinin başında tarihi M.Ö. 8500'lere kadar geriye gidebilen İstanbul gelir. İstanbul kadar eski olmamakla birlikte tarihsel olarak epeyi geriye gidebilen şehirler Byblos, Faium, Gaziantep, Beyrut, Halep, Asmara kabul edilebilir; hatta bunlardan da eski olarak Çatalhöyük bu listenin en başına yerleşir. Ancak bu kentleri kent yapan ölçütte, ekonominin pek fazla yeri yoktur. Esas olarak yerleşim büyüklüğü, nüfus vb. kıstaslar ilk plandadır ve bu kentlerin tümü de ortak inanç ekseninde yapılanmıştır.

Ekonomiyi esas alanlara göre şehir ekonomik faaliyetler ve buna bağlı karmaşık iş bölümünün ürünüdür. Bunu merkeze aldığımızda gerçekten de karmaşık ekonomik ilişkiler, gelişmiş bir ekonomik trafik şehrin esasını teşkil eder; nüfus büyüklüğü, alansal büyüklük bu ekonomik faaliyetlerin cezbediciliğinin bir ürünüdür. Bu yaklaşımın en iyi örneklerinden birisi, Mezopotamya'da şehir devletinin oluşumunun arka planında gelişkin ekonomik ilişkileri koordine edebilmek için devlet fikrini merkeze koyan Marcella Frangipan'ın çalışmalarında görülebilir.

Çağdaş kent tarihçilerinden Huot, Thalmann ve Valbelle (2004, s. 14), kentlerin tarihini konu aldıkları çalışmalarında şöyle bir kent tanımı yapmaktadırlar.

"Kent, insanların birbirleriyle buluştukları, malların değiş tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı bir ilişkiler ve kararlar merkezidir. Kentte farklı faaliyet türleri bir araya gelmekte, her bir unsurunun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu dışa açık bir sistem vücut bulmaktadır. Bu bakımdan kent, kendine özgü özellikleri bulunan ve belli bir mekânda yoğunlaşmış bir yerleşim sistemi olup, karmaşık toplum yapısının birey veya aile düzeyinde çözülemeyecek sorunları-

1 Bu yaklaşım hem Mumford'da hem de dinler tarihi alanında yaptığı öncü çalışmalar ile tanınan Mircea Eliade'da görülebilir. Eliade, "Dinler Tarihine Giriş" adlı kitabında ilkel kalelerin vahşi hayvanlardan korumak maksadından daha çok, büyüsel bir sınır çizgisi olarak kötü ruhların geçişini önlemek amacıyla yapıldığını belirtir. bkz. Eliade (2003).

nın üstesinden gelmesine olanak sağlamaktadır. Yerine getirdiği işlevlerin sayısı ve karmaşıklığı kenti köyden farklı kılmaktadır."

Bu değerlendirmeyi esas kabul edersek dünyanın en eski şehri cevabı otomatik olarak Uruk olur. Ancak hangi veriyi esas alırsak alalım şehirler ile ilgili herkesin üzerinde birleşeceği tespit şudur: Şehirler insanları dönüştürür. Bu dönüştürücülük kentlerin ekonomik bir cazibe merkezi olması nedeni ile midir, yoksa kültürel gelişmişlik ve incelmişlik nedeni ile midir? Şüphe yok ki bir yere yerleşmede ekonominin önemli bir etkisi vardır. Eskiden beri kentler karmaşık ekonomik yapısı ile insanları kendi bünyesinde toplar. Ancak ekonomi tek başında davranış kalıplarının değişimini etkileyemez. Böylesine büyük bir dönüştürücü etki ancak temelinde birikmiş kültürel gelenekler olan medeniyet ile olabilir. Kaldı ki ekonomik bir faktör olan ticaret bile kültürün bir ürünüdür, ona tabiidir.

Bu anlamda şehirler birer medeniyet merkezidirler. Medeniyetler kendi medeniyet tahayyüllerini şehirler üzerinden ifade ederler. Her şehir bu nedenle bir cemaattir de ve her şehir bu anlamda medeniyet olarak kültürün hem üreticisi hem de tüketicisidir. Kültür ve medeniyet ile ilgili de Batı değerlerini esas aldığımızda maddi ve manevi etkinliklerin toplamı esas gibi sunulsa da medeniyetin temeli maddi hayat olarak öne çıkar.

Modern zamanlara kadar mekân bilinçten, bilinç de inançtan bağımsız şekillenmediği için tarihte kurulan bütün şehirler şu iki sütun üzerinde yükselir. Dinsel inanç ve bunun tecessümü olarak tapınak. Bütün şehirler bir mabedin etrafında dizilerek şekillenirler. Daha sonraki zamanlarda oluşan garnizon şehirlerin aksine doğal oluşumunun bir ürünü olarak ortaya çıkan şehirler, şehrin koruyucu tanrısına ithafen ve onun sunduğu planlar ile yapılan tapınağı şehrin merkezi kılmış, şehrin idarecisini de din adamı kılmıştır. Bu bakımdan Mumford'un şakirtlerinin öne sürdüğü "şehir cemaatin evidir" hem arkeolojik hem antropolojik açıdan doğrudur. İslam şehri de bu kuralın dışında değildir. Ama buna geçmeden evvel İslam şehri ile Batı şehri arasındaki farkları özellikle de *açık olma hâlini* tartışmakla işe başlamak istiyorum.

Açık Şehir, Kapalı Şehir: Doğu Kenti ve Batı Kenti İçin Bir Kıyaslama Denemesi

Şehirler en genel anlamda Doğu ve Batı şehri diye ikiye ayrılır. Her iki şehir dokusunun da tarih içinde belirginleşen özelliklerinden söz edilebilir. Tarihsel tecrübeler ışığında Doğu şehrinin en belirgin özelliğinin dışa açık olduğunu söylemek mümkündür. Doğu şehri olarak Müslüman şehri bu anlamda genel olarak dışlayıcı değildir ve kuşatıcıdır. Bu özelliği sayesinde Müslüman şehirlerinde başka dinden, başka kültürden insanlar şehir hayatında dışlanmadan yaşayabilirler, belki bundan İslam kentindeki insanlar yabancıyı daha kolay kabullenir. İslami Doğu'nun şehirlerinin nüfusları aynı dönemdeki Batı şehirleri ile kıyaslandığında daha kalabalıktır, bunun en önemli nedenlerinin başında yabancının bu şehirlerde daha kolay yaşayabilmesi gelir. Diğer bir neden ise bu şehirlerin gelişmişliğidir. Batı şehirleri ise tarihsel gelişim sürecinde belki Roma dönemi kısmen dışarıda bırakılmak kaydı ile yabancıya açık değildir, daha monolitik/tekçi bir şehir kültürü geliştirmiştir. Tek din, hatta tek mezhep uzun bir süre Batı şehirlerine hâkim olan anlayış olmuştur. Batı şehrinde bu tekeli bozan tek şey Yahudilerin şehre kabul edilmesi olmuştur. Batı kenti Yahudileri kent yaşamına dâhil eder; fakat onları gettoya hapseder.

Richard Sennett, *Ten ve Taş* adını taşıyan kitabında Venedik'te Yahudilerin gettoya kapatılma hikâyesinden uzun uzadıya bahseder.

> "Shakespeare Venedikli Tacir oyununda Hristiyan azizlerini bir Yahudi'ye verdikleri sözü tutmaya çalışmalarını sahnelerken "Shakspeare'in 'izleyicileri tiyatro salonunun dışında 'Yahudilere hukuktan yararlanmaya hakkı olmayan yarı insan hayvanlar gibi muamele ediyorlardı'. Venedikliler Yahudileri gettoya kapattıklarında Hristiyan cemaatine bulaşan bir hastalığı tecrid ettiklerini iddia ediyorlar ve buna inanıyorlardı. Çünkü Yahudileri özellikle bedeni zayıf düşüren illetlerle özdeşleştiriyorlardı." (Sennett, 2008, s. 193).

Hiç şüphesiz tüm bu tarihsel tecrübelerden dolayı şehir anlayışları bakımından İslami Doğu ile Yunan-Roma ve Hristiyanlık aksında değişen kent anlayışları arasında farklılıklar vardır. Bu iki kent yapısı arasında bir kıyaslama yapmak olanaklı mıdır? Şüphesiz evet. Ancak önce işe şu soruyla da başlanabilir: Özsel olarak kıyaslanabilecek bir Doğu ve Batı mevcut mudur, yoksa bu kavramlar, bu coğrafi kodlamalar icat edilmiş olan kodlamalar mıdır? Özellikle günümüzde, bu tür coğrafi kodlamaların icat edilmiş kodlamalar olduğu yönünde genelleşmiş bir kanı var. Bu görüşü savunanlara göre bütünlüklü ve tarihsel değişimlerden farklılaşmış bir Doğu ve Batı gerçekte mevcut değildir.

Bu tezin hararetli savunucularından Georges Corm, Batı ve Doğu kavramlarının daha çok 19. yüzyılda netlik kazanan kavramlar olduğunu söyler (2011, s. 35). Corm'un hiç şüphesiz haklı olduğu noktalar vardır. Gerçekten de Batı'nın kendini bir "öteki" ile kıyaslayarak şekillendirmesi ve üstün medeniyet olarak Batı düşüncesi ya da bir başka ifade ile Avrupa merkezcilik İngiltere'nin kolonizatör yayılımı ve imparatorluk hâline gelişi ile yakından bağlantılıdır. Öteki olarak Doğu'nun teşekkül etmesi bir kültürel ilk örnek (arketip) olarak bu yüzyılda şekillense de, coğrafi bir işaretleme olduğu kadar kültürel bir kodlama da olarak Doğu kilise Hristiyanlığı ile var olmuştu, ondan önce de Yunan ve Roma kendi medeniyet havzası içinde yer almayan hakları barbar olarak tanımlayarak ötekileştirmişlerdi.

Bu anlamda Batı'nın -belki Roma dönemi hariç- birlikte yaşama kültürü noktasında eksikler içerdiği, Hristiyanlıkla birlikte ise Avrupa kıtasının Roma tecrübesinden koparak birlikte yaşama noktasında açıklıktan uzak bir coğrafya niteliği kazandığını büyük ölçüde söylemek imkân dâhilindedir. Buna karşılık Doğu şehirleri daha Babil zamanından itibaren farklı kültürlerin yan yana yaşayabildiği imparatorluk tecrübesine sahip olduğundan, bu konuda Batı'ya oranla daha iyi bir durumda olabilmiştir.

Dolayısıyla bu bağlamda şu soru sorulabilir, Avrupa medeniyetinin çok kültürlü bir şehir ve medeniyet ufku geliştiremiyor olmasının nedeni bu medeniyetin tarihsel tecrübesinden getirdiği bir olgu mudur? Yoksa Kıta Avrupa'sının belli bir tarihsel döneminde oluşagelen bir sosyolojinin ve antropolojinin ürünü müdür? Bizce her ikisi de doğrudur.

Michel Bakaoukas, *Eski Yunanlılar arasında kabilecilik & ırkçılık: Bir Weberci perspektif* başlıklı makalesinde Eski Yunan kültüründe farklı medeniyetlere dönük bir ön yargı biçimi olarak ortaya çıkan barbarlık kavramının sadece Yunan kültürü dışında kalanlara dönük bir tavır olmadığını, Helen olmayan diğer kabilelere de yönelik bir biçimde bir proto-ırkçılık biçiminde tezahür ettiğini söyler. Bu anlamda Antik Yunan'da ortaya çıkan bu yaklaşımın modern ırkçılık bakımından Weberyen ideal tipe model olabileceğini söyler (Bakaoukas, 2005).

Roma'da daha esnek bir imperıum yani imparatorluk yaklaşımı olmakla birlikte onlarda da çok sonraları emperyalizm döneminde görülecek kolonileştirme ve kolonileştirilen yerlerin Romalılaştırılması yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Roma tarafından fethedilen her toprak parçası zaman içinde seçkinlere ait kültürü benimser, Latince, Roma kültürü ve inançları o toprak parçasında seçkinler arasında yaygınlaşırdı, Roma tarafından fethedilen her toprak parçasında şehirlerde yaygın bir Roma mimarisinin izlerine rastlamak da olanaklıydı. Bu anlamda 19. yüzyılda kullanıma giren emperyalizm ve sömürgecilik uygulamalarının ilk olarak Roma ile dünya tarihine giren bir şey olduğu söylenebilirse de bu süreç Yunan kolonileştirmelerine kadar geriye götürülebilir.

Barbar kavramı ilk zamanlar bir aşağılamadan çok henüz yeterince uygarlaşmamış kabile kültürlerini tanımlamakta kullanılan kavramlardı; ancak zaman içinde barbar Helen olmayan herkesi içine alan ve küçümseyen bir ifade hâlini aldı.

Yahudilik içinden çıkan ve Roma topraklarında filizlenen Hristiyanlık, başlangıçta Yunan ve Roma ırkçılığından da, Yahudi kabileciliğinden de farklı olarak herkese açık evrensel bir nitelik taşımaktaydı. Ancak kilise Romalılaştırılmaya başladığında Hristiyanlık hem misyoner bir nitelik taşıyarak Romalılaştırmanın Hristiyanlaştırılmış bir biçimine dönüşmeye başladı hem de İslam'ın doğuşu ile rakip din olarak İslam'a, ondan önce ise Tanrı katili halk ve inanç olarak telakki edilen Yahudilere dönük dışlayıcı bir biçim edindi. Bu Hristiyan olmayan herkesin dışlanmasına yol açacak bir sürece evrildiğinde artık Avrupa kültürü "öteki"ne açıklığını tamamı ile kaybetti. Bu ne yazık ki modernleşme ile de değişmedi, Aydınlanmacılık da en az Hristiyanlık kadar farklılığa dönük *ırkçı* sayılabilecek bir tutum ve dışlayıcı bir kültüre dönüşerek "öteki"ne kapalı bir biçim aldı.

Bu durum hiç şüphesiz kent kültürüne de yansımıştır. Bu olgunun sosyolojisinden de söz etmek imkân dâhilindedir. Çünkü özellikle Orta Çağ ile birlikte daha önce Roma zamanında kısmen kentleştirilmiş Avrupa, kilise ile ıssızlaşır, görkemini kaybeder. Roma'yı yıkan göçer savaşçılar, Roma şehirlerine yerleşirler ama o kültüre nüfuz edebilecek bir şehir gelenekleri olmadığından Roma şehirlerini geliştiremezler. Bunun sonucu olarak Endülüs ve Venedik dışında Avrupa şehirleri çok halklı, kozmopolit bir kent kültürü geliştirebilecek nüfus yapısına sahip olamamıştır. Endülüs'ün fethinden itibaren ise kentler kendini iyice ötekine kapatmıştır.

Batı'da bunlar yaşanırken İslami Doğu'da son derece gelişkin ve ötekine çok daha açık bir kültür filizlenmekteydi.

İslam Şehri

İslam şehri ilk doğduğunda çok gelişmiş bir şehir değildi; ama ilk günden değerlere dayanan bir mekân hâlinde var oldu. Zayıfın

gözetildiği, insanların cemaat duygusunu bütün bütünselliği ile tattığı, herkesin hakkını alabildiği bir yerdi. Müşrikler dönemi Mekke'sinde olduğu gibi sömürücü sınıfların hayatı yönettiği bir şehir olmadı, tersine bu şehirde en güçsüz ile en güçlü aynı ümmetin mensubu, din kardeşi olarak eşitlendiler. Bu şehir herkese açık oldu, bu şehir daha en başından çok kültürlü oldu. Bu şehir daha ilk günden merhameti ve adaleti kendi varoluşunun temel taşı kıldı. Müslümanlar, şehirlerini Beyt-i Atik ve Hz. Âdemi merkez alan bir değerler silsilesinde, 20. yüzyılda Ebenezer Howard'ın bahçe şehir anlayışını andırır bir biçimde inşa ettiler. O şehirler de kul hakkı esas kabul edildi, komşu hukuku merkez alındı, kendiliğindenlik ve tevazu şehrin erdemi oldu, şehrin merkezindeki cami eğer hükümdarca yaptırıldıysa görkemli olmasına özen gösterildi; ancak bu genelleşmedi ve mahalle camileri mescit mantığı ile bir minimalizm içerirdi.

Peygamber şehircilik ilkelerini sıralarken mesken ilkelerinden yola çıkar. İyi ev ile kötü ev arasındaki fark şu ilkelere dayandırılır. Mesken yapılacak yerin havası temiz, sağlıklı, ferah olmalıdır; meskende oturan darlık hissine kapılmamalıdır. Kurulacak evin yakınında muhakkak bir su kaynağı (su kuyusu) olmalıdır; ama ev ve ağıl su kuyusundan uzak olmalıdır. Mescide yakın olmalıdır ve önünden yol geçmelidir ki rahat ulaşılabilsin. Meskenin olduğu yerin yakınında çarşı, pazar olmalıdır, kişi evinin ihtiyaçlarını çok uzağa gitmeden karşılayabilmelidir. Çocukların oyun alanı olabilmeli, spor tesisi olmalı, yeşil alan olmalıdır (Canan, 1996, s. 75).

İşte İslam şehirleri de peygamberin mesken politikasını esas alarak bu ilkeler üzerine kurulmuştu. İslam şehrinin merkezinde muhakkak büyükçe bir cami yapılırdı, yerleşim caminin etrafından itibaren düzenlenirdi. İkincisi kurulan şehirler genelde su kaynaklarına yakın olurdu ve her evin yakınında su kuyusu açılırdı, ayrıca mescidin yani caminin yanından hamam muhakkak olurdu ve çarşı üçüncü kamusal bina olarak şehir içinde muhakkak yer alırdı. Bu arada peygamberi ekonomi anlayışı gereği çarşılarda fahiş fiyatla

mal satılamazdı, ayrıca pazarlar da fiyat ve kalite denetimi yapılırdı, bugünkü kapitalist piyasa anlayışında olduğu gibi kapitalistin tüketiciyi sömürmesi söz konusu olamazdı. Yollar hayvan geçişine uygun bir aralıkta inşa edilir, ana caddeler biraz daha geniş olurdu. Şehirdeki evler genellikle Peygamber'in doğayla barışık kent ve ev anlayışı gereği bahçeli olurdu; yahut şehrin yakınında doğal yaşam alanlarının olması mümkün olurdu.

Peygamber'den sonra İslam şehrinin temel planı da oluşmuştur. Her şeyden önce İslam şehri, evlerin dairesel yapılmasından hareketle genişleyen halkalar biçiminde bir mekân düzenini esas almakla, ızgara plan üzerinde ve dikdörtgen evlerle kurulan Batı şehrinden farklılaşırlar. Bu şehrin merkezinde cami yer alır. Çünkü Müslümanların hayatlarındaki en önemli şey namazdır. Şehrin merkezindeki cami cemaat namazları içindir, ayrıca Müslüman şehrinde cami modern devlet ilan edilinceye kadar bir halk meclisi gibi görev yapmış, Yunan şehirlerindeki agora gibi ümmetin katılımının ve müzakerelerinin hayat bulduğu yerdir.

İslam dünyasında şehirleşmenin şekillenmeye ve bu anlamda taşların yavaş yavaş yerine oturmaya başladığı dönemler M.S. IX. ve X. yüzyıllardır. Bu dönemde fetihler büyük ölçüde son bulmuş, İslam devleti zenginleşmiş ve nüfus artmış, İslam dünyasında yeni şehir tipi ortaya çıkmıştır. Planlı bir şekilde kurulan bu yeni tip idari karakterli şehrin ilk örneği Abbasilerin Bağdat'ıdır.

İslam şehri kavramını oluşturan en önemli ögeler arasında fiziki yapılar ön plana çıkmaktadır. Bu unsurlar genel olarak İslam şehirlerinin benzerlik noktalarından birini teşkil etmektedir. Müslümanların kurmuş oldukları ilk şehirler başlangıçta surlardan yoksundular. Surun vazifesini genellikle açılan hendek ya da kanallar görmekteydi. Fetihlerin büyük ölçüde son bulup, İslam devletinin iktisadi bakımdan güçlendiği Abbasiler zamanında, sursuz olan İslam şehirlerinin yavaş yavaş surlarla kuşatıldığını görmekteyiz. Şehirlerde kapıların sayısı şehri dışarıya bağlayan yolların sayısı ile doğru orantılı olarak belirlenmiştir. İslam şehirlerinin çekirdeğini

teşkil eden en önemli fiziki unsurlar cami, pazar, dârü'l-imâredir. Şehir bunların çevresinde kağnı tekeri şeklinde açılır ve büyük yollardan ana kapılara ulaşılırdı (Pırlanta, 2010, s. 136).

Öte yandan şehirlerde cami kadar önem tutan çarşılar da İslam şehrinin karakteristiğini oluşturmaktaydı. Bu şehirlerdeki çarşıların uzmanlaşma içinde olduğu görülür. Bu durumda İbn Haldun'un şehrin karakteristiği olarak gördüğü mesleki uzmanlaşma tespiti ile uyuşmaktadır.

Mahalleleri oluşturan dinî ve etnik cemaatleşme tam da İbn Haldun'un asabiyye dediği olgu ile çakışır. Aslında hemşehrilik duygusunun da kaynağı olan asabiyye olmasa ne medeniyet inşa edilebilir ne de şehirler oluşabilirdi. İbn Haldun'un söylediği gibi asabiyyenin zayıflaması ise medeniyetin ve şehirlerin zaman içinde iktisadi zenginlik nedeni ile yozlaşarak çürüme evresine girmesine yol açar. Bir şehirde lüks, ihtişam ve konfor ile asabiye arasında ters orantı söz konusudur. Çünkü maddi zorunluluklar aslında şehirleşmenin de nedenidir ve asabiyye -ki bu Tönnies'in mekanik dayanışma kavramı ile birlikte düşünülecek bir olgudur- kişilerin kendine yeterliliğinin olmamasından doğar. Sosyal hayat bir anlamda iş birliğini mecbur kılan maddi yetersizliklerin yön verdiği zorunluluktan ortaya çıkar. Bu nedenle hemşehricilik, kabilecilik gibi güçlü asabiyyeler sosyal zorunluluğun bir anlamda köy komünalizminin bir gereği olarak doğmuştur. Lüks ve ihtişam, maddi bolluk ise kişinin artık maddi olarak kendine yeterliliğini üst seviyeye taşımasının bir neticesidir. Bu nedenle maddi bolluk hâlinde asabiyye gevşer. Hatta asabiyyenin gevşekliği devletin de zayıflamasının esas nedenidir.

Bu anlamda Batı'daki komün şehirlerin Müslüman dünyasında adresi kısmen de olsa mahalledir. Komünlerin öz yeterlilik ya da otonomileri, bunu sağlayan şeyin ise şehir olması ve şehrin özerkliğinin insanlarının kendi iç dayanışmalarının ürünü olmasıdır. Nitekim ne zamanki kapitalizm şehre damgasını vurdu ve sosyal alanda sınıfsal bölünme keskinleşerek iç birliği yok etti, komün şe-

hirler de çöküşe geçti ve hemşehrilik duygusu da gücünü kaybetti.

Arap şehirleri üzerine çalışmaları ile bilinen Andre Raymond da şehirlerin gelişiminde ticaretin ve zenginleşmenin yerine dikkat çeker. Onun şehir tarihi bakımından önem taşıyan tespitleri esas olarak seçkinlerin rolüdür. Raymond'a göre bu seçkinler şehirlerin gelişiminde anahtar rol üstlenirler. Onun yaptığı önemli tespitler şehirlerin gelişimine ve sosyal gelişimine ışık tutar:

> "Buna göre Arap kentlerinin mekânsal örgütlenmesinde belirleyici unsur ekonomik merkez olarak tespit ediliyor. Kentin ikinci özelliği, ekonomik etkinliğin yoğunlaştığı merkezi bölgelerle ikamete ayrılmış bölgeler arasındaki çok büyük farklılaşmaydı. Bu bölünüş kısmen, ekonomik işlevlerin öncelliğinin ve öneminin sonucuydu. Olayın sosyo-kültürel boyutu ise, Akdeniz toplumlarında aile yaşamının toplumdan göreceli kopukluğuna ilişkindi. Toplulukların bölünmesindeki ve topografik açıdan ayrı semtler halinde örgütlenmelerindeki katılık, Arap kentinin üçüncü özelliğini oluşturmaktadır." (Turan, 2011, s. 179).

Tüm bu veriler aslında Max Weber'in oryantalist ve Avrupa merkezci bir anlayışla daha çok da Doğu despotizmi tezlerinden beslenen İslam şehri yoktur tezini önemli ölçüde çürütmektedir. Bu bakımdan esas olarak şehir anlamında İslam şehirleri ile kıyaslanacak bir şehir kültürünün ve zihniyetinin oluşumu bakımından 19. yüzyıl dışarıda tutulursa Avrupa şehri yoktur denebilir. Bu bakımdan Weber'in bu şehir kültürünü sorguya çekmediği söylenebilir, dahası İslam şehrinin asla ve kata sınıfsal bölünmüşlükten doğan sefalete tanık olmadığı, dolayısıyla da Batı şehrine bariz bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Kaldı ki Weber'in düzgün bir emprik veriye dayanmayan soyut modellemeci Avrupa merkezci ön yargıları Doğu noktasında miyoptur. Bundan dolayı Weber'in tezlerini Derrida'nın yapı söküm modelinden etkilenen bir anlayışla sorguya çekmek elzemdir.

Avrupa Şehri Var mıdır? Max Weber'in Kenti Batı'ya Özgü Kılma Çabası

Öncelikle Weberyen modele göre İslam şehri neden yok bunu ele alacak, sonra da bu iddiaların dayanıksızlıklarını örnekleyerek ortaya koymuş olacağız. Weber, İslam kentlerindeki temel eksikliğin özerklik, özerk kent ve bunun yarattığı kentli kimliği olduğunu belirtir. Ona göre Batı kentine temel oluşturan şey, *conjuarito* kavramında hayat bulan kardeşlik olgusuna dayanan komündür. Komün kentinin bağımsızlığı Batı'daki kentin kendine özgü ve ayrıcalıklı yapısının, devletten bağımsız bir sivil toplumun varlığının güvencesi olmuştur. Weber'e göre kent evrimle gerçekleşen bir olgudur ve Hristiyan Avrupa'da gerçek kimliğini bulmuştur. Onun övgüyle sözünü ettiği bu kentin evrimindeki temel parametreler ise belli kıstaslara yaslanır. Bir kentsel cemaatin oluşturulmasına yol açan koşullar arasında, ticaretin ve ticari ilişkilerin egemen oluşu, bir kalenin veya surların, bir pazarın, belirli oranda özerk yetkilere sahip mahkemelerin ve en azından kısmi bir siyasi özerkliğin varlığı bulunması belirleyici kriterler olmuşlardır.

Bunun dışındakiler ve bilhassa İslami tarz, yığılmayla ortaya çıkanlar buna uymayan kent yapılarıdır. Weber'in Hristiyanlık vurgusu özerk kent vurgusu ile uyuşur, çünkü Batı'da kilise devletten özerk hatta zaman zaman devlete yön veren bir bağımsızlık içinde oluşabilmiştir. Tüm bunlardan dolayı Weber kentin Batı'ya özgü bir yapı olduğunu belirtir. İslam kentinin kent olamama niteliği ise esas olarak bunun yokluğudur; özerk bir mahkeme, kendi yasaları, kendi özerk ekonomisi yoktur İslam kentlerinin. Bu kentler sultanın damgasını taşır, sultan ve onun yetkilendirdiği bürokratlar tarafından yönetilirler. Bu şehirler kamusal açıklığa yer vermeyen kapalı cemaat yapılarıdırlar. Dahası, Müslüman kentlerinde, kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir sivil çıkar etrafında birleşmekten çok, birbirleriyle rekabet eden, farklı kabile ve aşiretlerin ikamet ettikleri bir sosyal yapılanma da kent olgusunu engelleyen

etkenler olmuşlardır. Bunun kentin fiziksel biçimlenişine de etkisi olmuştur; İslam kentlerinin sokakları dar ve dolambaçlıdır, evler yüksek duvarlar ile birbirinden yalıtılmışlardır. Dolaysıyla kamusal bir cemaat biçimi ortaya çıkamamış, mevcut cemaatler birbirinden yalıtık ve dinsel rekabet içinde birbirine değmeyen ayrı dünyalar olmuşlardır. Bütün bunlardan hareketle Weber, Doğu'nun kentsel merkezlerinde, bir sistem olarak kentsel cemaatin asla var olmadığı sonucuna varmıştır (Eldem, Goffman ve Masters, 2000, s. 1-2).

Weber'in, 19. yüzyıl Avrupa merkezciliğinden malul olması yanında emprik bulgularla desteklenemeyen kestirmeci Batı kenti tipolojisi ile ilgili tespitleri de hatalıdır. Çünkü 12. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında bir kesit olarak görülecek özerk kent modeli Avrupa'da modern devletin oluşumu ile birlikte son bulmuş, sanayi kenti döneminde ise ne böylesi bir kent cemaatinden ne de onların kenti yönetmesinden söz edilemez olmuştur. Dahası mimari konusundaki saptamaları da hatalıdır; çünkü geniş bulvarların nedeni kamusal açıklıktan çok, modern devletin ordusunun devrimci ayaklanmaları hızla bastırabilmesidir. Hatta Weber'in ünlü kapitalizm modeli bile önemli ölçüde ciddi revizyonlara muhtaçtır. Weber'in teorik miyopluklarının temel nedeni tıpkı Marx'ın teorisindeki temel arketipler oluşturma çabası ve kuşatıcılık adına oluşturduğu soyutlamalar ve Batı akılcılığının kategoriler oluşturma çabasından doğan kusurlara dayanır.

Weber genellemeler oluşturmak için üst soyutlamalar olarak belirli modellemeler oluşturur ki bunlardan biri de ideal tip kavramıdır. Bir tür soyutlama olarak oluşturulan ideal tip bir kurgudur aslında. Elbette tamamı ile gerçek dışı değildir bu soyutlama ama gerçek de değildir. Daha çok gerçekle iç içe olması düşünülen ideal tiplerin gerçekle kurgusal ilişkileri vardır. O bir ortalama durum, bir varsayım veya gerçeğin bir tasviri değil; deneysel, keyfi ve ütopya niteliğinde bir özellik taşıyan tiptir. "İdeal tipler" normatif birer emsal değildir elbet. Bunlar bizim "yeterince nedeni olan" "nesnel olarak olası" ve böylece "nomolojik bilgimiz" ışığında nedensel ola-

rak "yeterli" olduğunu tasarladığımız "ilişkilerin saf kurguları"dır. "İç bağlantılarıyla, nedenleriyle ve önemleriyle somut kültür fenomenleri" hakkında bilgi edinmemizi sağlamaları ölçüsünde "ideal tipler" birer biliş vasıtası olarak değerlidir. Yani ideal tip bir modeldir aslında, bir başka ifade ile hipotezi desteklemek amacıyla kurgulanmış birer soyutlama, her soyutlama gibi referansını gerçeklikten alır; ancak gerçeğin kendisini de yansıtmaz. Çünkü o teorik bir kurgudur sonuçta, dolayısıyla da belli bir anda çekilmiş bir fotoğraf karesi gibidir. Ama o andan sonrasını da, o andan öncesini de içermez. Bu bakımdan da gerçeğin donuk bir görüntüsü olarak tahayyül edilmiştir. Batı şehri de böylesi bir kurgusal modeldir, gerçekte tüm zamanlar için öne sürülecek sürekliliği olan tipik bir Batı kenti yoktur, tıpkı böyle bir İslam kentinin olmayışı gibi. Kısmen benzerlikleri olmakla birlikte İslam kenti de Batı kenti de birçok çeşitlilik içerir ve her biri kendine özgü karakteristikler taşır.

Ayrıca Weber, tıpkı Marx'ın Doğu despotizmi ve Asya tipi toplumu gibi oryantalistçe ön yargılar içerir. Bu ön yargının -ki bu ön yargı 19. yüzyıla özgüdür- temelini şu oluşturur: Batı'nın ilerlemeye dayanan dinamizmine karşılık Doğu'nun durağanlığı, ataleti. Doğu tarihin belli bir anında donmuş ilerleyememiştir, bu yüzden de tarihten yoksundur, buna mukabil Batı sürekli bir devingenlikle dinamik, hareketli ve ilerleme içinde sürekli bir atılım hâlindedir. Weber ve Marx da kendi modelleri içinde Batı emperyalizmine teorik meşruiyet üretmişlerdir.

Bütün bu yanılgılara değindikten sonra İslam toplumlarındaki kentlerin her birinin kendi özgü dinamiklerine ve avantajlarına değinerek Weber'in tespitlerini yanlışlayabiliriz. Öncelikle Weber'in özerk şehirler için gereklilik olarak saydığı unsurların tümü Batı'dan çok daha gelişkin biçimi ile İslam coğrafyasında mevcut bulunmaktaydı.

Maksime Rodinson İslam ve Kapitalizm kitabında gösterdiği gibi İslam ekonomileri çok çok önceleri Batı'dan çok daha gelişkin ticari ağlara sahipti; hatta öyle ki bankacılıktan, şirket olgusuna dek pek çok kapitalist unsur İslam ekonomileri içinde yer bulabilmiş-

ti (Rodinson, 2002, s. 32). Pazarlar, özellikle de belli bölgelerdeki pazarlar oldukça gelişmiş mekânlardı. Braudel (2004, s. 95) İslam coğrafyasında hayal edebileceğimiz tüm pazarları bulabileceğimizi belirtir. Benzer şekilde Andre Gunder Frank da gelişmiş ticari ağlara dayanan bir dünya sistemi modelinin eskiden beri var olduğunu belirtir (Frank ve Gills, 2003, s. 4). Gerçi Weber de bunu yadsımaz; ancak bu pazarları hükümdarlık erkinden bağımsız bir ekonominin unsurları olarak görmez, oysaki pek çok araştırma tüccarların devletten bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Kaldı ki kapitalizm dönemine kadar hiçbir ekonomi devletten bağımsız olmadığı gibi tüccarlar 19. yüzyıla kadar tam bir emniyete sahip değildiler. Ticaretin yapıldığı her dönemde devlet, vergi sistemi ile işin ortağıdır ve her zaman devlet sistem içinde istediği sivil kuruluşu yok edebilmektedir.

Bağımsız mahkeme meselesine gelince şunları söyleyebiliriz: İslam hilafeti döneminde mahkemeler epeyi güçlü ve adil, dahası bağımsız olabilmiştir. Şeriat kanunlarının halifenin uymak zorunda olduğu bağlayıcılığı ve aşkınlığı Batı'daki şehir mahkemelerinden bile daha bağımsız bir yargının oluşmasına zemin hazırlamaktaydı. Nitekim Şerif Mardin Osmanlı'da yaşanan isyanlarda "şeriat isteriz" ifadesini sivil hukuk ekseninde devlete karşı bir adalet ve hak talebi olarak yorumlar ki doğrudur.

Abbasiler döneminde kurulan mezalim mahkemeleri ve şeriatın uygulayıcısı olarak kadılık sistemi bağımsız yargı kurumlarıydı. Özellikle halifeyi bile azledebilme yetkisine sahip olması nedeni ile mezalim mahkemeleri Batı hukuk sisteminde uzun bir süre görülmeyen en büyük yargısal otorite konumundaydı. Mezalim mahkemeleri esas olarak kudret sahiplerini yani iktidar seçkinlerini yargılayan bir mahkemeydi. Bu mahkemeler kelime olarak mazlıme, mazleme, kelimelerinin çoğul şekli olduğundan, şöyle tarif edilmektedir: "Zâlimleri korku ile yola getirmeye, çekişmeleri azametle, hakları inkârdan vazgeçirmeye çalışmaktır." Bu bakımdan mezalim önemli bir görev olup; "onun sayesinde zalime karşı mazluma

adaleti sağlamak; haklıyı haksızdan ayırmak, güçlüye karşı zayıfı korumak, ülkede adalet esaslarına uyulmasını sağlamakla mümkün olur" şeklinde bir görev tarifi yapılmıştır. Bu mahkeme, vezirleri, kadıları, bürokratları, vergi memurlarını yargılardı. Kuşkusuz bu sistemin eksiksiz işlediği söylenemese de bu kurum Cahen gibi oryantalistler tarafından çağının ileri yargı sistemi olarak övgüyle karşılanmıştır (Avcıoğlu, 1979, s. 2014, 2018).

Kısacası yargı bağımsızlığı da kentlerde bağımsız bir ekonomi gibi özerkliğe önemli ölçüde destek sağlamıştır. Yönetsel özerklik de kısmen eyalet sistemi ile sağlanabilmişti. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kent esaslı idari özerklik sistemi ve şehir emirleri şöyleydi. 1180-1 yılında Sultan II. Kılıç Aslan'ın ülkesini; Tokat'ı Rükneddin Süleymanşah, Ankara'yı Muhiddin Mesud, Malatya'yı Muizeddin Kayserşah, Elbistan'ı Mugiseddin Tuğrulşah, Kayseri'yi Nureddin Sultanşah, Sivas ve Aksaray'ı Kutbeddin Melikşah, Amasya'yı Nizameddin Argunşah, Niksar ve Koyulhisar'ı Nasreddin Berkyarukşah, Ereğli'yi Sencerşah, Niğde'yi Aslanşah ve Uluborlu'yu Gıyaseddin Keyhüsrev idaresinde olmak ve her bir oğul siyasal boyutta başkent Konya yönetimine tabi olmak üzere, özerk ya da muhtar bir idare sistemi içinde hüküm sürdükleri on bir eyalet ya da meliklik merkezine ayırılmıştı (Özcan, 2006, s. 208). Osmanlı'da sancak biçiminde düzenlenen bu kısmi özerklik daha önce de eyalet sistemine dayanmaktaydı.

Komün modelinin birebir karşılığı olan şehir özerkliğine gelince şunları aktarabiliriz: Şüphesiz geçici bir dönem hariç bu hiç olmadı; ama şehirler özerkliklerini kısmen sağlayabildiler. Bu Ahdas hareketi ile başlayıp Ahilik teşkilatı ile devam eden bir gelenek olmuştur. Hatta kimi dönemler Orta Çağ'ın sonlarındaki komünlerin benzeri özerklikler elde edilebilmiştir de. Bu olgu Fityan adıyla anılan gençlik örgütlenmesi ile başlamıştır. Fetanın yani genç kelimesinin çoğulu olan gençler örgütlenmesi olarak Fütüvvet özerk kent hareketi olarak kabul edilebilir. İslam tarihinde Fütüvvet teşkilatı bir lonca hareketi olarak değil, bir gençlik hareketi olarak başladı.

Fityan kent toplumlarında ortaya çıkan bir gençlik örgütlenmesiydi başlangıçta. Bu boyutu ile Fityan devletten özerk bir komündü. Zamanla zanaatçıların oluşturduğu, devletten bağımsız olarak mevcudiyetini sürdürebilen, zaman zaman devletle anlaşmazlığa düşebilen bir emekçi örgütüne dönüştü.

Fityan cahiliye döneminde bile olan bir gençlik örgütlenmesiydi. Peygamber döneminde mertlik ve dayanışma temelinde bir araya gelen bir grup genç kervanları koruyor (Bazıları da Ebû Zerr gibi kervanları soyarak yoksullara dağıtıyorlardı.), zayıflara yardım eli uzatıyordu. Bu grup toplumda büyük bir saygı görüyordu. Daha sonra Fütüvvet teşkilatı hâline gelecek Fityan da benzer bir yapıya sahipti. Civanmert adıyla anılan yiğit, mert yani erkeksi özellikleri olan fityan da hem bir dayanışma grubu hem de bir gençlik çetesiydi. Fityan bir yandan da kendi kuralları olan ve zenginlerden alıp yoksullara dağıtan, devletten bağımsız davranan bir çeteleşmeydi.

Fityan çoğu kabile bağlarından kurtulmuş, kimi ekonomik geliri iyi ailelerden, kimi de yoksul ailelerden oluşan bir çeteleşmeydi. Söz konusu gençler 12. yüzyıl şehirlerindeki lonca komünleri gibi karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve arkadaşlık ilkeleri ile birbirlerine sadakat yemini eden gençlerdi. İşçiler, zanaatkârlar gibi alt sınıflardan gençlerin de katıldığı bir ağ örgütlenmesi yaratırlar. Fityan tek bir şehirde değil, birçok kentte örgütlenerek kendi aralarında daha üst bir birim olan Fütüvveti oluşturdular. Fityan kendisi ile benzer bir başka grup olan Ayyarundan farklı olarak daha çok sosyal yönü ile öne çıkan bir örgütlenmeydi. Bu dönemde şehirlerdeki hayatın gelişmesinin sadece esnafla sınırlı olmadığı ve halk arasında İhvan-ı Safa, Karmatilik, Fatımilik, Fityan, Ayyar, Şuttar, Ahdas vb. birçok yeni örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar arasındaki örgütsel benzerlik yanında şehir kültüründen beslenmenin de ortak olduğu gözlemlenir. Süreç içerisinde bu örgütlenmeler gelişerek esnaf loncalarına dönüşen tasavvufi kent örgütlenmeleri olacaktır. Fityan lonca teşkilatı biçimini almadan önce Batı'daki özerk kent örgütlenmesi ile benzer bir karakter kazandı.

Onlar kentin beledi teşkilatlanması olarak rol oynadılar. Batı'daki muadillerinin Hoplitler olduğu söylenebilir. Onlar da savaşçı milis teşkilatı olarak kentsel siyasi yapıda da ekonomide de başat bir rol üstlenmişlerdir (Avcıoğlu, 1979, s. 2027).

Weber tarafından hayli oryantalist bir anlayışla ortaya atılan İslam da kapitalizm özerk şehirler olmadığı için gelişemedi, tezi Cahen, Rodinson gibi şarkiyatçıların yanında sıkı bir oryantalizm eleştirmeni olan Turner tarafından da eleştirilmiştir. Elde edilen pek çok tarihsel veri İslam şehirciliğinin özellikle Abbasi zamanında önemli gelişme kaydettiğini, özerk şehirlerin bu dönemde görüldüğünü ortaya koymakta; dahası şehirleşme sürecinde çok zenginleşen mali ve ticari sermaye gücü olarak ortaya çıkan ticaret sınıfının da bu şehirleşmeyi beslediği ortaya konulmaktadır. Weber'in püriten bir şehir topluluğunun çıkmasının İslam toplumlarında savaşçı tabakanın hâkim sınıf olmasının temel rol oynaması nedeni ile imkânsız olduğunu, bu yüzden de kapitalizmin gelişemediği tespitinin en büyük iki zıt etkisi sufilik ve feta olmuştur. Nitekim bu iki güç zaman içinde kentsel ekonomide özellikle kentsel üretici sınıfların örgütlülüğünü geliştirmiştir ve zaman içinde de zanaat örgütlenmesi biçimini almışlardır (Gül, 2002).

Batı Avrupa esnaf loncalarına benzer şekilde Ahi teşkilatı da başlangıcından itibaren uzun bir zaman boyunca (Fatih dönemine kadar) iktisadi yönleri yanında, belirgin dinî ve toplumsal işlevler üstlenen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Ahilik sadece esnafa değil, toplumun bütün kesimlerine hitap eden kapsayıcı bir teşkilat görünümündedir. Teşkilata ait kural ve uygulamaların belirlenmesi bakımından Ahiliğin bağımsız Batı Avrupa şehirlerinde faaliyet gösteren loncalarınkini andıran bir özerkliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başlıca dayanaklarını fütüvvetname geleneğinde bulan söz konusu özerkliğin Fatih dönemine kadar büyük ölçüde muhafaza edildiği söylenebilir. Ancak bu özerkliğin bağımsız Batı Avrupa şehirleri loncalarında gözlemlenenden farklı bir nitelik taşıdığı ve zaman zaman fiili anlamda siyasi bir renge

bürünse de hukuki niteliğe sahip olmadığı belirtilmelidir (Şeker, 2011). Ancak siyasi otoritenin zayıfladığı dönemlerde Ahiler şehir yönetimini üstlenerek komün şehirleri gibi bir işlev yüklenebilmişlerdir. Ahi teşkilatının özerkliğinin solmaya yüz tutması ise 15. yüzyıldır ki bu dönem Batı'da da merkezî yönetimlerin oluştuğu ve şehir özerkliğinin zayıfladığı şehir devletlerinin son bulduğu dönemdir.

Hatta esnaf teşkilatlanmasının Osmanlı dönemi de dâhil monarkın sınırsız iradesi olarak ifadelendirilen despotizmi önemli ölçüde sınırlandıran bir rakip güç olduğu bile söylenebilir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde Weber'in "sultanizm" tanımlamasını geçersizleştiren başlıca üç kurum bulunmaktadır: adalet sistemi, bürokrasi-ulema geleneği ve yerel özerklikler. Yerel özerkliklerin de başında, Ahilik-loncalık kurumu gelmektedir (Karagöz, 2008, s. 609).

Kısacası ampirik bulgulara dayanarak ortaya koyduğumuz üzere Weber'in kökleri Aydınlanma çağında Montesqieu'ye uzanan, aslında Batılı emperyalizmin şarkiyatçılığının ve Avrupa merkezciliğinin uzantısını taşıyan bilimsellikten uzak bir değerlendirmesi olan İslam şehri yoktur önermesi de çürütülmüş bir önermedir. Gerçekte tipik ve ideal bir Batı şehri de yoktur. Gerçekte iki farklı coğrafyanın özellikleri içinde şekillenmiş ve alt zeminini dinsel inancın ve yerel kültürlerin oluşturduğu şehirler vardır. Ve bunlar içlerinde şekillendikleri sosyolojiye, kültürel yapılanmalara bağlı olarak farklılıklar içerirler, tam da bu farklar nedeni ile birebir karşılaştırılamazlar ve bundan dolayı da birbirlerine üstünlükleri iddia edilemez. Her birinin kendine özgü dinamiklerinden doğan avantajları, olumlulukları ve olumsuzlukları mevcuttur. Tam da bu nedenle her birini kendi dinamikleri içinde ele almak en doğrusu olacaktır.

Osmanlı Şehri Olarak İstanbul

Osmanlı İstanbul'u buraya kadar anlattığımız İslam şehrinin tüm özelliklerini içinde taşıdı ve modern döneme dek de o mütevazı ruhunu hep korudu. Fetih sürecinden sonra İstanbul gibi önemli

bir şehri almış bir padişah olan Fatih Sultan Mehmet, kentin hem Doğulu hem Batılı olan kültürel yapısını bozup ona herhangi bir kimlik empoze etmeye çalışmamıştır. Constantinopolis, kendisinden öncesini silip atan istilalar da yaşamıştır. Ancak Osmanlı hâkimiyeti gerek kültürel gerekse politik anlamda böyle bir yol izlemeyip kentin sentezci yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Fatih'in ve daha sonraki hükümdarların azınlıklara tanıdığı haklar ve ayrıcalıklar bunun en güzel örneğidir. Fetih esnasında 50.000 civarında olan nüfus kısa zamanda 200.000 kişiye yaklaşmıştır. Bu dünya kentinin yapısını oluşturan cemaatlerin dinî, sosyal ve ekonomik özgürlüklerine dokunulmamış, bilakis bu haklar Osmanlı hükümdarlarınca garanti altına alınmıştır. Bu da İstanbul'un hâlâ bir ölçüde süregelen çok kimlikli, çok dinli, çok etnikli ve çok kültürlü çoğulcu geleneğinin arka planını oluşturur. Çoğulculuk sanıldığı gibi Fatih'e özgü de değildir. Bu bir nebevi proje olarak hayat bulmuştur. Peygamberimiz Medine'deyken tarihe Medine Vesikası olarak geçecek antlaşmada Yahudilerin kendi inançlarını koruyacaklarını, hiç kimsenin bir diğerini inançları nedeni ile baskı altına almayacağını, toplumdaki başka inanç gruplarının can, mal ve ırz emniyetlerinin Müslümanların garantisi altında olacağı belirtilmiştir. Her inanç grubu kendi inancına uygun bir biçimde yaşamakta serbesttir, hatta herhangi bir anlaşmazlıkta her inanç grubu kendi hukuku ile sorumlu tutulacak, her inanç grubu içinde suç işleyenler kendi hukukuna göre yargılanıp ceza görecektir.

Bu anlayışın uygulayıcısı olarak II. Mehmet İstanbul'da hem çoğulculuk eksenli siyaset izlemiş hem de şehri İslamlaştırma yönünde irade ortaya koymuştur. Padişahın İstanbul'da gördüğü şey ise şehrin bakımsızlığı oldu. Hatta Ayasofya için yazdığı şiirde "Efrasiyab'ın Kalesinde baykuşlar nöbet tutuyor, Tak-ı Kisra'nın (Büyük Sasani Sarayı'nın) perdadarı (kapıcısı) ise bir örümcek" diyerek bu bakımsızlığa duyduğu üzüntüyü dillendirir ve derhal buranın camiye çevrilmesini emreder.

Fatih'in İstanbul'a gösterdiği bu ilgi Osmanlı tarihi alanında çok

önemli bir isim olan Halil İnalcık (2000) tarafından "Objektif tarihçi için İstanbul işgal edilmemiş, Türkler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Tarihi gerçek budur." şeklinde değerlendirilecektir.

Fatihin kent yönetiminde uyguladığı sistem Müslüman kentselliğinin ögelerini taşır, her mahalle kendi içinde özerk bir yapıdır, kent kendi içinde çeşitli bölgelere atanmış, o bölgelerin yönetimi de kadılara bırakılmıştır (Kuban, 2000, s. 190).

Kent hayatındaki çeşitli unsurlardan en önemlisi loncalardı. Loncalar kent ekonomisini yönettiği gibi kadıyla beraber kent yönetiminin önemli ortaklarındandı. Loncalardan sonra kent hayatına ruh katan diğer unsur tarikatlardı ki bunlar, Müslüman kent kültürünün ve şehir adabının oluşumunda önemli bir aktarma unsuru olduğu gibi sosyal yaşamın kültürel dokusuna da nüfuz ediyorlardı. Loncalar ile tarikatların bütünleşik olmaları ve kadıların da mutasavvıflara eğilimli olması Osmanlı şehir hayatında belirleyici kültürel ögenin tasavvuf olduğunu bize gösterir.

İstanbul'da İslam şehrinin önemli yapısal unsurları olarak cuma camisinin kentin merkezinde olması, kentin büyüklüğü nedeni ile olanaklı değildi ve yerleşimin dairesel bir biçimde bu camiyi merkeze alarak dağılımı da olanaklı olamamıştı; ama hamamları, medreseleri, külliyeleri ve çarşıları ile İstanbul tipik bir İslam şehri niteliği de taşımaktaydı.

İstanbul'u İstanbul yapan şeylerden biri de sivil mimarideki bahçe ögesiydi. Özellikle konak tarzı yapıların çoğunda bir bahçe yer alıyordu. Suyla kurulan ilişki ise kendini Boğaz'ın sırtlarına doğru gelişen yerleşimle belli eder. Bu yüzden İstanbul'un güzelliği ve doğallığı seyahatnamelerde sıkça dile getirilmiştir.

Turgut Cansever, Osmanlı şehrinin yıldız kümesi modeline göre mekân içerisinde yerleşmesine neden olan şeyin yaradılışın yapısına uyum olduğunu belirterek İstanbul'un da bu model ekseninde Darüssâde, Eyüp, Galata, Üsküdar, Boğaz köyleri, Anadolu ve Rumeli yakası yerleşmelerinin oluşturduğu yerleşim de bir yıldız kü-

mesi gibidir, bu yerleşim yapısı Cansever'e göre geç Orta Çağ'daki kentler içinde İstanbul'u mükemmel kılmaktaydı (2012, s. 109).

Cansever Osmanlı şehirlerin varlık telakisine uygun olarak geçici ile kalıcı olan arasında bir denge esasına göre şekillendiğini belirtir (2010, s. 22). Bu bağlamda Fatih'in İstanbul'unda idari binalar ve selatin camiler, çarşı, han, hamam gibi kamusal mekânlar taş gibi kalıcı malzemelerden yapılırken sivil mimari ve konut mimarisi, ahşap gibi geçici malzemeden inşa edilmekteydi. Bu bir yandan göçebe köklerden gelen dinamizmin, diğer yandan ise İslam'ın dünyadaki varlığın geçiciliğinden kaynaklanan anlayışın mekâna yansımasıydı. Dolayısıyla Fatih'in İstanbul'u bu anlayışın hem en mükemmel örneği olarak kurulmuştu hem de bir sentez olarak İslam kültürünün bilgiye yitik mal statüsü yapan ve nerede görülürse oradan alınmasını öneren nebevi tavsiyenin yansıttığı bilgisel çoğulculuğun mekândaki tezahürü idi.

İslam şehirlerinde en önemli öge olan mahalle otarşik bir yapıydı ve otonomik bir özelliğe sahipti. Kendine yeterli bir cemaat, kendi yörüngesinde akan bir yıldız gibiydi. Mescidi, okulu ve imamı ile mahalle İslam şehrinin kozmosuydu. Mahalle evlerindeki iddiasızlık, gösterişten yoksunluk ve 19. yüzyıla dek zengin ile yoksulun bir arada olması geç Orta Çağ kentlerine damgasını vuran sınıfsal bölünmenin ve sınıfsal karşıt kutuplar şeklindeki mevzilenmelerin Osmanlı kentinde olmadığının bir göstergesiydi. Zenginler mahalledeki yoksulların hamisiydiler, dahası zengin konakları yoksullara açıklığı ile bilinirdi, cömertlik kültürü zenginliğin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştı.

Oğuz Adanır, Osmanlı'daki bu cömertlik biçimindeki zenginlik ölçütünün Potlaç kültürünün İslam toplumlarında ve Osmanlı'da çözülme devrine dek süregelen bir organik yaşam biçimi doğurduğunu belirtir. Bilindiği gibi potlaç yerli kültürlerde görülen karşılıklı yükümlülük ve bunun göstergesi olarak hediyeleşmek servetin birikim yapmasını engelleyen bir düzendi. Adanır (1997, s. 64) da bu özelliğin Osmanlı toplumsal hayatını şekillendirdiğini ve bu nedenle Osmanlı'da kapitalist gelişim modelinin ortaya çıkamadığını belirtir.

Mahalle kahveleri ortaya çıkmadan çok önce kadınlar için âdeta bir kamusal alan fonksiyonu üstlenen mahalle çeşmeleri de Osmanlı İstanbul'undaki bir başka özellikti. Mahalleri kent merkezine bağlayan ana caddeleri dışarıda tutarsak İslam şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de sokak caddenin yerini almıştı. Sokakların geniş olmayışı, hatta çok sayıda çıkmaz sokağın olması kentsel yaşamdaki mahremlik özelliğinin bir göstergesiydi. Çıkmaz sokak bir sokaktan çok bir geçit niteliği taşımaktaydı. Bir başka özellik ise aynı dönem Batı kentlerinde görülen planlama olgusunun daha doğrusu kente dışardan dayatılan bir planın olmayışıydı. Osmanlı kentinin ve dolaysıyla İslam kentinin en önemli özelliği iptidailikti. Kendiliğindenlik şehir hayatının ve dolayısıyla toplum hayatının kaderle olan teslimiyet ilişkisinin mekâna yansımasıydı. Buna karşın Batı kentindeki plan tutkusu aslında Batı düşüncesindeki rasyonel denetim mantığının mekâna yansımasıydı ki denetim Batı düşüncesindeki seküler değişimle gelen kaderin yapıcısı bir özne düşüncesi ile yakından bağlantılıydı. Modern devletle Osmanlı Devleti arasındaki temel farkı bu mekânsal ilişkiden yola çıkarak anlamak da olasıdır. Osmanlı Devleti modernleşme sürecine dek toplum hayatına gerekli olmadıkça müdahil değildi, hayatın kendiliğinden akışına müdahale edilmezdi, bunda esas belirleyici unsur ise şeriat hukukunun devlet karşısında şahsı koruyan, dokunulmaz kılan ilahî kökeniydi. Şeriata mugayir işler yapıyor olmak bir yönetim için meşruiyetin yitimiydi ki bu hükümdarın azline kadar gidecek bir yolun açılması anlamına gelirdi. Bu nedenle şeriat, devlet otoritesi karşısında şahsı koruyan bir tür hukuki kalkandı. Çıkmaz sokağın iptidailiği siyasi yönetiminde temel belirleyenlerinden biri olacaktır.

Modernleşen İstanbul'un Şehirden Kente Dönüşümü

Osmanlı kentlerinde görülen bu özellikler Batılılaşma modernleşme süreci ile bozulmaya başlayacak ve Batı kentinin sosyolojisi, plancılığı Osmanlı kentlerine seçkinler eli ile dayatılacaktır. Modernleşme sürecinde görülen temel olgulardan birisi eğlencelerde

görülen israfçılığın zenginlikteki tevazuyu ve yükümlülüğü bozması ve mahalle dokusundaki sosyal dayanışma ve birliğin bozulmaya başlamasıdır. Batı toplumlarında görülen sınıfsal ayrışma ve zenginliğini sergilemeye dönük gösterişçi tüketim, kendini diğerlerinden ayrıştırma mantığı ve mahremlik kültürünün zedelenmeye başlaması modernleşmenin yarattığı en olumsuz olgulardan birisi olmuştur.

Mimari de bu dönemde değişim gösterir, Osmanlı mimarisindeki abartıdan uzak süsleme, yerini gösterişçi ögelere bırakır. Modernleşme anlayışı gereği kentin pek çok yerinde Batı tarzı yapılar oluşur, Batılı tarzda bir sosyal yaşam özellikle üst sınıflarda yaygınlaşır. Mahalle dokusu yavaş yavaş dönüşür, soluklaşır ve kent yaşamındaki merkezî önemi ortadan kaybolur. Zenginle yoksul arasında ortak mekânı paylaşmak ve zenginliği bir sosyal dayanışmaya dönüştürmek anlayışı yok olur. Kent Batılı anlamda planlanan bir mekân olarak görülür, Batılı anlamda belediye oluşur. Kısacası modernleşme süreci ile birlikte İstanbul yavaş yavaş Batılı bir kent görünümü alma yoluna girer ve bir İslam kenti olma niteliğini yitirmeye başlar. Mahallenin yerini sokak alır.

Osmanlı modernleşmesi ile başlayan süreç Cumhuriyet'le taçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde İstanbul, önce başkentin Ankara'ya taşınması ile önemli bir işlev kaybına uğrar ve buna bağlı sessiz ve içine kapanık bir dönem yaşar. 1930'lara kadar kentte ciddi bir yapılaşma pek görülmez. 1930'larla birlikte İstanbul Cumhuriyet'in damgasını taşıyacak yapılarla şekillenmeye başlar. Modern villalar, apartmanlar, iş hanları ile inşa olunan kent imar faaliyetleri ile canlanır, sosyal hayat ve ekonomi de buna paralel bir gelişme gösterir. İstanbul yeniden eski günlerine dönmeye başlar. Bu arada nüfus da yukarıya doğru hareketlenir. Balkan Savaşı yılları ile 1927 arasında nüfusu sürekli azalan İstanbul, II. Dünya Savaşı sonlarına doğru yeniden kalabalıklaşmaya başlamış ve 1950'lerde yüzyıl başındaki bir milyonluk eşiğe yeniden ulaşmıştı. Bu yıllarda 50 sene sonrası, yani 2000 yılı için öngörülen nüfus üç-dört milyon civarın-

dadır. Ne var ki köy ekonomisinin çözülmesine paralel kent nüfusu 1950'lerden itibaren füze gibi fırlar. Bu kez Balkan Savaşı'ndan itibaren başlayan göçten daha farklı bir süreç yaşanır.

50 sene sonrası için hedeflenen üç-dört milyonluk nüfus daha 1970'lere gelirken aşıldı. Kent, 19. yüzyıl sonunda çizilen yerleşme alanını radikal olarak 50'lerin başından itibaren hızla genişletmeye başladı. Haliç ve Marmara kıyısı sanayileşmesi Eyüp sırtlarında, Taşlıtarla ve Rami yörelerinde, Zeytinburnu'nda, Ümraniye'de ilk gecekondu semtlerini yarattı ve bunlar 10-15 yıl içinde hızla çevreye yayıldı. Artan nüfus ve ekonomik büyüme bir yandan arazi değerlerini yükseltirken, öte yandan yeni değer sistemleri 19. yüzyıldan beri yükselmekte olan semtlere (kentin kuzey kesimine ve eski banliyö mahallelerine) olan spekülatif talebi daha da arttırdı. Bu semtler hızla ve gittikçe yoğunlaşarak büyüdüler. Dutluklar, bağlar ve bostanlar yerlerini toplu konut alanlarına, bahçeli evler ve köşklerse apartmanlara bıraktı. Bu, eski kentin boşalması, tarihî yarımadanın çöküşü, ahşap evlerin tahribi demekti ve bu yıkım hızla gerçekleşti. Kalanlarsa özellikle 60'lardan itibaren kente göç eden Anadoluların, Haliç sanayilerinde çalışan işçilerin barınakları ya da marjinal iş yerleri, depolar olarak kullanılmaya başlandı. Bunların çoğu kullanım sırasında yandı, yıkıldı. Nüfus artışının yanı sıra kentin nüfusu da hızla değişmekteydi: Eski ekonomik ayrıcalığını, canlılığını, kültürel yaşam renklerini yavaş yavaş yitiren azınlık nüfusu hızla azalırken, Bulgaristan göçmenleri ve Anadolu'dan kente akan taşralı nüfus, yeni bir demografik bileşim oluşturmaktaydı. Bu yeni çoğullaşmanın kentin yaşama ve tüketim alışkanlıklarına ve kültürel ortamına ciddi etkileri olacaktı. Kent eski yerli/"Avrupai-Levanten"/"Batıcı-monden" kültürlerden, bir yanıyla taşralı, öteki yüzüyle "Amerikancı" modernist eğilimleri yansıtan daha farklı kültür bileşimi sergilemeye başladı. Popüler kültür yaşamı, sinema, müzik, eğlence giderek bu bileşimin örneklerini yaşatır oldu. Bunu, kent mekânına damgasını vuran yapılar; ya Hilton Oteli, belediye sarayı gibi uluslararası üslupla bağlı mo-

dernist uygulamalar ya da yeni yerleşme alanları oluşturan niteliksiz apartmanlar ve dönemin sonlarına doğru yaygınlaşan marjinal konutlar izlemeye başladı.

1930'larda Prost Planı ile kente modern bir kimlik kazandırmayı hedefleyen yönetim, 50'lerin ortalarında, bir bölümü bu planda öngörülen, bir bölümüyse devlet yöneticileri tarafından kararlaştırılan hızlı bir imar programına girişti: Dönemin karayolları programı ile birleşen bu uygulama, özellikle eski kentin doku ve mekânını ciddi olarak değiştirdi: Sahil yolları, surları delen, tarihî yapıların üstünden geçen bulvarlar, meydan genişletmeleri, büyütülen limanlar, o güne kadar bütünlüğünü az çok koruyan doku, mekân ve yapıları da parçaladı ve yeni bir kent ölçeği oluşmaya başladı. Yeni ve artık kesin biçimde ülkenin ekonomik başkenti olan İstanbul'da 80'lere doğru gelişen kapitalin yeni mekânsal tercihlerinin oluşmaya başladığının ilk işaretleri görüldü. 1940'lardan itibaren konakları terk edip apartmanlara yerleşen kent soylulara benzer şekilde, büyük sanayi ve ticaret kuruluşları da Eminönü veya Beyoğlu'ndaki eski mekânlarından çıkıp kentin kuzeyine taşınmaya başladılar. Böylece 1970'lerin ortasında ilk köprünün bağladığı Avrupa ve Anadolu kesimleri üzerinde, boşalan merkez, gelişen çevre ve onun da ötesinde yaygınlaşan sanayi ve plansız yerleşme alanlarından oluşan bir metropol gelişti (Yücel, 2011, s. 194).

Kentin 1980 sonrası gelişmesi, bir bakıma 1950-1980 arasındaki sürecin bir devamı olarak görülebilir. Liberalleşen ekonomi ve küreselleşme süreçlerinin bir yansıması olarak 80 sonrası İstanbul'un dönüşümünde uluslararası sermayenin talepleri başrol oynamıştır denebilir. 1980'lerin İstanbul'u geç Osmanlı modernleşmesi ile başlayıp Cumhuriyet'le radikal bir biçimde süregelen modernleşme sürecinden postmodern bir kent biçimine doğru değişim süreci geçirmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak şunu diyebiliriz; İstanbul Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki efsunlu kent imgesinden, şiirsel görüntüsünden bir kâbusa doğru değişim geçirmiş; plansız büyüme, kente doğru yoğun göç ile İstanbul, kimliksiz ve kendi içinde parçalı ikili bir yapı oluşturmuştur. Bir yandan postmodernlik dediğimiz sosyal sürecin bütün yansımalarının görüldüğü sosyal katmanlar ile şehirde taşra hayatını devam ettirmekte ısrar eden, kentle kendi arasına bir mesafe koyarak kent hayatına karışmaktan ısrarla uzak duran bir kitle. Bugün İstanbul'un karşı karşıya olduğu temel sorun bir şehirden metropol kente, metropol kentten de devasa bir megalopolise dönüşme ve bunun yarattığı sosyal atomizasyondur.

Hâlihazırda ülke genelinde yaşanan olumlu gelişmelerin İstanbul kent hayatında ne tür sonuçlar yaratacağı, kentsel dönüşümün ne tür sosyal etkiler yaratacağı, kent silüetini giderek belirleyen yüksek katlı yapıların şehir mekânında ne türden radikal değişmelere neden olacağı da bu süreçle şekillenecektir. İstanbul bir Tokyo, bir Meksiko City gibi artık kent bile sayılamayacak bir azmana mı dönüşecek, yoksa kentsel dönüşümle birlikte daha derli toplu ve planlı gelişen, sosyal olarak da iyileşen bir kent dokusuna mı sahip olacak, bunu önümüzdeki yıllar gösterecek. Ancak ne olursa olsun İstanbul'un eski kentsel kimliğini yeniden günümüz koşullarında oluşturacak bir değişim yaşaması gerektiği, ülke genelinde oluşan geçmişi ile barışık ve kendi bulunduğu coğrafyaya yön veren bir yönetim modelinin gerçekleştirmesi gereken medeniyet atılımının bir benzerinin de İstanbul için yaşanması gerektiği açıktır.

Kaynakça

Adanır, O. (1997). *Eski dünyaya yeni bakışlar*. İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.

Avcıoğlu, D. (1979). *Türklerin tarihi* (C. 3). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Bakaoukas, M. (2005). Tribalism & racism among the Ancient Greeks a Weberian perspective. *Anistoriton Journal*, *9*. Retrieved 10.12.2013, from http://www.anistor.gr/english/enback/AGRacism.pdf.

Braudel, F. (2004). *Maddi uygarlık, ekonomi, kapitalizm, mübadele oyunları* (çev. M. A. Kılıçbay, 2. baskı). Ankara: İmge Yayınları.

Canan, İ. (1996). Hz. Peygamberin mesken telakkisi. V. Akyüz ve S. Ünlü (Ed.), İslam geleneğinden günümüze şehir ve yerel yönetimler içinde (Cilt 1). İstanbul: İlke Yayınları.

Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehirleri* (2. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Cansever, T. (2012). İslam da şehir ve mimari (7. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Corm, G. (2011). *Avrupa ve Batı miti, bir tarihin inşaası* (çev. M. I. Durmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı arasında Osmanlı kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş* (çev. L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Frank, A. G. ve Gills, B. K. (drl.). (2003). *Dünya sistemi, beş yüzyıllık mı, beş binyıllık mı* (çev. E. Soğancılar)? Ankara: İmge Yayınları.

Gül, M. (2002). Ortaçağ İslam tarihinde sosyal sınıfların tarihine bir bakış: Ahdas Hareketi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(7), http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c5s7/makale/c5s7m5.pdf adresinden 09.11.2013 tarihinde edinilmiştir.

Huot, J. L., Thalmann, J. P. ve Valbelle, D. (2004). *Kentlerin doğuşu* (çev. A. B. Girgin). Ankara: İmge Yayınları.

İnalcık, H. (2000, 29 Haziran). İstanbul işgal edilmedi inşaa edildi. *Milliyet*. http://www.milliyet.com.tr/2000.06.29/entel/ent.html adresinden 03.11.2013 tarihinde edinilmiştir.

Karagöz, B. (2008, Ekim). Osmanlı monokrasisi'nin "sultanizm"den korunmasında Ahîlik kurumunun rolü. Betül Karagöz (Ed.), *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu bildiri kitabı* içinde (C. 3) Kırşehir.

Kuban, D. (2000). İstanbul bir kent tarihi, *Bizantion, Kostantinopolis* (çev. Z. Rona, 2. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu dönemi idare sisteminin mekânsal örgütlenmeleri: Selçuklu idarî birim organizasyonları (ve evrimi). *Bilig*, *36*, 208.

Pırlanta, İ. (2010). Ortaçağ İslam şehirlerinde mahallelerin oluşumu (Nişabur örneği). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, *1*(2).

Rodinson, M. (2002). İslam ve kapitalizm (çev. F. L. Topaçoğlu). İstanbul: Akyüz Yayıncılık.

Sennett, R. (2008). *Ten ve taş* (çev. T. Birkan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şeker, C. (2011). Ortaçağ Batı Avrupa esnaf loncaları ve Ahi Teşkilatı – Kökenler ve özerklik. B. Çakır ve İ. Gümüş (Ed.), *Ahilik* içinde (s. 1-16). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları.

Turan, N. S. (2011). Raymond André ve Osmanlı dönemi Arap kent tarihçiliğine bakış. *Ortadoğu Etütleri*, *2*(2), 169-190.

Yücel, A. (2011). Cumhuriyet kenti İstanbul, dünya kenti İstanbul. A. Batur (Ed.), *Habitat II, Dünya Kenti İstanbul Sergisi kataloğu* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yaralı Bellek: Kent ve Unutma

Dilaver Demirağ

İnsanlığın uygarlığa doğru attığı ilk adım yerleşme olmuştu, ama eğer insanlık tarımı icat etmese kentler de olamazdı. Kent ancak tarım yapmayan bir sosyal grubu besleyecek kadar yüksek miktarda besin üretilebilmesi ile mümkün oldu. İlk kent olan Uruk M.Ö. dört bin yılında sahne aldı. Ancak ondan çok önce Eriha, Çatalhöyük gibi kent sayılan yerleşimler de olmasına karşılık bunlar çoğu kentçi tarafından kent kapsamında değerlendirilmektedir. Bir yerleşimin kent kavramına uygun görülebilmesi için ana ölçüt karmaşık ve çok yönlü bir iş bölümünün olması gerektiğidir. Bu bağlamda mesela sur, kentleşmede bir ölçü olarak görülmemektedir. Büyüklük, nüfus yoğunluğu da kent için bir ölçüt kabul edilmemektedir. Kenti kent yapan büyük oranda besin anlamında bağımlı, ama tarım dışı faaliyetin esas olduğu bir ekonomi ve buna bağlı karmaşık sosyal ilişkilerin varlığıdır.

Kent bu anlamda köyün belli evreye getirdiği hizmetlerin artık köyün yapmasına olanak sağlayamayacak bir noktaya gelmesi ile belirginlik kazanmıştır. Kent tarihi alanında bir klasik kabul edilen Lewis Mumford da Tarihte Şehir adını taşıyan eserinde bu olguya dikkat çeker. Kent, köyden farklı olarak bir kozmos ve onun tanrılarına adanmış bir sembolik mekândır (Mumford, 2007, s. 52).

Mumford'un en büyük izleyicilerinden Murray Bookchin de kentin dinsel bir birlik olduğunu belirtir. Bu anlamda hemşehrilik ile aynı inanca ait bir cemaat olma arasında yakınlık vardır (Bookchin, 1999, s. 48).

Kenti kent yapan bu temel değer, modern çağlara kadar çok köklü bir değişim geçirmeden süregeldi. İlk kez sanayi toplumu ile kent, hemşerilik duygusu ve onun getirdiği kardeşlik temelli örgütlenmeden farklılaşarak işlevsel yanı ağır basan bir mekân hâline geldi. Mumford, kentin çözülmeye başlama sürecini kapitalizmin yayılmaya başladığı 17.yüzyıla dayandırır. Bu dönemde yayılma ve dağılma olgusu iç içe geçecektir. Mumford'a göre bu süreç kömür kent adını verdiği politeknik olarak da ifade ettiği sanayi kenti ile doruk noktasına varacaktır (2007, s. 548). Kenti içe dönük bir kapalı kap yapan surların yıkılması, kenti kent yapan değerlerin de çözülmesi anlamına gelecektir. Tüm bu süreçler hızlı bir ritim içinde gerçekleşecektir. Bu hızlanma kentin çözülmesini de çabuklaştırırken, Mumford'un izleyicisi Bookchin, kenti kent yapan esas değer olan yurttaşlığın da çözülmesi süreci olarak bu noktaya dikkat çeker. Onun nezdinde modern ve postmodern şehirler, şehir olma kriterinden yoksun birer mekândır, bu sürece kentsiz kentleşme adını verme nedeni de budur (Bookchin, 1999, s. 17-41).

Kent, artık yurttaşlarının söz sahibi olduğu, üzerinde yapılacak her şeye doğrudan kendilerinin karar verdiği bir mekân olmaktan çıkacak, profesyoneller tarafından sermaye sahiplerinin arzularına uygun bir biçim alacaktır. Mumford da kentin geleceğini -mevcut eğilimlerin devamı hâlinde- karanlık ve meçhul bulur. Ona göre freni tutmayan bir araba gibi hızlı ilerleyen megapolis, kendisinde çocukların ateş ocağında yakılarak kurban verildiği Fenikelilerin zalim tanrısı Molok gibi insanları nükleer bir felakete doğru sürüklemektedir (Mumford, 2007, s. 688) Bugünün kentinin geleceğini anlamakta bilim kurgu ve fütürizm hayli elverişli olacaktır. Çünkü bilim kurgunun distopik kent kurguları bize kentin geleceği hakkında ipuçları da veriyor. Bu kurgularda kent, plastik, cam ve çelik malzemeden oluşan gökdelenlerin oluşturduğu bir yerdir. İnsanlar tamamı ile elektronikleşmiş bir yaşam sürerler, ulaşım ya yer altındadır ya da havadan yapılmaktadır. Kentlerin bir cam fanus içinde tasarlandığı da olmuştur. Bu filmlerdeki şehirlerin ezici ögesi binaların büyüklüğüdür; ezici ve güç eksenine oturan bu mimari, modern şehirlerdeki egemenlik olgusunu ve sınıfsal bölünmeyi görünürleştirir.

Şehirler aşırı kalabalıktır, şehirde güvenlik sorunu vardır. Bazı filmler ise makine şehir anlayışını yansıtır. Eski yapılar modüler bir biçimde sürekli yenilenir, şehir eskidikçe de yıkmak yerine eklemeler ile yenilenir. Kentsel dönüşüm denilen olgunun mantığını yansıtan bu kurgu bir mimari ütopyadır da. Bundan olacak bugünün kenti ile ilgili şehir tarihçileri ve sosyologlar genellikle olumsuz bakışa sahiptir.

MIT Şehircilik Okulu Dekanı William Mitchel mimarın kenti bundan böyle harç ve tuğla yerine yazılımla inşa edeceğini, kent planlamacısının da sokaklar yerine enformasyon ağlarıyla düşüneceğini ileri sürer. Komşuların yerini siber toplulukların, yüzyüzeliğin yerini ara yüzün, kamusal alanın yerini kamusal giriş hakkının ve gayrimenkulün yerini siber mekânın almakta olduğunu söyler (Mitchell, 1995'ten aktaran Uçkan, 2000). Bookchin ve Mumford'un tespitleri ve teknoloji metafizikçisi olarak adlandırılan Jack Ellul'un teknoloji kapsamında ortaya koyduğu kötümser tablo Paul Virilio ile tamamlanır. Virilio (1991), kentin artık mekânının olmadığını, mekânın hıza dönüşerek görsel uzam olarak ekran hâlini aldığı bir "yer olmayan yer" olduğunu belirtir.

Kentin bir "yer olmayan yer" hâline gelerek siber şehir biçimini aldığı Baudrillard'ın ifadesi ile bir "hiperşehir" olarak tanımlanacak postmodern şehirlerin en önemli özelliği insani ilişkilerdeki erozyondur. Postmodern şehir, yurttaşları olmayan bir gösteri mekânıdır, burada insanlar arasında ilişkiler giderek sanal uzam denilen siber iletişim alanlarına doğru kaymakta, internet bir şehir meydanı gibi kamusal bir işlev görürken sosyal medya ile de insanlar tamamı ile şeffaflaşarak sanal mekânlarda sosyalleşmekte ve birer sanal topluluğa dönüşmektedir. Bunun yarattığı en önemli sorun ise kentsel amnezi, yani hafıza kaybı olgusudur. Amnezi tam da iletişimin azalması ile ilgili bir olgudur. Devasa şehir, kentlilerin birbiri ile ilişkisinin zayıflamasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Amneziyi oluşturan bir ikinci olgu da komşuluk ilişkilerinin zayıflaması ve ilişki devir hızının artmasıdır. Her gün yüzlerce insanla görüşen birinin kişisel belleği zayıflamakta, bunun sonucu olarak unutma başlamaktadır. Artan veri çokluğunun beyin tarafından işlenememesi de bir başka amnezik olgudur. Siber şehirlerdeki ara yüz

olarak bilgisayar ekranının belleğe dönük olumsuz etkisi ve sanal topluluklarda arkadaşlıkların kolayca kurulup kolayca bozulması da bir başka etkendir. Bütün bu etkenlerin bir sonucu olarak artık kentli kavramı neredeyse tarihe karışmak üzeredir.

Mekânın Sıvılaşması: Oturmanın Aşağılanması Olarak Postmodern Kent

Paul Virilio hızın düşünürü olarak isim yapmıştır. Gilles Deluze ise göçebeliğin düşüncesini yapmıştır. Göç kavramını bugün kimliksel parçalanma ve hem hızlı kimlik değişimi hem de kimliksel çoğulluk anlamında ele alacak olursak hızla birlikte kimliğin de hızlanarak sürekli bir göç hâlinde olduğundan söz edilebilir. Bunun sonucu ise yabancılaşma olgusunun da son bulduğu bir hâldir. "Hiperşehir" olarak "siber" şehirlerde kimlik de bir simülasyona dönüştüğünden bunun bir sonucu olarak yabancılaşma da son bulmuştur. Çünkü yabancılaşmadan söz edebilmek için bir sabit özün, bir "asıl"ın olması gerekir. Simülasyonun esas değer olduğu hiper şehirlerde kimliğin kendini bağlayacağı bir sabit yer artık yoktur. Yer, sürekli bir göç hâlindedir. Bu durum oturma kavramının kökten değişmesi anlamına gelir.

Heidegger "İnşaa Etmek Oturmak ve Düşünmek" adlı makalesinde oturmak ya da asli anlamı ile meskûn olmak ile inşa etmek ve imar etmek olgusu ile dünyadaki varolma biçimimiz arasındaki yakın bağa dikkat çeker (2008, s. 72). Onun söz ettiği oturmak hâli barınmaktır, barınmak ise meskûn olmaktır, yani bir yerin sakini olmakla kendi dünyamızı inşa eder, kendi varoluşumuzu buluruz. Bunu yaparken aynı zamanda dünyayı imar ederiz, imar ettiğimiz yer mamur hâle gelmiştir ve biz mamur ettiğimiz yerin sakini olarak bu sürecin öznesiyizdir. Bir anlamda ev kurmak katılım içeren, hem mitolojik hem ontolojik bir etkinliktir, bu yüzden de ev kuran kişi kutsal ile irtibata geçmiş olur. Nitekim Eliade, bir mekân kurmak için eski insanların kurban ayini ile tanrıları çağırıp bunun için izin aldıklarını belirtir (2003, s. 360). Bunun arkaplanında toprağın insanı doğuran ve öldükten sonra da onu içine alarak ikinci do-

ğumunu sağlayacak bir yer olması vardır. Toprağı kazmak ancak izinle olacak bir eylemdir, çünkü toprakla temas insanın kutsal ile temas kurması demektir. Herhangi bir yeri inşa etmek dünyayı da yeniden inşa etmektir, bu da ancak kutsal model referans alınarak yapılabilir. Şehirlerin kutsal bir merkez etrafından başlayarak inşa edilmesi ve gelişmesi de bununla yani şehrin kutsal merkeze yönlendirilerek yapılmasından kaynaklanır.

Bu anlamda kentli, kentle yakın ilişki içinde olan bir sakindir. İnsanın yer ile olan bağı bu nedenle ontolojik ve aşkın bir ilişkidir. İnşa etmek bir dünya kurmaksa eğer, bu da ancak o yerle bağ oluşturarak meydana gelir. Yer ile kurulan bu metafizik bağ, belleğin de mekânını oluşturur. Bu bağı yaratan etken kültürdür, İvan İllich'in ifadesi ile "her kültür kendi kültürünü, bu kültürle ilişkili bir mekânı ve o mekânla kurulan aidiyet ilişkisini oluşturur" (İllich, 1991, s. 16). Bu bağlamda evrensel ve tek biçimli, standart, homojen bir mekândan ve buna bağlı bir kültürel aidiyet biçiminden söz edilemez. Bu bağlamda oturmak yaşam boyunca peşimizde bıraktığımız izler ile oluşan bir bağ oluşturur, bu bağ o yerle kurduğumuz duygusal ve kültürel bağın yani aidiyetin eksenini teşkil eder.

"'Oturmak' kendi yaşamlarımızın bıraktığı izlerde kalmak demektir: Onların peşinden her zaman gerilere, atalarımızın yaşamına geri döneriz. Bu güçlü anlamıyla 'oturmak', 'yaşamak'tan hemen hemen hiç farklı değildir. 'Oturanlar' günbegün ortamlarını yeniden biçimlendirirler. İnsanlar attıkları her adımla, yaptıkları her eylemde 'otururlar.'" (İllich, 1991, s. 16).

Bu nedenle diye ekler İllich geleneksel mekânlar modern mekânlardan farklı olarak oturanlar tarafından biçimlendirildiğinden ucu açık mekânlardır ve tamamlanmazlar (İllich, 1991, s. 17). Oturmak aynı zamanda süreç yönelimli ve her an yeniden kurulan, inşa edilen bir oluştur. Bu nedenle tam da bu yüzden oturduğumuz mekânlar sahiplendiğimiz, kendimize ait kıldığımız mekânlardır. Bu mekânlar bellek için bir havuz görevi görürler ve zamanla birlikte hafıza da bu mekânlarda birikir. Oturulan mekânlar bu anlamda Bachelard'ın düşlemleme olarak ifade ettiği imgelemimizde kurdu-

ğumuz, düşlerimizi ona atfettiğimiz yerlerdir. Evimiz bizim düşlerimizle, tahayyüllerimizle yani ona atfettiğimiz anlamla oluşturduğumuz bir kozadır, bir anlamda dünya köşemizdir kozmostur, evin duvarlarını, odalarını örer, ona umutlarımızı, beklentilerimizi ve elbette korkularımızı atfederiz. Bir ev önce düşlerde kurulur, orada yaratılır. Bu nedenle ev barınaktır, yuvadır, kozadır (Bachelard, 1996, s. 32).

Evi ev yapan onun korunaklı bir yer olmasıdır, ev bütün kazanımlarımızı muhafaza edebildiğimiz bir yerdir. Bizi sadece dış dünyanın fizikiolumsuzluklarından korumaz, aynı zamanda dış dünyanın sosyal tehditlerinden, tehlikelerinden de korur. Bu nedenle ev, eşiğine yatırılıp manevi anlamda sarıp sarmalandığımız bir beşiktir (Bachelard, 1996, s. 34). Tam da bu nedenle modern şehirlerdeki konutlar "oturulan", "barınılan" bir yer değildir. Ev endüstriyel olarak üretilen ve sadece işlevselliği gözetilmiş, standart yapılardır. Ev bir konut değil makinedir.

> "Başka bir deyişle, mimari ve onun ürünleri olan binaları toplumlar tarafından hep belli amaçlara ulaşmanın bir aracı –hatta karmaşıklıklarını göz önüne alarak birer alet veya makine bile diyebiliriz–olarak kullanılmışlardır... Durum daha önceleri çok farklıydı, fakat modern mimari insanoğlunu, onu en fazla ilgilendiren yapı olan evden uzaklaşmaya ve onu sayısal ölçütlere göre değerlendirmeye itti... Dünyadaki yenilikçilere göre açıkça formüle edilmiş bir programın uygulanması mantık çerçevesinde değerlendirilebilir; tıpkı bir makinenin faaliyeti gibi."(Lefas, 2009).

Modern mimarlar, özellikle de Le Corbisieur gibi sanayi toplumuna özgü mimarlar için konut, düşlemlerin örüldüğü bir koza olmadığı gibi bir zanaat ürünü de sayılmaz. O endüstriyel herhangi bir ürün gibi işlevleri esas alınarak üretilmiş, mekanik bir üründür ve aklın tüm ihtişamını yansıtır.

Tam da bu nedenle 20. ve 21. yüzyılın şehirleri iskân edilmiş, ma-

mur edilmiş, meskûn yerler değildir, çağdaş şehirlerde oturulmaz. Buna bağlı olarak çağdaş insan bir kentli de değildir, çünkü yerle olan bağı işlevselleşmiştir. Kaldı ki çağdaş şehirlerde hepimiz birer göçebeye dönüştüğümüz için, bir yerde orayla aramızda işlevsellik ötesi bir bağ geliştirecek kadar uzun kalmayız. Bu anlamda çağdaş şehir yaşamında insanların evlerine ait anıları yoktur, doğduğu ev, çocukluğunu geçirdiği ev, büyüyüp hayat kurup evlenerek kendine yeni bir ev edindiği yer aynı yer değildir. Çoğumuz bir ömür içinde en az beş altı ev değiştiririz, çok çeşitli semtlerde ve mahallelerde yaşarız. Buna bağlı olarak bir mahallemiz ve komşularımız da yoktur. Hatta modern bireysel özgürlük tasavvurunun bir tezahürü olarak mahalle ve komşular, bizlerin bireysel hayatı üzerinde tahakküm kuran birer karabasandır âdeta. Çağdaş apartmanlarda ve gökdelenlerde herkesin birbiri ile ilişkisi sıfıra yakın düzeydedir âdeta. Kapısının ardında insan kraldır ama güvenli değildir, çünkü sosyal ilişki bir yük olarak görüldüğünden bunun yerini teknolojik güvenlik alır, ama çok daha derinde ontolojik güvensizlik söz konusudur.

Heidegger tam da bunu ele alır aslında. Heidegger'in "varolan" olarak çevrilmesi muhtemel kavramı "Dasein"in temel özelliği, onun yönelmişliğidir. "Dasein" dünyaya yönelmiştir, bu bakımdan soyut, tek başına bir varlık değildir, o başkaları ile bir arada olur. Ancak "Dasein" dünyaya fırlatılmış, atılmış bir varlık olma hali içinde olduğundan bir varoluşa sahip değildir de. O bu dünyada varlığın perdesini açarak varolacaktır, bu anlamda "Dasein" çevresini bilir, onun bilgisine sahiptir, "Dasein" dünyanın bilgisine sahip olabilen bir varlıktır, ama diğer yanda dünyadan yalıtılmış da değildir, o dünyaya ve dünyadakilere yönelerek ihtimam göstererek varlığın bilgisini kazanır, bu anlamda "Dasein" bilgisi bir deneyimdir. Ancak tüm bunlar onun yazgısını değiştirmez. "Dasein" ontolojik olarak evsizdir. Evsizliğe mahkûm edilmiştir.

> "Dasein bulunduğu dünyaya bir takım imkânların içinde atılmış ve fırlatılmıştır. Hatta bu atılmışlık içinde dağılmış

> ve saçılmıştır. Dasein'in bu varlık karakterine, yani öylelik haline, Dasein'in fırlatılmışlığı diyoruz. Böylece Dasein dünya-içinde-varolma olarak şurada var olmaktadır. Bu onun varoluşsal yapısı gereğidir. Dasein'in bundan kaçışı yoktur. Dünya-içine-atılmışlık, Dasein'in yazgısıdır" (Dibek, 2009).

Bu yabancılaşma hâli ile insanlar artık evlerde oturmazlar, şehirlerde iskân etmezler, bir yerin yerlisi de değillerdir. Onlar için ev sadece başını sokacakları bir damdan, çatıdan ibarettir. Ev ve şehirle kendi aralarında bir bağ oluşturmazlar. Ancak zamanın insanın yabancılaşma sınırı henüz son noktada değildir. Modern şehirler yerini postmodern yer olmayan, hiper şehirlere bıraktığında artık yabancılaşmada son bulur. Çünkü artık yabancılaşılacak bir kendi de yoktur. Postmodern kent (Artık şehir diye bir şeyden söz edilemez, magalopolis şehrin sınırını hatta onun bitiş çizgisini ifade eder.) oturmanın aşağılandığı yerdir.

Gösteri Olarak Postmodern Kent ve Hiper Gerçeklik

Postmodern şehir bir gösteri mekânıdır; ışığın, gökdelenlerin, ayna camların, iklimlendirilmiş ve tüketim nesneleri ile tıka basa doldurularak gösteriş mekânına dönüşmüş konutumsu binaların içinde yaşayan, daha ötesi Tokyo'da örneğini gördüğümüz kovan mekânlar olarak insanların sadece uyudukları bir yer, çalıştıkları, eğlendikleri, gündüz ölesiye çalışıp gece ise dağıttığı bir yerdir.

Postmodern küresel şehirler, şehir olma niteliğini kaybetmekle kalmaz, yeniden dizayn edilir. Soylulaştırma adıyla şehirler birer tüketim markasına, bir göstergeye dönüşürler. Şehirler artık işlevselliği ile değil, gösterge değerleri ile varolurlar.

"Gösterge değeri" kavramı Baudrillard'ın tüketim kültürü bağlamında kullandığı bir kavramdır. Marx'ın değer kuramına göre metanın "kullanım değeri" ve "değişim değeri" olmak üzere iki değeri vardır. Jean Baudrillard, buna bir üçüncüsünü ekler: "gösterge değeri". Ona göre metanın kültürel olarak gösterdiği, işaret ettiği şey ona fazladan anlamlar yükler. Hatta öyle ki bu durum, onun

"değişim değeri"ni de etkiler. İnsanları tüketmeye yönelten şey artık ihtiyaç değildir, işe yararlık anlamında bir kullanım değeri de söz konusu değildir, bir metayı değerli kılan onun sosyal çevrede bireye o marka üzerinden bir değer katmasıdır. Bu anlamda Eminönü'ndeki Saraççılar Çarşısı'nda üretilen güzel, kullanım açısından bir hayli işe yarar, dahası şık bir çanta ile LuisVuitton marka çanta arasında çok büyük bir fark yoktur. Ancak Eminönü'nde üretilen çantanın fiyat olarak değeri maksimum 150-200 TL iken, LuisVuitton çantanın fiyatı 1.000 TL civarındadır. Bu çantayı diğerinden daha pahalı kılan şey işlevselliği değil, bir marka olarak gösteriş değeridir, sağladığı sosyal prestijdir.

Postmodern kentler de birer marka olmak için çabalarlar. Onlarda imajlarını geliştirip bir marka olarak değer kazanmayı, uluslararası şöhret olmayı amaçlarlar. Bu anlamda postmodern şehirde her şey imaja dönüktür. Önem verilen küresel kültürel ekonomide tuttuğu yer ve elde ettiği değerdir.

Bu olgu kendini soylulaştırma adıyla kentin yenilenmesi olarak tezahür eden olguda gösterir:

> "70 ve 80'li yıllardan bu yana sermayenin, malların, emeğin uluslararası düzlemde dolaşımını yöneten önemli kontrol merkezleri olarak New York, Londra, Paris ve Tokyo'nun başı çektiği bir küresel kentler ağı ortaya çıktı. Bu kentler sadece malların ve paranın değil, imajların, buluşların, sanatın, modanın da dolaştığı pazarın önemli kilit noktalarını teşkil ettiler. Bu küresel kentlerin merkezi iş alanları kısa zamanda uluslararası finans ve hizmetler sektörünün yoğunlaştığı alanlar haline geldiler ve bu sektörlerin mekânsal taleplerine yanıt verecek biçimde yeniden yapılandılar. Bu yeniden yapılanmanın ise hemen her yerde benzer mekânsal yansımaları oldu. Kent merkezleri yeni büro binalarının, lüks otellerin, kongre merkezlerinin, lüks konutların, alışveriş merkezlerinin, eğlence mekânlarının ve kültürel aktivitelerin egemen olduğu alanlar haline geldiler.

Öte yandan, uluslararası piyasalarla bütünleşmiş bu yeni kentsel ekonomi farklı niteliklerde bir işgücü gerektiriyordu. Bankacılık, sigortacılık, emlak işleri, mali işler, danışmanlık, reklamcılık, yayıncılık, hukuk ve muhasebe faaliyetleri, araştırma-geliştirme, halkla ilişkiler gibi iş kollarında uzmanlaşmış, çoğunluğunu genç profesyonellerin oluşturduğu bu işgücü "yeni orta sınıfı" tanımlıyordu. Safları giderek artan yeni orta sınıfların ise değişen yaşam biçimleri, tüketim kalıpları ve kültürel tercihleri vardı. Bu tercihler doğrultusunda, kent merkezleri "gourmet" restaurantların, "designer" butiklerin, "winebar"ların etnik el sanatlarının, çeşit çeşit, özel, uzmanlaşmış ürünlerin satıldığı "trendy" ticari birimlerin, kültürel aktivitelerin yoğunlaştığı alanlar oldular. Kısacası, kent merkezleri sadece fiziksel anlamda değil, aynı zamanda sosyo-kültürel anlamda da "Manhattan"laştılar. İşgücünün yapısındaki bu dönüşümler doğrultusunda adeta bir "burjuva oyun alanı" haline geldiler.

> Küreselleşmenin etkisi sadece birinci kademe küresel kentlerle sınırlı kalmadı. Ekonomik istikrarsızlıklar, ulus devletlerin izledikleri de-regülasyon politikaları çerçevesinde müdahale alanlarını giderek daralttıkları ve refah devleti uygulamalarının koruyucu zırhlarını birer birer kaldırdıkları ortamda, geleneksel istihdam kaynaklarını yitirmeye başlayan kentler, uluslararası düzlemde yeniden yapılanan ve giderek akışkanlaşan sermayeyi çekme yarışına girdiler. Ekonomik gelişmelerini dünya piyasalarına eklemlenmeye endeksleyen kentler, çokuluslu şirketlerin yönetim merkezlerini ve finansal sermayeyi kendilerine çekme stratejileri doğrultusunda birer "girişimci" kent" kimliğine büründüler. Uluslararası iş çevrelerine cazip görünmek için geliştirdikleri kentsel yenileme/yeniden canlandırma projeleri ise gene ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesine, yeni taleplere cevap verecek donanımda ofis mekânlarının, otellerin sağlanmasına, kentlerin turizm, eğlence, kültürel aktiviteler ve alışveriş açısından sunduğu olanakların geliştirilmesine odaklandı." (Enlil, 2000, s. 46-49).

Soylulaştırma denilen olgunun asıl nedeni de bu yarışa katılabilmek ve turizmin beslediği kültürel ekonomiden daha fazla pay kapmaktır. Bunun için kentsel yenileme adıyla kent tepeden tırnağa yeniden kurgulanır, kurgulanan kent tam anlamı ile görsel bir kurmaca gibidir. Bu kentte güvenlik merkezdedir, evler birinci sınıftır, insanlar ise güzel, bakımlı, alımlı ve elbette modern insanlardır. Soylulaştırılan kentte eskiye pek az yer vardır, eski de ancak kentin görsel şovuna destek sağlayabilirse anlamlı bir yer edinebilir kendine.

Postmodern şehir Batı şehirlerinde hayat bulan gösteri ve görselliğin merkeze yerleşmesi olgusunu en uç noktaya sürükler. Martin Jay modernliğin görsellik üzerine inşa edildiğini belirtir. Modernitenin sıklıkla görme hissinin üstünlüğüne yer verdiğini belirten Jay, "Rönesans ve bilimsel devrimlerle başlayan modernliğin normalde tereddütsüzce göz-merkezli (ocularcentric)" olduğuna dikkat çeker (Jay, 1988, s. 3).

Kent alanı bir gösteri mekânına dönüştüğünde hiper gerçeklik dediğimiz durum yani gerçeğin kendi karşıtına dönüşmesine yol açan aşırılaşma durumu yaşanır. Hiper gerçeklik gerçekle gerçek olmayan arasındaki ayrımın son bulduğu simülasyon, yani benzeşim ya da taklit olgusuna işaret eder ki buna sanal gerçeklik de denir. Sanal gerçeklik, siber gerçeklik olarak gerçeğin imgelere dönüşmesi durumudur ki bu durumda, gerçekle hayal arasındaki ayrımda son bulmuştur. Simülasyondan kaynaklanan sanal gerçeklik hâli için Baudrillard'ın verdiği örnek; hasta olan ile hastalık taklidi yapan kişidir. Hastalık taklidi yapan kişi hastaya çok benzeyen davranışlar gösterir. Onun da diyelim ki karnı ağrır, vücudunda çeşitli belirtiler ortaya çıkar. Bu durumda hasta ile hasta olmayan arasındaki ayrımda bulanıklaşır. Sanal medyada gördüklerimiz öylesine gerçek hâlini alır ki artık gerçek kavramı, bunun ifade ettiği hakikat hâli de son bulur.

Kent alanı da bir kez imgeselleştiğinde bilgisayar aracılığı ile ortaya çıkan kent ile gerçekte yaşadığımız kent arasındaki ayrım bulanık-

laşır. Bu durum bir hafızasızlık durumu yaşatır. Çünkü soylulaştırma ile ortaya çıkan mekânlar yaşanmış, ardında yaşantı izleri bırakmış, bu anlamda güçlü anıları olan bir mekân olmaktan çıkmıştır. Baudrillard hiper kent noktasında iki örnek gösterir; birisi Amerika, özellikle de Las Vegas ve Los Angeles, diğeri de Disneyland. Her ikisinin de ortak özelliği belli bir tarihe sahip olmayışlarıdır. Amerikan şehirleri birer kurgudur, birer imaj mekânıdır âdeta. Bir tarihe sahip olmadıkları için de hafızanın ağırlığından kurtulmuşlardır. Sonsuz şimdi içinde bir görsel şenlik olarak uzayın boşluğunda sürüklenen bir gezegen gibidir bu şehirler, insansı bir özelliğe, kentlerin insanı özgür kılan havasına sahip olmayan, tüm ağırlıklardan kurtulmuş sonsuz bir boşluktur. Amerika'nın kendisi gibi şehirler de birer unutmadır sadece, kent bir amneziye dönüşmüştür. Kendilerine özgü bir kimlikten, buna bağlı bir tarihsellikten söz edilemez bu kentler de:

> "Ne bir düş ne de bir gerçeklik, başlangıcından beri gerçekleşmiş gibi yaşanmış bir ütopya; hiper gerçekliğin en güzel örneği bir ülke. Üç boyutlu bir düş; dev bir hologram Amerika, kurgusal evreniyle egemendir. Bu hologramda bir ışık demeti etkiyi ve gerçekliği sağlamaktadır. Işık demeti yok olursa ne etki kalır ne de gerçeklik." (Perşembe, 2010).

Disneyland ise zaten tümü ile kurgusal bir mekândır Baudrillard'a göre:

> "Disneyland bütün simülakr düzenlerinin iç içe geçmiş olduğu kusursuz bir modeldir. Her şeyden önce Korsanlar, Geleceğin dünyası vb. şeylerden bir illüzyon ve fantazm (bir arzu veya istek uğruna gerçeğin deforme edilmesi durumudur.) oyunudur. Bu düşsel evren, kendine düşen görevi başarıyla yerine getirmektedir. Kalabalıkları buraya çeken şey; gerçek Amerika'nın minyatürleşmiş toplumsal bir mikro kozmosa benziyor olması ve alınan kolektif keyiftir. Disneyland'da Amerika'nın sahip olduğu tüm değerler minyatürleştirilmekte ve çizgi

> filmler aracılığı ile çoğaltılarak kendinden geçmektedir. Disneyland, "gerçek" ülkenin, "gerçek" Amerika'nın bir Disneyland'a benzediğini gizlemeye yaramaktadır. Disneyland'ı çevreleyen Los Angeles ve Amerika gerçeğe değil hipergerçeğe ve simülasyona aittir. Buradaki sorun yanıltıcı bir yeniden canlandırılmış gerçeklikten(ideoloji) çok gerçeğin gerçeğe benzemediğini gizleyebilmek ve gerçeklik ilkesinin devamını sağlayabilmektir. Disneyland'taki düşsellik ne gerçektir, ne de sahte. Burası gerçeğe özgü düşselliği, gerçeğe simetrik bir şekilde yeniden üretebilmek amacıyla tasarlanmış bir caydırma(ikna) makinesidir." (Baudrillard, 2003, s. 29).

Küreselleşmenin imajinatif hiper gerçek şehirleri artık bir şehir olma niteliğinden yoksun kalmış, hafızasızlaşmış, tüm tarihsel ve kimliksel ağırlıklardan kurtulmuş birer "ışık demeti", bir ekran ara yüzü, birer şov sahnesi hâline gelmiştir, bu mekânlar artık mekân değil birer yer olmayan mekândır.

Hızın Yok Ettiği Mekân ve "Yer Olmayan Yer" Olarak Siber Şehir

Paul Virilio, teknolojinin yarattığı dünya resmi üzerine umutsuz ağıtlar düzen bir teknoloji eleştirmenidir. Aynı zamanda mimardır ve şehircidir. O yüzden yapıtlarının pek çoğu, teknolojik gelişimin kent mekânını biçimlendirmesinin hatta teknolojideki gelişmelerle daha da hızlanan süratlenen dünyadaki hızın sonunda mekânı infaz edişini işler. Virilio için modern şehir ve hatta modernitenin bizatihi kendisi savaş üzerine inşa edilmiş, savaşa karşı bir berkitme, bir savunma mekânı olarak kale, kent ve istihkâm tabyaları, bu tabyalara yerleşen birliklerle kent oluşagelmiştir. Burjuvazi savaşın çocuğudur. Modern hayatı biçimlendiren hız ise hücum taktiği olarak gelişmiştir. Hız, savaş ve kaza üçlüsü modern kent yaşamını oluşturan temel parametreler olarak ortaya çıkmıştır. Burjuva iktidarı, ekonomik görüntülü askerî bir iktidardır (Virilio, 1998, s. 16).

Bu yüzden hız aslında bir seferberlik olarak da görülebilir. Kentler, kitlesel göçle kente hızla yaklaşan/hücum eden kitlelerin hücumunu savuşturmak amacını da taşıyan askerî kalelerdir. Askerî seferberlik mantığının bir ürünü olan hız, günümüz kentlerinde de devam eder ama yer değiştirmelerle. Kent sokakları dolaşım üzerine kuruludur, kentli aylak her şeyden önce bir gezgindir, onun yoluculuğu bir yanıyla hac yolculuğuna benzer, ancak kent bir durak değil dolaşımın denetim altına alındığı mekândır. Bu yönüyle kent GillesDeluze ve FelixGuattari tarafından kaleme alınan "Bin Yayla"daki ifadeleri ile göç hareketlerini, göçebenin savaş hızıyla kaygan mekân olarak inşa ettiği alanı, yani savaş makinesini kendi içinde durağanlaştırdığı kapma aygıtına benzetilebilir. Nasıl kapma aygıtı olarak devlet savaş makinesinin hareketini kontrol atında bulundurmak ve o savaşkan hızı kontrol altına alarak orduya dönüştürüyorsa kent de aylağın, sokağın hareketinin, dolaşımının kontrol edilmeye çalışıldığı bir mekândır. Tahkimatın amacı hareketi durdurmak değil onu yavaşlatmak, kontrol altına alıp dönüştürmektir. Bu süreç bugünde devam etmektedir, burjuvazinin askerî stratejisi olan hızı kontrol altında tutmak, bugün trafiği kontrol altına almak ve düzenlemektir, bu yolla hareket dönüştürülmüş ve fayda üreten bir akış tekniği olur. Virilio bu olguyu şöyle ifade edecektir:

> "Burjuva devriminin başlangıcından günümüze kadar siyasi söylemin komünler dönemine ait kuşatma tarzının mantığını bilerek ya da bilmeyerek yinelediği, toplumsal düzeni, dolaşımın (insan ve mal) denetimiyle, devrimi ve ayaklanmayı ise trafik sıkışıklığı, yasak yere park etme, trafik kazası ve çarpışmayla bir tuttuğu düşünülürse söylediklerimiz daha da somutlaşacaktır." (Virilio, 1998, s. 19-20).

Bunu 1977 Fransa seçimleri ile yorumlayan Virilio hızın kontrolünden doğan ataletin, hareketin ivmesine geçişkenlikteki kolaylığına dikkat çekerek güncel şehir mantığına dair ipuçları verir.

> "Zıtların mantığı uyarınca bu seçimler aynı zamanda kit-

> lenin hareket yeteneğini pilgrim'sprogress'inulteriası (dolaşımsal ilerlemenin ötesi) olan Hücum yeteneğiyle karıştıran burjuva kent kuşatma sanatının gerici şemasının bizzat muhalefet söyleminde bile ne kadar hâkim olduğunu da göstermektedir. Ama bunun ötesinde, son yıllara kadar tüm ideolojiler tarafından kabul edilen bu kamusal-polisiye şema, şehir planlaması üstünde olduğu kadar dünya çapındaki düzenlemeler üstünde de etkilidir: "hareketsiz büyük makine"den makine-devlete ve son olarak makine-dünyaya geçiş, hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın gerçekleşmektedir; elektriksel megalopol'ün, dinlenme nedir bilmeyen şehrin ardında, kendi ataletine karşı savaşan, durma ile ölümü eş tutan eski kalenin karanlık siluetinin yer aldığı görülmezse eğer, ilerleme ve değişim politikası gibi sözcükler tüm anlamlarını yitirecektir." (Virilio, 1998, s. 127).

Virilio hızın ya da dromolojik değişimin hedefinin artık bir mesafeden diğerine geçerek geçilmesi ve aşılmasının olmadığını, zaman ve mekân üstü bir hareket değil "mesafe içinde yok olmak" hedefini güttüğünü belirtir:

> "Mesafelerin kısalması mekânın yadsınmasına karşılık düştüğü içindir ki sayısız ekonomik ve siyasi sonucu olan bir stratejik gerçek haline gelmiştir. Süpersonik vektörle (uçak, füze, dalga treni) birlikte. Sızma ve tahrip birbirine karışır, uzaktan eylemin anındalığı, şaşıran hasmın yenilgisine, ama aynı zamanda ve özellikle alan, mesafe, madde olarak dünyanın yenilgisine karşılık gelir." (Virilio, 2003, s. 18).

Virilio hız ile birlikte zamanının öne çıkarak mekânı ilga ettiğini, mekânın zamana dönüştüğünü belirtmiş olur. Mekân algısında yaşanan bu değişim yer olmayan yerin, şehir olmayan meta şehrin de varoluş kaynağı olur. Bunun bir sonraki adımı ise siber sosyalliklerin fizik sosyalliklerin yerini almaya başladığı sanal toplum ve sanal kentli olgusunun ortaya çıktığı siber şehir olacaktır. Bilgi işlem teknolojileri ile artık süpersonik hızdan ışınsal hıza geçmek-

le birlikte artık mekân da mekân olmayana dönüşmüş olur. Virilio yeni işlem hızı ile ağsal akışlar içinde jeofiziğin meta jeofiziğe, kıtaların da yine terminaller arası bir bağlantı düzeyine indirgenerek aşılması sonucu tek kıtaya dönüşümünden söz eder (Virilio, 2003, s. 14-15):

> "Tarihin sonu" diye bir şey olmadığı için coğrafyanın sonuna tanıklık ediyoruz. Geçen yüzyılın taşımacılık devrimine kadar varlığını sürdüren eski-mesafeler farklı toplumların birbirlerinden uygun şekilde uzak olmalarını getiriyordu. Bugün eşiğinde olduğumuz iletişim devrimi çağında ise, insan etkinliklerindeki sürekli geri besleme bu genelleşmiş interaktifliğe bağlı bir kaza tehdidini getirmektedir beraberinde. Borsanın çöküşü belki de bu durumun en iyi belirtilerinden biridir... Pentagon bir zamandan beri, aslında 1990'ların başından bu yana, Jeostratejinin yerküreyi bir eldiven gibi tersine çevirmek olduğunu kabul etmektedir... Nitekim Amerikan askeri sorumluları için KÜRESEL OLAN şey sonlu bir dünyanın içidir ki bu sonluluk da çok sayıda lojistik soruna neden olmaktadır. YEREL OLAN ise dünyanın dışıdır, çevredir, dünyanın büyük banliyösüdür... Kabuk tersine çevrilmiştir. Dışarısı artık yalnızca deri veya dünyanın yüzeyi değil in situ* olan her şeydir, kesin bir yere, yerelliğe sahip olan her şeydir. KÜRESELLEŞTİRİCİ büyük dönüşüm yeri ve yerelliği dışarı atmaktadır. Artık eskiden olduğu gibi, insanlar, haklar değil insanların yaşam ve ekonomik geçim yerleri techire tutulmaktadır. Bu küresel yersizleşme yalnızca "ulusal" değil, "toplumsal" kimliğin de doğasını etkilemekte, ulus devletten ziyade kentin kendisini ve ulusların jeopolitikasını sorgulama konusu yapmaktadır." (Virilio, 2003, s. 14-15).

Virilio sibernetikteki gelişimler sonucu sanal bir dünyanın adım adım örüldüğünü farkeder ve ağlar arasında varolan bir şehir modeli olarak meta şehir kavramını ortaya atar. Meta şehir adını verdiği bu şehir modeli siber mekândır. Bu mekân olmayan mekân için

Castells'e referansla ağ kent kavramı kullanılabilir. Sanal mekân olarak sanal şehir ya da siber kent bildik anlamda bir yere, bir mekâna bağlı değildir. Ağlarla birbirine bağlanmış kullanıcıların oluşturduğu bir ağsal yerleşimdir burası. Mesafe kavramının yok oluşuna bağlı olarak kent meydanı bir ağsal mekân hâlini alır. Gerçeklik duygumuzu zorlayacak Matrix filmini anımsatacak bu değişim gerçeklik, mekân ve yer kavramlarının da değişimine neden olur. Ağsal mekân hızın şekillendirdiği bir sanal mekândır. Ancak sanal mekân olması onun gerçekten daha gerçek olmasına engel oluşturmaz. Bütün bu olgular akışkan bir dünya tasavvuru ile bağlantılı, akışkan, ağırlıksız, hafiflemiş ve sürekli hareket hâlinde olan bir dünyada yer gibi bir sabiteye de imkân verilmez. Akışkanların dinamizmi ve göçebe bir dünya algısı içinde yer de hareket eder, o da akışkanlaşır, ağırlıklarını kaybeder ve sıvılaşmış, erimiş bir hâlde sanallaşır. Ağ kent dediğimiz uzamsız uzamlar bir matriks oluşturur, daha doğrusu ağlara girişler insanları topluluk hâline getiren düğümlerdir.

Tüm bu tasavvurlar bilgi işlem teknolojilerinin gündelik hayatta daha fazla yer almasının bir sonucu olarak gelişen metaforik gibi görünen kavramlar, ancak bunlar birer metafor olmaktan çıkarak, teknolojinin verdiği olanaklar ile birer gerçeğe dönüşmektedirler.

Meta şehir tam da bilgi işlem teknolojilerini biçimlendirdiği, akışkanlaştırıp mekânı erittiği yani mesafe kavramını imha ettiği bir noktada anlam kazanır. Meta şehir bir yer olmayan yerdir; ama şehirlerin tümünü içine alan şehir üstü bir şehir olarak hiper mekândır da.

> "Meta-şehir, Virilio'nun, telekomünikasyon/bilgi ağları yoğunlaşmasına atıf yapmak istediği zaman da kullandığı her şeyi kapsayan türde bir terimdir. Buna göre Virilio, şehirlerin, siyaset ve toplumun geliştiği yerler, teknolojik gelişmelerimizin merkezleri olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla telekomünikasyon ağlarının günümüzde en fazla şehirlerde yoğunlaştığını da görmektesiniz—Virilio, Hız ve Politika adlı eserinde Fransa'nın bir haritasını ele alır: bu haritada,

> Fransa'da bir kaç yıl öncesinde kurulan tele-kom ağlarının saydamlığı ile kaplanmış, Fransa haritası tamamen örtülmüş, Fransa bilgi-trafiği için teknoloji altında kaybolmuştur. Bunlar, giderek artan bir şekilde kullandığımız, etkileşime geçtiğimiz ve içerisinde yaşadığımız ağlardır [bant genişliğinde yaşamak: ikamete elverişli trafik: gerçek kitlesel yer değişmelerde yankılanır]. Virilio bu durumda şehrin merkezini meta-şehir olarak görmektedir: merkezin merkezidir. Meta-şehir fikri, önceliklerde ve toplumsal yörüngede yaşanan tarihsel değişimin sinyalini vermesinin yanı sıra, yeni bir kolonileşme olasılığına da kapı açar (bir takım büyük suni gayrimenkulün buluşu olarak. com patlaması)." (Igrek, 2011).

Meta/üst şehir, yerler üstü bir yer olarak konumlanır. Dünyadaki tüm şehirler bu üst şehrin mahalleleridir. Tüm şehirler âdeta bir terminale bağlanmış birer düğüm noktası gibidir.

> "Yerel olarak konumlandırılan, uluslar politikasının temelinde yatan gerçek kent yerini sanal kente bırakmaktadır. Yere bağımlı olmayan böyle bir META-KENT totaliter/bütünleştir niteliği herkesçe bilinenmetro-politikanın merkezi olacaktır... Değişimin dünyasallaştırılması yolundaki yeni politika kent devletini öne çıkarmaktadır. İnsanlığın en önemli tarihsel formlarından biri olan metropolis yerküredeki ulusların canlılığının kendinde toplamaktadır. Ancak bu yerel KENT DEVLETİ bile aslında, bir MAHALLE'den, başka semtler yanında bir semtten başka bir şey değildir. Pascal'ın deyimiyle merkezi her yerde, çevresi ise hiçbir yerde olan görünmez DÜNYA META-KENTİ'nin bir semtidir. Gerçek kentler bu sanal hiper-merkezin periferisini oluşturur sadece." (Virilio, 2003, s. 15-16).

Gerçek şehirlerin yalnızca çevre olduğu (taşra olduğu da söylenebilir) sanal hipermerkez... Bu fenomen, kırsal alanın çölleşmesi ile birlikte, yüksek hızlı hava ve demir yolları bağlantılarıyla tüm

telekomünikasyon altyapısına sahip metropollerin çekimine karşı daha fazla direnmekte yetersiz kalan ortaölçekli kentlerin çöküşünü de vurgulamaktadır. Kendi bölgelerinin tamamında, uyumlu bir şekilde, daha önceden yayılan nüfusların hakiki bir jeopolitiği için duyulan acil ihtiyacı tedricen bastırmaya başlayan katastrofik insan hiper yoğunlaşmasının metropolitik fenomenidir metakent.

Küresel kültür ve iletişim için exposed (aşırı pozlandırılmış, ışıklandırılmış), kent özgünlüğünü kaybeder ve şehir hayatının teknolojik siber hayatında bir şansa bağlı, heterojen ve çatlaklı boşlukları olan ve bireylerin dünyadaki her saat dilimindeki eşzamanlı olaylar için deneyim sağlayan bir dünya-zamana yol verir. Metakent bir sanal yerleşimdir, ışıkların, görüntülerin, zamansız zamanın, uzamsız uzamına sonsuz eğlenceli bilgi otoyolunda olağanüstü maceralara imkân veren eğlenceli, serüven ve sürprizlerle dolu yenilikler ile şaşırtan bir mekânsızlık hâlidir.

Ancak metakent açıklığın mekânı değildir. Terminalle bağlantısı olan herkes giremez. Şehrin kapılarında güvenlik soruları, giriş kodları sizi karşılar. Siber şehir olarak metakent eşitsizdir. Göçebeler ile yolcular, yerlenmiş yoksullar ile yersizleşmiş varsıllar arasında bölünmüştür. Küresel şehirlerin yerinden ettiği milyonlarca göçebe sanal bile olsa siber duvarlar ile matriksin şenlikli dünyasından uzak tutulurlar. Onların giriş kodları geçerli değildir. Yerleşikler tele-networklere kendilerini bağlayabilen, bunun sonucunda vücutlarını artık hareket ettirmeyen (Sadece parmakları ve gözleri hareket eder.) ve sanallıkta yaşayan ve böylelikle fiziken yerleşik olanlardır. Bir şekilde hâlâ bir mekâna ilişiktirler, yerlerinden edilmemişlerdir. Yerleşik insanın metaşehre erişmek için mekândan kopmamasını sağlayan yeterli kabiliyete sahip oluşunu Virilio nasıl değerlendirmektedir, bunu bilemiyoruz ama kestirimlerde bulunmak olanaklı belkide. Bu göçebe-yerleşik ayrımında kesinlikle bir zengin-fakir alt tonu bulunmaktadır. Belki de yerleşik insanlar sayı olarak mütemadiyen azalmaktadır. Burjuva ve proletaryaya benzer yeni bir çatışma türü teorisi. Virilio için yine de idealist gelecek,

ütopyacı komünizm değil küresel katastrof olacaktır (Igrek, 2011).

Gördüğümüz üzere metaşehir, hızın -bilgi hızının ve yağlayıcı telenetworklerin yoğunlaşmasının-bir diğer manifestosudur. Bir başka ifadeyle -ki Virilio öyle yapmıştır-metaşehre doğru hareketimiz; harekete, hıza doğru hareketimizdir. Metaşehir üzerinden hareket içinde, sanallık içinde, bilgi yörüngesinin içinde yaşamaktayız. Bu hız şehri Virilio'nun metaşehrin etkilerine değinen diğer kavramlarıyla bağlantılıdır: göçebe ve yerleşik.

Bu aslında Virilio'nun sözünü ettiği gibi totaliter -ancak polis devleti anlamında değil bütünleştirici entegre edici, bir örnekleştirici anlamında- ve merkezîleştirici bir edimdir. Bu anlamda siber şehrin havası komün kentlerinde vurgulanan "Şehir havası insanı özgür kılar." anlamında bir kamusal özgürlük bahşetmez. Siber şehrin verdiği özgürlük hafifleme, sınırlamalardan kurtulmadır.

Sibermekân üzerine tartışmalar, basitçe ütopik ve antiütopik bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kavramsal mekân, ya tamamen iyi ve sosyomekânsal sistemin mevcut sorunlarına karşı bir kurtarıcı ya da tamamen tehlikeli ve sosyal sistemi tehdit eden bir güç olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber herkesin uzlaştığı ortak nokta; sibermekânın yeni kentsel gerçekliğin adı olduğudur. Bu mekân popüler hâle gelmektedir, çünkü insanlar elektronik ortamda kent kavramına ihtiyaç duymaktadır. Kent düşüncesi, bilgisayar ve kullanıcı arasında bir arayüz oluşturmada, en gerçekçi ve en aşina yoldur. Çünkü hâlihazırda yaşadığımız gerçek kentin temsili bir örneğidir. Gerçek kenti keşfetmek, sosyal ve psikolojik etkenlere bağlı olarak belli bir aşinalık ve imge oluşum sürecini beraberinde getirirken, elektronik ortamda mekân basitçe, temsili simgeler kliklenerek keşfedilebiliyor (Özbek, 2013).

Siber şehirlerin insanları, ağdaki yerleşik göçebeler olarak bir sanal topluluk oluştururlar. Ancak siber sosyallik gerçek sosyallik anlamına gelmez, tıpkı sanal meta kentin gerçek bir kent olmaması gibi. Ancak bunların hâlihazırda mevcut olmamaları bizi geleceğe

dönük bu atıflar noktasında yanıltmamalıdır. Geleceğin şehirleri yer olmayan yerler olarak siberkentler olurken, geleceğin kentlileri de hâlihazırda sosyal ağlarda gördüğümüz sanal topluluklardan oluşacaktır. Sanal şehrin sanal insanı. Gerçek dünyadan sanala kaçan ve orada varolan siber insanlar, yapay zekâ idealinin sosyolojik anlamda bir ön resmidir.

Siber Şehrin Siber Kentlileri: Risk ve Kaçış

Hız gerçek ilişkileri de tıpkı mekân gibi dönüştürür. Uzun yıllar içinde elde edilmiş komşuluk, arkadaşlık gibi "ağırlık" oluşturan ilişkilerden "hafifleyerek" ligth yani azaltılmış, hafifletilmiş, ilişkisiz ilişkilere, sanal arkadaşlıklara göç etmekteyiz. Uzun yıllara dayanan ortaklıklarla oluşan paylaşım, yerini anlık paylaşıma bırakır. Facebook yoluyla gerçek hayatta sahip olamayacağımız kadar çok arkadaşımız olur. Paylaşımlarınızın ilgi çekiciliğine, sergilediğiniz eğlenceli ilgi çekici ve hoş karakter içeren paylaşım ve profilinize göre de bu sayı artar. Arkadaşlarımıza ayırdığımız süre ise anlık paylaşım mantığının doğasına uygun olarak çok azdır. Bu tür bir paylaşım bile artık fazlalık oluşturabilmekte. Mini blok mantığı ile kurgulanmış tvitter ile düşünce ve duygularımızı kısa ve anlık iletilerle paylaşmak çok daha ilgi çekici gelebilmekte. Bu görünürleşme arzusuna ve hafifleyerek akışkan ilişkiler düzlemine giren ilişki biçimine sosyolog Hal Niedzviecki, "dikizleme kültürü" adını veriyor (2010, s. 15).

"Dikizleme kültürü" sıradanlaşan ve kitle toplum içinde anonimleşen insanlara farkedilme ve kendilerini önemli hissetme duygusunu veriyor. Aslında farkedilme duygusu ile yakınlıkların kaybolması, megapolis içinde gerçek sosyal ilişkiler kurma olanağının yokluğu arasında kopmaz bir bağ var.

Kitle toplumu içinde bireyler kaybolunca kendilerinin görülür olması, farkedilir olması için stratejiler geliştirdiler. Bunlardan biri tüketim nesneleri ise diğeri de kitle iletişim araçlarıydı. Ancak internet ve görüntülü iletişim ortaya çıkınca artık herkesin Marshall

McLuhan'ın ünlü sözüne istinaden 15 dakikalığına şöhret olması imkânı doğmuş oldu.

Gözetimin içselleştirilip gönüllü gözetilen kişilere dönüşme de bunun bir sonucu oldu. Bireyler bu sistemde görünürlük kazanarak, mahrem olanı sergileyerek, bir tür şöhret duygusu tatmini sağlarken, gözetimin de gönüllü katılımcıları, gönüllü dağıtımcıları olmaktadırlar.

Sanal ilişkiler gerçek sosyallik mekânının yokluğu anlamına gelmektedir. Sosyal mekânsallığın yer ve zaman faktörü, fiziki mekânın kaybolması gibi eriyip yok olmakta, yerini sanal topluluk kültürü almaktadır. Nasıl sibercoğrafya olarak üstkent,ağsal bir yapı ve mekânın infazı olarak bir kaybolma, yokluk yeriyse siber sosyallikler de benzer bir olguyu oluşturur. Tüm bunları mümkün kılan internet, sanal cemaatlerin de mekânı olur. İnternet, insanların yer ve zaman sınırlamalarına bağlı kalmaksızın bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Bu birliktelik fiziksel ortamdakinden daha farklı olarak, sanal bir biçimde ve birbirlerine ağlarla bağlı olan bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. İnsanların sahip oldukları ortak noktalar, sanal ortamda da bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Farklı kültür, alt kültür ya da sosyal bağlantılar bu ortak noktaların temelini oluşturmaktadır.

Kentsel imge ve yersel anlam, sanal bir toplulukta mesken duygusunun oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Sanal topluluklar bu yönleriyle planlanmamış sosyal bir tecrübe olarak ağ kentin yurttaşları olarak oranın bir kent mekânı hâline gelmesini sağlamaktadırlar. Bu durum aslında megapollerde kaybolan, erimekte olan sosyal ilişkilerin bir sonucudur. Megapollerde ilişkiler süreklilik ve istikrar arzetmekten giderek uzaklaştıkça sanal cemaatlerin üyesi olarak yeni kentliler hâline gelmemizde o kadar çoğalan bir hâl alıyor.

Bir diğer anlatımla, fiziksel ortamda herzaman pratik bir biçimde sunulamayan sosyal etkileşim, tartışma ve kültürel gelişme imkânları, elektronik ortamın ürettiği yeni ve alternatif bir

mekânda hayata geçirilmektedir. Yakın zamanlı araştırmalarda, bu gelişme kent, sosyal ve kültürel hayatta Rönesans'a dönüş olarak değerlendirilmektedir. İnternetteki uzmanlaşmış sanal yerleşmeler, yeni bir kentsel gerçekliği biçimlendirmektedir. Asosyalleştirici bir kentleşme olarak adlandırılabilecek bu gelişme, hâlihazırdaki kentleşme sürecinin bir sonucu veya bedeli olarak adlandırılabilecek sosyal, fiziki, demografik ve ekonomik sorunların olmadığı bir gelişim sürecini ifade etmektedir. Bunda en büyük etken, elektronik ortamda ağ tipindeki etkileşimlerin ve ilişkilerin oluşturduğu kavramsal mekânın, aracısız ve her türlü şekilsel anlatımdan arındırılmış bir mekân olmasıdır. Bir bakıma artık insanlar ve yerler arasındaki sosyal ağlar, kentle ilgili geleneksel tanımlamaların üstünde değer taşımaktadır. Büyük kentlerin coğrafyası ve mimarisi toplumsal bağların çözülmesine yol açarken, elektronik ağlar kentlerdeki sosyal bütünleşmenin araçları hâline gelmeye başladılar. Bu yöndeki potansiyel, politikacılar tarafından en kısa zamanda keşfedildi ve bu alana yatırım yapılmaya başlandı. Buradan yola çıkılarak mevcut telekomünikasyon politikasının eğitim, planlama, ulaşım ve konut gibi gerçek kentlerin gündemini belirleyen başlıklarla zenginleştirilmesi gerektiğini söyleyen uzmanlar da mevcuttur (Özbek, 2013).

Sanal dünyada gerçek ilişkilerin erimesinin getirdiği olgu güvensizliktir. Mega şehirde sosyal dünyanın sağladığı güvenlik yoktur, insanların gitgide daha içe dönük bir yaşam sürdürmeleri ve kimsenin kimseyi tanımadığı, komşuluk ilişkilerinin son bulduğu kentlerde güvenlik polisiyeleşir, bunun sonucu olarak sosyallik de bir riske dönüşür. Tanımadığımız kişilerle iletişim kurmak yerine, tanımadıklarımızı bir risk olarak görürüz. İşte sanal cemaat örüntüsü olarak siber şehirlilik bizi bu risklerden azade kılar, gerçek komşuluk yerine sanal komşuluğu tercih ederiz. Hatta komşularımızla, arkadaşlarımızla oturduğumuz yerden ilişki kurmak, iletişmek bize daha cazip hâle gelir. Siber şehrin kentlileri için oluşturdukları dünya, sanal bir dünya olarak gerçek dünyanın yerini alır.

Siber şehir ve siber cemaat, kentin ve kentliliğin ölüm çanları anlamına gelmektedir. Kentli orta sınıflar giderek daha çok yabancılaşırken, yoksullar giderek daha canlı sosyal ilişkilerin olduğu kent mekânları inşa etmektedir. Gecekondular ve göçmen banliyöleri, bugün Batı şehirlerindeki yegâne canlı sosyalliğin yaşandığı mekânlar hâlini almış durumdadırlar. Bu ise ister istemez bir gettolaşma olgusunu da beraberinde getirmektedir. Hâsılıpostmodern kentleşme sosyal mekânı parçalamakta, kentleri bir gösteri/şov ortamı olarak yer olmayan yerlere dönüştürmekte, kaçış noktası olarak da sanal cemaatlerin ve ağlar arasında oluşan sanal şehirlerin oluşmasına vesile olmaktadır. Sanal kentler sosyallik bakımından ne kadar ölüyse sanal mekânlar olarak siber kentler de sanal cemaatler olarak o denli canlı yer olmayan yerlere dönüşmektedir.

Bir HiperŞehir Olarak Küresel İstanbul

Çağdaş dünyada kentlerin yaşadığı bu ölümcül süreçten hemen hemen tüm modern kentler nasibini alıyor, en çok da küreselleşmeye eklemlenen şehirler. İstanbul'da Menderes'le başlayan geçmişinden kopma sürecinin bir uzantısı olarak, özellikle Türkiye'nin dışa açık ekonomik büyüme yolu ile gelişimini kendine model alan Özal döneminde, İstanbul küreselleşmeye açılarak ve ona eklemlenerek büyük bir değişim geçirdi. Bu dönem İstanbul'un bir gösteri mekânına dönüşümü, tüketim kültürüyle tanışması ve yaşam ritminin hızlanması dönemi de oldu. İstanbul, seksen sonrası hem göçlerin yoğunlaşması hem de sanayinin kent merkezinden giderek kentin sınırlarına doğru kayarak kenti büyütmesi ve ulaşımın otomobilli ulaşıma dönüşerek kent mekânını buna uygun olarak şekillendirmesi ile metropolitandan bir megapole doğru dönüşümünü hızlandırdı. On milyonu aşan, bir sınırı İzmit bir sınırı ise Tekirdağ hâline gelen İstanbul, Türkiye'nin mekânsal olarak da en geniş alana yayıldığı en büyük kenti hâline geldi. İstanbul'un küresel ekonomiyle bütünleşmesi ile İstanbul'un küresel değişime uygun bir imaja bürünmesi ve giderek bir imaj hâlini alması, bunun sonucunda hiper gerçekliğin gösterisi ile ışık demetine dönüşmeye

başlaması bu döneme denk gelir. Özal dönemindeki liberal ekonomi modeli ve bunun getirdiği ne pahasına olursa olsun gelişme düşüncesi, kent mekânına da damgasını vurdu. İstanbul ithalata dayalı tüketimle tanışınca alışveriş merkezleri, dünya markalarının satıldığı mağazalar, büyük zincir marketler kentsel ekonomiye damgasını vurmaya başladı. İstanbul'un kentsel ayrışması ve göçün artan ivmesi de bu döneme denk düşer.

Dünyadaki ekonomik gelişmeye paralel olarak İstanbul bu dönem bir bölgesel çekim merkezi olarak kurgulanmaktaydı. Buna uygun bir imaj değişimi de İstanbul için düşünülmekteydi. Yabancı sermaye İstanbul'a oteller, restoranlar, eğlence merkezleri, alışveriş merkezleri, gökdelenlere dayanan merkezî iş alanları olarak giriyordu. İstanbul'da tüketimi özendirme sürecine ve oluşan yeni orta sınıfın beklentilerine uygun olarak ithal araba alımının kolaylaştırılmasına paralel otomobile dayalı ulaşımın tercihi ile yollar genişletilecek, yeni kent içi yollar ile İstanbul hızlanacaktı. Bunun kentsel mekândaki etkisi ise Tarlabaşı'nın yıkımı olacaktı. İstanbul'da geçmişte bir uluslararası tüketim mekânı olan Beyoğlu, Cumhuriyet döneminden özellikle de 70'li yıllardan itibaren barların, pavyonların oluşturduğu mafyatik bir bölge. Tarlabaşı da buna uygun olarak Beyoğlu'nun enformel sektör açısından bir alt alanı hâline gelmişti. Buna dayalı olarak Beyoğlu'nun yeniden dönüşümü ve planlanmasını da kapsayacak biçimde Tarlabaşı'ndaki yıkımla Beyoğlu, yeniden eski ışıltısına kavuşacak biçimde dönüşmeye, yenileşmeye başlar. Eski pavyonlar yerlerini önce entel barlar olarak tarif edilen barlara, daha sonra da eğlence mekânlarına bırakır, İstiklal Caddesi yeni tüketim kültürüne uygun bir kimlik kazanır. Popüler kültürün etkisini yansıtan bu mekânsallaşma İstanbul'daki kentsel yarılmayı da gözler önüne koyar. İstanbul'un ilk zengin gettosu olan Kemer Country ile başlayan süreç, zengin gettolarının bir pıtrak gibi çoğalmasını ve buna bağlı olarak zenginlerve yoksullar arasındaki mekânsal bölünmeyi keskinleştirir.

Özetlersek seksenlerle başlayan kentsel dönüşüm, İstanbul'un ta-

rihsel kimliğinde kopuk bir megapolise dönüşümünü tetikleyecek biçimde İstanbul'un küreselleşmeye açılması projesinin ilk adımı oldu. Gökdelenler, çok kültürlü mutfak, lüks oteller ve butik oteller, tarihi mekânların turizme dönük biçimde kurgulanması, şehrin ışıl ışıl parlayan bir yüze sahip olması, tarihî silüetin yanıbaşında yükselen gökdelenler ile silüetin anlamsızlaşması, kentin otoyollar eli ile hızlandırılması, yeni ofislerle hizmet sektörünün kente damgasını vurması, aynalı gökdelenler de simgeleşen postmodern kentin imajinatif niteliğini bütünler.

Bütün bu süreçler İstanbul'u bir yandan hipergerçekliğin gösterisini yapan göze hitap eden bir kent hâline getirirken, enfromel ağların gelişimi ile İstanbul'da bir ağ kent kimliğine bürünmeye başlar, bu İstanbul'un bir siber şehir olma yolunu açar. İstanbul artık bir yer olmayan yer niteliği kazanmakta. Yeni kentsel dönüşüm projeksiyonları ve İstanbul'a ilişkin merkezî hükûmetin ortaya koyduğu projeler, bu yersizleşmeyi, kimliksizleşmeyi ve bir ekümenepolis (sınırları olmayacak kadar devasalaşmış şehir) olmayı hızlandırmaktadır.

Ekümenopolis olarak İstanbul, ucu bucağı olmayan ve bir yağ lekesi gibi yayılan, yayıldığı yerleri de yersizleştiren bir gelişme çizgisi izler. Bütün bu süreçler kentin hafızasını yerle bir eder. Yüksek katlı ofisler, paralelinde şehirden tecrit, lüks meskenleri barındıran "site"lerve alışveriş merkezleri yersizleşme olgusunun görünüşte farklı, ama özünde aynı karşılıklarını oluşturmaktadır.

Unutma Mekânı Olarak Kent ve Hız: İstanbul'un Hafızasızlaşması

Bütün bu gelişmelerin en negatif etkisi ise hafızaya dönük olmaktadır. Kentler geçmişte hafızanın biriktiği mekânlar iken, bugün kentler hafızanın yok oluşa gittiği yerler hâlini almaktadır. Bunun en önemli nedeni, değişimin sindirilemeyecek kadar hızlı yaşanmasıdır. Geçmişteki gelenek yenilik tartışmaları da, bugün yeniliğin mutlak zaferini elde etmesi sonucu sona ermiştir. Yenilik ve hız ikilisi geçmişi bir sanal mekân haline dönüştürmektedir. Kentli,

artık yer olmayan bir yerde soluk alıp veren bir canlı hâlini almıştır. Kentli, ünlü siyaset bilimci Giorgio Agamben'in siyaset bilimde kullandığı bir benzetmeyi transfer edersek sadece biyolojik varoluşa indirgenmiş "çıplak yaşamdır" (2001, s. 10). Teknoloji ve sermaye gücü kenti dönüştürüp hiper gerçeklik anlamında bir simülasyona dönüştürdükçe, hafıza da kent mekânından kovulmaktadır.

Ancak esas sorun belki demoderniteye içkin bir sorundan, ilerleme anlayışı tarafından geçmişin ve şimdinin gelecekle anlam kazanıyor olmasında yatmaktadır. Modernite geleceğe yönelik bir atılım anlamında yeniliği değerli bir olgu olarak önemsedikçe, geçmiş bir ölü zamansallık yığını hâlini alarak değersizleşiyor. Geçmiş bugünü şekillendiren bir olgu olmaktan çok, aşılmış geçilmiş bir dönemsellik olarak varoluyor.

Çağdaş düşüncede pek çok düşünce adamı hızlandırılmış bir ritim içinde yaşanan bu dönemin hafızaya zarar verdiğini, şu an içinde yaşadığımız dönemin ve onu üreten sosyal sistemin geçmişi muhafaza etme gücünü elinden kaçırdığını, bu yetinin azar azar kaybolmaya başladığını ifade ederler. Gerçekten de yenilikçilik üzerine inşa edilmiş erdemler en muhafazakârlarda bile ortaya çıkabilmekte, geçmiş bir ölü yığın hâlini almaktan onların eylemlerinde bile kaçınamamaktadır. Hızın unutturan ritmi ile bellek arasındaki bu bağlantıya ilişkin en güzel saptama sanırım Milan Kundera'nın (2010, arka kapak yazısı) şu saptamasında hayat bulmaktadır:

> "Yavaşlığın düzeyi anının yoğunluğuyla doğru orantılıdır; hızın düzeyi unutmanın yoğunluğuyla doğru orantılıdır. Yavaşlıkla anımsama, hız ile unutma arasında gizli bir ilişki vardır. Bir şey anımsamak isteyen kimse yürüyüşünü yavaşlatır. Buna karşılık, az önce yaşadığı kötü bir olayı unutmaya çalışan insan elinde olmadan yürüyüşünü hızlandırır."

Çağdaş kent hayatı, telaşlı koşuşturmaca içinde geçen ve hep bir yere bir an önce yetişmek istiyormuşçasına hızlı hareket eden ritmi içinde ister istemez bizi unutmaya yöneltiyor. Hâl böyle olunca

da geçmiş değersizleşmektedir. Bu durumu ünlü tarihçi Hobsbawn (2011'den aktaran Connerton, 2012, s. 12) şöyle ifade eder:

> "Geçmişin yıkımı, daha doğrusu kişinin şu anki deneyimlerini önceki nesillere bağlayan toplumsal mekânizmaların yıkımı, yirminci yüzyılın son dönemlerindeki en karakteristik, en esrarengiz olgulardan biridir. Yüzyılın sonunda yaşamış birçok genç kadın ve erkek, içinde yaşadıkları zamanın ortak geçmişi ile herhangi bir organik bağı bulunmayan bir tür şimdiki zaman içerisinde büyüdüler."

Hobsbawn'ın bu saptamalarına ünlü mimar Andreas Huyssen (1999'da aktaran Connerton, 2012, s. 12) de iştirak eder, belleğin giderek soluklaştırılmasına neden olan bir değişim sürecine bir nostalji patlamasının eşlik ettiğini vurgulayarak şunları söyler.

> "Tarihin ve tarihsel bilincin karşı konulamaz bir şekilde soluklaşmasına; politik, sosyal ve kültürel amneziye yakılan ağıta ve posthistorie (tarih sonrası) etrafındaki yüceltici ya da kötümser türlü çeşit söyleme son on beş yıldır emsalsiz boyutlu bir bellek patlaması eşlik etmekte."

Paul Connerton, *"ModerniteNasıl Unutturur?"* başlığını taşıyan eserinde kentsel yaşamdaki bu hızlı dönüşümün hafızaya olumsuz etkide bulunarak unutmaya olanak verdiğini belirtir. Connerton, modernitenin geçmişi ölü zamansallık olarak kurgulaması nedeni ile hafızasızlığa olanak sağladığını ve moderniteye özgü yapısal unutkanlıklara yol açtığına dikkat çeker. Connerton, unutmayı hızlandıran etkenlerin başında isimlere yer verir. Yer isimlerinin gelişigüzel konulmuş isimler değil bir olaya, bir yerin özelliğine ilişkin, orada yaşayanlarca bu olay ya da bir özelliğe dayalı olarak verildiğini belirtir.

Bu anlamda isimler bir tarihe, bir anısal birikime sahiptir. Yer isimleri ile bütünleşik bir diğer olgu ise kentlerdeki tarihî mekânlardır. Tarihî mekânlar bir yere isim verilmesinde etken olan yapılar olduğu gibi, bir kentin tarihinde önemli bir kişiye ya da olaya yahut

kentte geçmişte başka fonksiyonlar üstlenmiş bir yere yapılan göndermedir, o olayın yahut kişinin anısını taşır. Tarihî mekânların isimleri tüm bu olgulara işaret ettiği gibi o yerle de kayıtlıdır. Connerton yer isimleri ile kutsal yolculuklar arasında bağlantılar kurarak isimlerin aynı zamanda ayinsel bir harekete, kurala da gönderme yapan hareket mekânlarını da içerdiğini belirtir (Connerton, 2012, s. 36).

Bu bağlamda hatırlama eylemi iki etkenle yakından bağlantılıdır bunlardan biri sabit bir yer, diğeri ise hareketle ilgilidir. Bugün mekân sıvılaşmakta, zaman ise bedeni aşırı hıza tabi tutmaktadır. Hâl bu olunca da bellek bir yere ve zamana tutunamamakta, beden ise bir flanör gibi mekân içinde gezinerek mekânı hafızasına yerleştirememektedir. Gezginin dolaşımını engelleyen iki mekânsal kısıtlama söz konusudur, öncelikle dolaşım yürüyerek yapılan bir işlemdir; yürümek mekânı hafızamıza kazımaya olanak verir. Ancak bugün kentsel alan yürümeye elvermeyecek kadar büyüdüğü gibi, dolaşacak kadar zaman da yoktur. Kentteki yaşam düşmemek için sürekli koşuşturmayı, sürekli ekonomik fırsatlar yaratabilmeye açık bir hâl içinde olmayı gerektiriyor. Dahası özellikle otomobil, mekânı geçilen bir konum hâline getirdiğinden ve yürümeyi ortadan kaldıran bir bedensel kısıtlamaya tabi kıldığından bellek de dolaşımla mekânı hafızasına kaydetme olanağından yoksun kalmaktadır.

Bu olgular İstanbul'da yaşanmaktadır. İstanbul'da yürümeye en elverişli kesim olan yoksullar, öğrenciler ve işsizler bundan kendilerini yoksun bırakmaktadırlar. Çünkü bunun için gerekli koşullardan yoksundurlar. GENAR'ın 2004 yılında yaptığı İstanbullu Olma Bilinci araştırması bu tezlerimizi ampirik olarak doğrular mahiyettedir.

Araştırma, göçle birlikte gelen insanların İstanbul'a geldikten sonra değişen tek şeyin hayat tarzı ve buna uygun olarak ekonomik durumu olduğunu ortaya koymakta, buna karşılık deneklerin %50,9'unun şivesinin değişmediğini belirtmektedir. Oysa şehir dönüştürücü bir yapıdır, kimliği olduğunda bu kimliğini mekâna da, belleğe de yansıtır ve gelenleri içine alarak kendi kimliği ile bü-

tünleştirir. Ancak postmodern kentler bütünsel bir kimliğe dayanmadıklarından ve kent mekânı bölünmüş, parçalanmış değişken kimlikler ile farklılaştığından, kentler kendilerine ait nitelikleri de koruyamadığından, kendine ait değerlerin kentlinin hafızasında yerleşmesini olanaksızlaştırır.

Araştırma bulguları göçle gelenlerin İstanbul'dan sadece ekonomik olarak yararlandıklarını, buna karşılık kentle aralarında bir ünsiyet oluşturmadıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim deneklerin nerdeyse yarıya yakını memleketlerine gittiklerinde İstanbul'u özlemediğini söylemektedirler. Şehirde yaşayanların %31,9'u geldiği yere geri dönmeyi, %19,4'ü de kararsız olduğunu beyan etmektedir. Bu da kentte yaşayanların nerdeyse yarısının kendilerini kente ait hissetmediklerini varlıklarının muallak bir konumda kaldığını ortaya koymaktadır.Deneklere "Memleketinize veya köyünüze ait bir vakıf veya dernekte üyeliğiniz varsa hizmetleri daha çok nereye yönelik olmaktadır?" sorusu sorulduğunda deneklerin yarısından fazlası bunu kendi geldikleri yere yönelttiklerini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılanların yarısından çoğu çocuklarının kendilerini geldikleri kente göre tanımlamalarını arzu ettiğini beyan etmektedir. Çocuklarının memleketinden birisi ya da İstanbul'dan birisi ile evlenmeleri arasında tercih yapmaları istendiğinde ise cevapların yüzde %80'e yakını "Farketmez bu kendisinin bileceği bir konudur." şeklinde görüş bildirmektedir. Bu cevap kente göçle gelerek yaşayanların parçalı ve akışkan kimliklerinin bir kanıtıdır da, çünkü kendilerini bütünü ile geldikleri yere ait hissetselerdi cevap memleketimden biri olacaktı. Kendilerini artık tamamı ile memleketlerine ait hissetmemekte, diğer yandan İstanbul'a ait de hissetmemektedirler. Bulundukları konum hem melez bir kimliğe hem de bir kimliksel ara bölge olarak kimliksel müphemliğe işaret etmektedir. Bu da postmodernlikle uyumludur. Çünkü postmoderniteye sabitelerin çözüldüğü, bir üst kimliğin olmadığı yaşam alanın da kimliklerin de parçalı bir karakter oluşturduğu bir kültürel yapıya sahiptir. Verilen cevapların bir bölümü memleketle bağın kopuklu-

ğunu ortaya koyar mahiyettedir, mesela deneklerin yarısı geldikleri memlekete dönmek istememektedir. Yine deneklerin yarısından fazlası mutfak ihtiyaçlarının hiçbir kısmını memleketinden karşılamamaktadır. Bu da memleketin daha çok bir tutunma alanı, bir tür kaçış mekânı olarak tahayyül edildiğini ortaya koymaktadır. Kente yerleştikçe ve kentle olan ekonomik bağları güçlendikçe geldiği kentler sisler arasında kaybolmakta olan ama yine de sık sık hatırlanan (kente dönük törensellikler olarak piknikler, hemşehri dernekleri, yemekler vb. ile yeniden yeniden hatırlanmakta olan) bir anı mekân ya da nostalji mekânı olduğunu göstermektedir. Dahası hemşehrilik bağları da aslında giderek çözülmektedir; çünkü kentte oturmak için seçilen yerde önceliğin neresi olacağına dair soruya, hemşehrilerime yakın olması cevabını verenler %8'i geçmemektedir. Kentle olan bağı kentte ötekileştirildiği ölçekte güçlenmektedir. İstanbul'un geleceğine dönük tahayyüller ise kabullenilmiş modernliğin tahayyülleri ile uyumlu bir nitelik göstermektedir.

Diğer yandan Boğaz'a giderek, kentin en önemli peyzaj mekânını görenlerin oranı da %90'a yaklaşmaktadır. Tarihî ve turistik mekânları da gezmektedirler. Ancak yine de kentten rahatsız olan, onu sevmeyenler de vardır ki bunların da oranı %17,5'i bulmaktadır. Dahası gelenlerin çoğu yani %50'den fazlası İstanbul'u zorunlu olarak yaşanacak bir yer olarak görmektedir. Kısacası İstanbul'da yaşayanların kente dönük aidiyeti zayıftır ve hâlâ yeniden yeniden hatırlanan yer, bir hayali mekân olarak gelinen memlekettir. Bu da kentte yaşayanların yaşadıkları kente ait bir belleği olmadığını, kentte yaşayanların kent kimliği noktasında hafızası olmadığını göstermektedir.

Bir Melez Kimlik Mekânı Olarak Esenler

Esenler göç almanın yanında kentsel çöküntü bölgesi nitelemesine uygun bir görünüm oluşturmaktaydı, özellikle gençler arasında çeteleşme ve şiddet eğilimi epey güçlüydü. 2009 yılında suça karışma oranları bakımından Esenler beşinci sırada gelen bir yerleşimdi,

ancak son yıllarda bu oran epeyi düştü ve Esenler beşincilikten on birinci sıraya geriledi.

İstanbul'da hemen hemen pek çok yerde yaşanan göç ve hemşehrilik olgusu Esenler'de de yaşanmaktadır. Hemşehri grupları arasındaki iletişim zayıf ve burada yaşayanlar kendilerini kentin bütününe ait hissetmemektedirler.

Hemşehrilikpostmodern dünyada bir sığınak görevi görmekte ve sanal cemaatleşmenin karşısında tıpkı dinsel cemaatleşme gibi muhayyel olmayan, gerçek sosyal mekânsallıklarda inşa edilen gerçek kimliksel ilişki biçimi olarak durmaktadır. Hemşehrilik, postmoderndışlamacılığın farka dayalı ve benzer olmayanı dışlayan yaklaşımının karşısına gerçek bir örgütlenme ile dikilmektedir. Hatta denebilir ki hemşehrilik, ilksel bir bağ olmanın ötesine taşan bir mekânsallık ilişkisi içinde postmodern cemaatlerin kurgusallığına inat gerçek bir cemaatleşmedir. Ancak, hemşehrilik kendikökensel mekânında belleksel bir öge olarak yeniden yeniden hatırlanarak hafızada sürekli diri tutulan, yaşanılan yerle de kıyaslandığında muhayyeldir. Çünkü artık memleket mekânı yaşanan gerçek mekân değil, soyutlanmış ve temizlenmiş bir mekândır.

> "Avtar Brah. Bir yerden ayrıldığımızda, ayrıldığımız yer ve oranın insanları hakkında geliştirdiğimiz muhayyellikten bahseder. Brah'ın kavramlaştırması bağlamında belirtmek gerekirse, bir yere ilişkin 'oraya ait olma' hissi ve bunun öznel anlamları bir yerden başka bir yere göç etmenin niyet edilmeyen bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durumda coğrafi alan, kişisel olarak muhayyel bir olgu olur. Ayrı/ayrılmış olduğumuz alanla bağı, düşünsel ve ilişkisel olarak kurarız. Türkiye'de insanların coğrafi bir alanla kurabildikleri en kapsayıcı tahayyül 'memleket'e ilişkin olandır. En kapsayıcı tahayyül olmasına karşın, 'memleket' tahayyülü de tekil değil çoğuldur. Sözlük anlamıyla, memleketin insan ilişkileri bağlamında iki anlamı vardır. 'Memleket'in birinci anlamı ulusun toprağıdır. Bu anlamında memleket, ulusun

> yerleştiği ve/veya kök saldığı dişil coğrafyayı, anavatanı tanımlar. 'Memleket'in ikinci anlamı, ailenin toprağıdır. Bu anlamında 'memleket' ailenin yerleşip kök saldığı coğrafyayı tanımlar. Aile toprağı anlamında 'memleket' erildir, çünkü aile toprağı, babanın/atanın toprağıdır. Ata toprağı anlamında 'memleket' anavatanın içinde veya dışında olabilir, ama anavatan tahayyülünden daha dar bir coğrafi alana gönderme yapar. Memleketin hemşehri ve hemşehrilik olgularıyla ilişkisi, bu ikinci anlamdadır. Bu bakımdan memleket tahayyülü, Anderson ve Brah'ın kavramlaştırmalarının kesişiminde yer alır. Ayrıca, retorik olarak hemşehrilik ilişkisine kaynak olan 'memleket' ve dolayısıyla ata toprağı, anavatan kavramıyla birlikte ve yan yanadır. Biri diğerinin yerini almaz."(Kurtoğlu, 2005).

Hemşehrilikle ilgili en önemli olgu onun bir nev zuhur (yeni icat) olmasıdır. Hemşehrilik memlekette iken "Ol mahilerki derya içindedir lâkin deryayı bilmezler"beytine benzer. Farkına varılmaz bir içiçe yaşayış söz konusudur. Herkes aynı memleketli olduğundan hemşehriliği üreten kıyaslamadan yoksundur. Hemşehrilik göçle başlar. Büyük kente geldiğinde büyük kentin yabancısı olarak kentli seçkinlerin sembolik kültürel ve sosyal sermayelerinden yoksun olduklarından dışlanırlar, yani "öteki"leştirilirler. Buna verilen cevap ötekileştirilenlerin ötekileştirilmesi olur. Daha önce kendini memleketli olarak görmeyen göçer, geldiği, yerleştiği kentle birlikte memleketli olur. Memleket uzakta kalmış olsa da, bellekte yaşamaya ve sıcak anılar ile onu ısıtmaya devam eder. Bu kapsamda göçer, benzerliğin güvenlikli mekânına kaçarak, akrabaları ile memleketlileri ile bir arada olmaya çaba gösterir. Ancak zaman içinde kente alıştıkça memleket de yine muhayyilede yaşar, ama giderek sisli bir görüntü hâlini alır. Artık o bir melezdir. Hem geldiği yere aittir hem yaşadığı yere, yaşadığı yer ona imkânlar açtıkça, kendisine kucak açıldıkça hemşehrilerden uzaklaşılır ve kenti paylaştığı diğerlerine yaklaşılır.

Hâlihazırda Esenler, İstanbul'un pek çok yerinde yaşanan soğuma evresine girmektedir. Ortalama yaşama süresi 17 yıl olarak düşünüldüğünde Esenler'de yaşayanlar henüz Esenliler sakini değildir. Ancak buna potansiyel olarak yakındır da. Özellikle ikinci kuşakta durum değişiyor, memleket ata toprağı olmaktan öte ona bir şey çağrıştırmayan bir yer oluyor, baba nedeni ile memleket bağları mevcudiyetini sürdürse de yaşadığı gerçeklik yaşadığı yerdir. Arkadaşları memleketlileri değildir, kendisi gibi göçle gelenler ya da İstanbul'da doğanlardır. Arkadaşlık bağlarında hemşehrilik yerini kafaca uyuşmaya, ortak değerleri paylaşmaya dönüşür. Çoklukla ortak tutulan takım, okul vb. mekânlar gerçek yer bağını oluşturur. Üçüncü kuşakta ise artık Esenlilere ait olacaktır. Ancak bu Esenler melez bir kültür ürünü olarak biraz memleket havası taşıyan, çokça yaşadığı yere ait olan değerlerin harmanı ile oluşmuş bir kimlik olacaktır.

Bu süreçte İstanbul'u öne çıkartan, onu İstanbullu olmaya zorlayan bir kimlik dayatması tepki çeker, çünkü kendi yersel aidiyetini yani ata toprağını inkâr etmesi hâlinde başta ailesi olmak üzere pek çok kişi nezdinde ayıplanan kişi konumda olacaktır. Ancak babası gibi ya da babaannesi gibi bütünsel olarak memlekete de ait değildir, çünkü memleket kültürel olarak yaratılmış bir muhayyiledir. Şive değişmiştir, giyim değişmiştir, hâl ve davranış değişmiştir. Ama henüz bir İstanbullu da değildir, çünkü asıl İstanbullular nezdinde o hâlâ bir ölçüde köylüdür. Bu noktada İstanbulluluk bir yabancılık ve düşmanlık ilişkisine dönüşebilir. Fakat zaman içinde eski kentlilerden elde ettikleri ile kentliler nezdinde olumlu bir yer edindikçe, memleket bu kez bir yüke dönüşeceğinden yılanın derisini soyması gibi memleket soyulacaktır.

Bugün bu süreç tam yaşanamıyorsa bunun nedeni, İstanbul'un yerlileri olanların da eski İstanbulluluk kültürüne ait olmamalarıdır. Çünkü karşılaştığı İstanbulluların çoğu, kendisi gibi başka yer kökenlidir ve ona verecek bir asli İstanbul kimliği de mevcut değildir. Esenler'de yaşayan bir İstanbullu olarak o,Esenler'in melez kim-

liğini taşıyan biri olarak kalacaktır ve sanal cemaat içinde cemaat değerlerine bağlı bir kentli olacaktır.

Kısacası artık bir İstanbullu kimliği yok, çünkü o kimliği oluşturan, onu tutunduran, çeşitli ritüeller ile hafızasına yerleştiren erginleyiciler mevcut değildir. İstanbullular ile ilişkisi hâlâ dışlama ilişkisidir. Mekânsal parçalanma ve bundan doğan kutuplaşma yaşanacaktır ve yaşanmaya da devam etmektedir. Bu ilişki ancak sınıfsal statü değişimi ve bu statü ile kendini diğerlerine kabul ettirdiğinde kurulacak bir ilişki olacaktır.

Esenler bu anlamda yerelden, kozmopolis olarak İstanbul'a geçişte sosyolojik bir köprü vazifesi görmektedir. İstanbul ile kıyaslandığında kent ölçeğine daha yakın olması da bir avantajdır. Esenler belleğe yerleştikçe, yaşanılan yer içselleştirildikçe ve İstanbullu olanlar ile yaşadığı ilişki bir onaya ve kabule dönüştükçe, Esenler gerçek bir kent atmosferine kavuşacak ve yeni İstanbul'un yeni İstanbul kimliğine, onun bu kez Anadolu yoğun kimliğine eklemlenecek, küreselleşmenin getirdikleri ile de bu ikisini bir arada yaşayacaktır. Ve belki İstanbul, Esenler, Bağcılar gibi Anadolu, İstanbul ile Etiler'in temsil ettiği küresel tüketim kültürünün karmasından oluşan bir nev zuhur İstanbullu yaratacak, bu İstanbullu da siber kent içinde sanal bir kentliye dönüşecektir. Kentlilik bilinci ya da İstanbullu olma bilinci de ancak böyle bir sosyal gerçeklik içinde biraz Anadolu, biraz Amerika, biraz da başka kimliklerin eklemlenmesi ile oluşmuş bir melez kimlik olacaktır. Eskiden olduğu gibi yekpare bir İstanbulluluk ise artık gerçekliği olmayan bir kurgudur.

Kaynakça

Agamben, G. (2001). *Kutsal insan, egemen iktidar ve çıplak hayat*(çev. D. Heller ve İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası*(çev. A. Derman). İstanbul: Kesit Yayınları.

Baudrillard, J. (2003). *Simulakrlar ve simülasyon* (çev. O. Adanır). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Bookchin, M. (1999). *Kentsiz kentleşme, yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü*(çev. B. Özyalçın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connerton, P. (2012). *Modernite nasıl unutturur* (çev: K. Kelebekoğlu). İstanbul: Sel Yayınları.

Dibek, B. (2012). *Heidegger'in kiracısı.* http://www.felsefeekibi.com/dergi13/s13_y15.html adresinden 23 Eylül 2012 tarihinde edinilmiştir.

Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*(çev. L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Enlil, Z. M. (2000). Yeniden işlevlendirme ve soylulaştırma: Bir sınıfsal proje olarak eski kent merkezlerinin ve tarihi konut dokusunun yeniden ele geçirilmesi, Domus M Dergisi 1 Numara Hearst Yayıncılık, Sayı 8, İstanbul, s: 46

Heidegger, M. (2008). İnşaa etmek, iskân etmek düşünmek, düşüncenin çağırdığı(çev. ve yay. hzl. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.

Huyssen A. (1999). Alacakaranlık anıları, bellek yitimi kültüründe zamanı belirlemek (çev. K. Atakay) İstanbul: Metis Yayınları.

Igrek, A. Z. (2011). *The meta-cityandnewhorizions* [Meta-şehir ve yeni ufuklar] (çev. N. Aytekin). Retrieved 2012, October 6, from http://tyrotheory.blogspot.com/2011/06/meta-city.html.

İllich, İ. (1991). *H20*(çev. L. Behmoaras). İstanbul: Afa Yayınları.

Jay, M. (1988). *Scopic Regime of modernity, vision and visiuality, discussions in contemporaryculture* (Ed. H. Foster), New York: Bay Press.

Kundera, M. (2010). *Yavaşlık* (çev. Ö. İnce). İstanbul: Can Yayınları.

Kurtoğlu, A.(2005). Mekânsal bir olgu olarak hemşehrilik ve bir hemşehrilik

mekânı olarak dernekler. *European Journal of Turkish Studies* [Online], *2005/2* Retrieved 2013, May 19, from http://ejts.revues.org/375.

Lefas, P. (2009). *Ev makinesi, Villa Savoy, Le Corbusier*. http://www.mekânar.com/tr/yazilar-2010/makale/ev-makinesi-pavlos-lefas.html adresinden 23 Eylül 2012 tarihinde edinilmiştir.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent, kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği* (çev. G. Koca ve T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü, kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi niçin bu kadar sevdik* (çev. G. Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Özbek, O. (2013). *Siber-mekân ve kent* http://inettr.org.tr/inetconf4/Bildiriler/html/bildiri.html /siber.doc adresinden 4 Ekim 2012 tarihinde edinilmiştir.

Perşembe, N. (2010). Çöl ve hız çiftinin çocuğu Amerika. http://mavimelek.com/amerika_baudrillard.htm adresinden 26 Eylül 2012 tarihinde edinilmiştir.

Uçkan, Ö. (2000). *ArakhneDaidolos ile buluşuyor: Ağ kent*. http://www.ozguruckan.com/kategori/teknoloji/22227/arakhne-daidolos-ile-bulusuyor-agkent adresinden 23 Eylül 2012 tarihinde edinilmiştir.

Virilio, P. (1991). *Theaesthetics of disappearance*. New York: Semiotext(e).

Virilio, P. (1998). *Hız ve politika, dromoloji üzerine bir deneme* (çev. M. Cansever). İstanbul: Metis Yayınları.

Virilio, P. (2003). *Enformasyon bombası* (çev. K. Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.

Demokratik Bir Kent Kültürü İnşası

Ümit Kurt

> "Olur şey değil, deme; oluyor işte: uğraş uğraş onbinlerce yıl, kentti, köydü pala salla durup dinlenmeden, *bir türlü yerleşeme gene de* bu dünyaya sen! Arada bir, yok öyle değil, artık oluyor, diyorsun, bir de bakıyorsun ki *yabancısın* bu dünyaya, eğretisin bu dünyada" (Uygur, 1996a, s. 150)

> "*Gözlerim, yarını görenlerin düşlerini kolluyor med-cezirinde tarihin. Kentim din değiştirmiş. Dil değiştirmiş. Kent ayaklanmış, kent uykuda, kent ev gibi-sokaklarında çöpü, çiçeği, sevişeni ve didişeni*." (Vassaf, 1996, s. 175)

Nasıl ki Batı medeniyetinin tarih sahnesine çıkışı daha önce göçebe olarak yaşayan insan topluluklarının düzenli, sürekli ve sistemli bir yerleşik düzene geçmesiyle meydana gelmişse içinde yaşadığımız modern medeniyetin ve bu medeniyetin ortaya koyduğu geniş kültür havzasının başlangıcı da büyük şehirlerin büyümesi ile gerçekleşmiştir. Günümüzün modern dünyası artık küçük izole edilmiş insan kümelerinin geniş bir alana yayılması biçiminde şekillenmemektedir. Modern çağın ürünü olan bireyin ayırt edici özelliği gittikçe karmaşıklaşan ve devasa toplulukların bir arada bulunduğu, bu minvalde birbirinden farklılaşmış yaşam pratiklerinin ve kültür mekanizmalarının bulunduğu bir kentsel mekânda yaşamasıdır. Kent, bireyin, hayatını biçimlendirmek üzere meydana getirdiği en

önemli, en büyük fiziksel oluşum ve insan hayatını şekillendiren bir yapıdır. Bu yapıyı çerçeveleyen ise bu yapıda yaşayan bireylerin politik, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve ahlaki tercihleridir. Kent, toplumsal hayata, bireyler arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin kısaldığı, bu girift ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir.

Dolayısıyla bu kentsel mekânlar bireyin aynı zamanda kültürel kodlarının da teşekkül etmesinde önemli rol oynarlar. Zira kent ve kentli olmak olgusu bireyin sosyal yaşam biçimini ziyadesiyle etkiler ve sürekli değişen ve kendi yenileyen bir sosyal dinamik olarak kültür, kente bütün rengini ve dokusunu verir. Artık kent dediğimiz sofistike olgu yalnızca niceliksel bir büyüklüğün ve mekânsallığın kodlarının ziyadesiyle dışında gelişen bir olgu olarak modern dünyada karşımıza çıkar. Kent bireyin ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal hayatının tam merkezine oturur (Scott, 2000). Kentleşme süreci dediğimiz sosyolojik olgu bütün bu gelişmelerinin yapısal bir formudur. Kentlerde tezahür eden ve kentli bireyin hayatının bütün alanlarını kaplayan söz konusu gelişmeler âdeta zaman ve mekân ötesi bir "alan"da ete kemiğe bürünür.

Kenti Kent Yapan Bireyler

Bir kenti fonksiyonel ve mekanik bir perspektiften değerlendirerek, onu işgal eden bireylerin, caddelerin, sokakların, elektrik lambalarının, çeşitli ulaşım araçlarının; mahkeme, hastane, okul, polis vs. gibi idari kurum ve kuruluşlarının toplamı olarak tanımlamak bir kente kimliğini, kişiliğini ve dolayısıyla ruhunu veren kent kültürü olgusunu atlamak anlamına gelir. Kent esas itibarıyla onun içinde yaşadığı ve havasını soluduğu bireyin bütün yönleriyle ta kendisidir. Bireyin geleneksel davranış kodları, görenekleri, ananeleri, duyguları, tepkileri ve tavırları kenti tanımlayan en önemli parametrelerdir (Haas, 2008). Başka bir ifadeyle kent, salt fiziksel bir mekanizma ve/veya yapay bir tasarım olarak mülahaza edilemez. Kenti kent yapan onu oluşturan/meydana getiren bireylerin

yaşamsal eylemleridir, insanın doğasıdır. Dolayısıyla kent son derece canlı bir organizmadır. Statik, durgun ve çizgisel bir naturası yoktur. Kente bu hareketliliği katan olgu, onu oluşturan bireylerin devinimleri, dinamizmi ve bu devinimler sonucu hayat bulan kültürel eylemleri ve sosyoekonomik aktiviteleridir.

Bu bağlamda kent ve kültür arasında son derece yakın bir rabıta mevcuttur. Bu rabıtanın yakınlığını belirleyen en önemli etken, kente otantik kimliğini veren insan gruplarının bu modern olguyu ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel eylemleri ve ilişkisellikleri ile nasıl bir kimlik kazandırdığıdır. Bir kez daha vurgulamak gerekirse bir kent, sadece coğrafi ve ekolojik bir birim olarak tasavvur edilemez. Kent aynı zamanda ekonomik aktivitelerin vuku bulduğu bir merkez işlevi görmektedir. Modern anlamda bu ekonomik işlevin en temel tezahürü kentlerdeki iş bölümü olgusu üzerinden kendini belli eder. Üretim araçlarının daha da çeşitlenmesi ve Fordist üretim modelinin değişmesi ile birlikte kentli bireylerin emek ve değer arasında kurduğu ilişki değişmiş; meslek grupları daha farklılaşmış ve bu minvalde aynı sosyoekonomik veya sınıfsal çıkarlara sahip olan insan kümelerinin meydana getirdiği "sınıf" kavramı da dikkate değer bir biçimde başkalaşım geçirmiştir (Harvey, 2000, s. 56).

Ekonomik alanda cereyan eden bu gelişmelerin sosyal, politik ve kültürel alanlara olan yansımaları da gecikmemiştir. Modern kapitalist ekonomik modelin, kendisini daha etkin hâle getirmek için ortaya çıkardığı araçlar, bireyin hayatını toptan değiştirmiş ve bu değişimler kentin kültürel kimliğini de yapısal olarak bir hayli etkilemiştir. Kentler bir anlamda içinde bulundukları ekonomik ve toplumsal yapıların teşkil ettiği bütün bireysel, toplumsal, tikel ve kolektif eylemlerin ete kemiğe büründüğü yaşamsal mekânlardır. Bu yaşamsal mekânların, Marksist bir perspektifle ifade etmek gerekirse sosyoekonomik ve sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlikler ürettiği aşikârdır (Harvey, 1999). Kentlerde yapılan coğrafi düzenlemeler ve yapılandırmalar, uzamsal olguların sermaye birikim ve sınıf mücadelesi dinamikleri üzerindeki kalıcı etkileri kent kimliğinin başkalaşmasına da kapı aralamıştır.

İstanbul'un Kentli Kimliğinin Dönüşümü

1980'lerden itibaren neoliberalizmin etkisini artırdığı bir kent olan İstanbul'un kentli kimliğinin geçirdiği dönüşüme baktığımızda yaşam standartlarındaki eşitsizliklerin dev adımlarla artığı; şehirde bulunan eğitim, sağlık gibi kaynaklara erişimin gelir düzeyi düşük kesimlere kapandığı; yoksulluğun kronikleştiği ve dünyadaki çoğu metropol alan gibi İstanbul'un da olağanüstü bir hızla dışarıya yayıldığını ifade ederken esas itibarıyla kapitalizmin farklar yaratma ve David Harvey'in altını kalın çizgilerle çizdiği eşitsiz coğrafi gelişmeyi derinleştirme veçhelerine göndermede bulunuyoruz. Kenti terk eden varlıklı kesimin, mülkiyet bireyciliğinin altında yatan nedenler aslında son derece karmaşıktır. Kente ve bu minvalde kent kültürüne dair beslenen ve serbest piyasa ütopyacılığının zerk ettiği korkular, bu korkularla birleşen ırkçılık ve sınıfsal ön yargılar, kentin birçok yerinde kamu alt yatırımlarının çökmesi ve izole edilmiş, korunaklı konfor sağlamaya yönelik "burjuva ütopyası"nın cazibesi, varlıklı kesimi kentin dışına iterek kendi ütopyasını yaratmasına cevaz veren muhtelif nedenlerdir.

Aslında kent ölçekli bu gelişme seyrinin bugün mekânsal düzlemde sermayenin en fazla yoğunlaştığı; finansa dayalı sermayenin en hızlı ve en akışkan bir şekilde hareket ettiği Ankara, İstanbul gibi metropollerde kurulan; son teknoloji güvenlik aygıtlarıyla donatılmış, kentten, kentin kalabalığından, toplumsal ilişkilerin neredeyse her boyutundan ve dolayısıyla insandan yalıtılmış sitevari "ütopik mekânlara" rastlamak hiç de şaşırtıcı değildir. Zira varlık ve iktidarın dağılımındaki coğrafi farkların artması, kronik eşitsiz coğrafi gelişime tabi bir metropolitan dünya yaratmaktadır (sermayenin ucuz emeğin bulunduğu yere çöreklenmesi ve toplumsal yaşamı buna göre biçimlendirmesi de cabası). Var olan kaynaklar, ya yoksulları, imtiyazsızları ve marjinalize edilenleri açıkça dışlayan şehir dışındaki şehirlere doğru uzaklaştırmakta ya da kendini banliyö "özel-topyaların" ve "kapalı sitelerin" yüksek duvarları arkasına kilitlemektedir.

Harvey'in Baltimore özelinde ortaya koyduğu üzere zenginler, kendi bolluk gettolarını "burjuva ütopyalarını" yaratarak, vatandaşlık, toplumsal aidiyet ve karşılıklı yardım gibi kavramların altını oymaktadırlar. Siteler kapalı olmasa da "dışlayıcı biçimlerde inşa ediliyor, dolayısıyla Baltimore'da özellikle sınıfsal ayrımcılık, güçlü bir ırkçı tınıyla birlikte, hiç olmadığı kadar artmış halde" bulunmaktadır (Harvey, 2000, s. 187). Bütün bu gelişmelerin kent kültürünün biçimlenmesindeki etkileri kaçınılmazdır. Kent kültürünün içeriğine katkıda bulunan bizatihi kentin kendini var ettiği düzlemlerde tezahür eden Harvey'in ustalıkla analiz ettiği dinamikler, kent kültürünün tanımlanmasında sosyoekonomik boyutun ortaya koyduğu önemli role işaret eder. Bununla birlikte kente yaşayan insanların kentle olan duygusal bağları, kente ve kentliye davranış biçimleri, kent donanımlarına yaklaşımları, ortak kullanım alanlarına yönelik tavırları, geldikleri yörelerle ilgili bağları, geldikleri yöreden kente taşıdıkları değer yargıları, kente dair gelecek tasarımları, kent içinde kendi geleceklerine dair tahayyülleri, kent algıları, kentte edindikleri değerler, kentteki benlikleri, kenti sahiplenme duyguları, kentten memnuniyetsizlikleri ve kentte kendilerini temsil etme biçimleri topyekûn bir kentin kültürel kimliğinin temel dokusunu teşkil eder. İstanbul'un kentli kimliği de Harvey'in betimlediği süreçlerden ziyadesiyle etkilenmiş ve bu süreçler kentin kimliğinin geçirdiği değişim ve dönüşüm evrelerinde majör rol oynamışlardır.

Kentsel Aidiyet ve Kent Kültürü

Fiziksel olarak kentte olmanın kentli olmaya yetmediği aşikârdır. Ancak, bunun her anlamda kentsel birlik ve beraberlikten, ulusal bilinç ve bütünlüğe kadar kent kültürünü oluşturan temel dinamikleri şekillenmesine katkı sağladığı da açıktır. Bu bağlamda kente dönük aidiyet duygusu, kent kültürünün ana damarıdır. Kente aidiyetsizlik istisnai ve geçici bir anomali olarak kabul edilmedir, aksi takdirde bu tür bir problem giderek topluma, ulusa, ulusal bütünlüğüne ve hatta beşeriyete önce eksik aidiyet sonra da ai-

diyetsizlik sonucu getirir. Zira kente aidiyet hiçbir maddi değerle ölçülmeyecek bir zenginlik kaynağıdır. Maddi normlar ve değerler toplumsal zaman boyutunda, bugün olmazsa yarın ya da öbür gün bir biçimde üretimi mümkün olan değerlerdir. Ancak yerel, bölgesel, ulusal ve insani aidiyet bilinçlerinden yoksun zenginliklerin reel anlamları yoktur. Kent kültürü, kenti sahiplenme çerçevesinde kendisini belli eder. Bunun tezahürlerini bireyin kent olgusuna dair bilişsel algılarında, zihinsel tasarımlarında ve beklentilerinde görmek mümkündür.

Kent, insana kent ve çevre değerlerine sahip çıkma bilinci kazandıran, kentlilik bilinci ve sorumluluğu aşılayan önemli bir özelliğe haizdir. Böyle bir bilincin bireyi özgürleştirici bir yanı da bulunmaktadır. Zira "birbirinden farklı koşullar içinde, farklı değerler sisteminde, farklı amaca yönelik faaliyetlerin sürebilmesi için kaçınılmaz olan özerkleşme, tarihte ilk defa kentlerle" (Demirkan, 1996, s. 17) birlikte var olagelmiştir. Kent tarihi literatürüne yakından bakıldığında, demokrasi bilincini geliştirmenin iki ön koşulundan birisinin, insanın kentine ait olduğunu duyumsaması; ikincisi de kentin üzerinde fiilen söz sahibi olabilmesi gelmektedir. Dolayısıyla kentler kendilerini var eden bireyleri de tarihsel özne konumuna getirirler (Sennett, 1969, s. 1-23). Bir kentin kültürel tarihi ve hâlihazır dokusu onun sosyal ve ekonomik tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Pek tabi burada kent kültürünün oluşum aşamasında çok çeşitli aktörler rol oynar. Yaş, meslek, eğitim, dünya görüşü ve farklı kentsel hayat tecrübelerine göre farklılaşan gruplar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası topluluklar dâhil olmak üzere, bütün bu farklı aktörler kent kimliğine değişik anlamlar katarlar. Bu bağlamda bu aktörlerin ürettiği kültürleri ve değerleri içselleştirmeden kent kültürü de oluşmaz.

Çağdaş kent yaşamında toplumsal bütünlük hem beşeri unsurlara hem de fiziksel donanımlara karşı olumlu hassasiyet gerektirir. Bu çerçevede kentli bireylerin birbirleriyle iletişimi son derece önemlidir. Bu kent kültürünü daha devingen ve zengin hâle getirir. Dola-

yısıyla bir kentte yaşayan bireylerin ben algıları ile kente aidiyetleri ve o kentli olma bilinçleri arasında birebir bir ilişki söz konusudur. Kentinin değerleri, bugünü ve geleceği üzerinde hak sahibi olan kentli birey, kentine karşı, kentinin kültür birikimine karşı suç sayılabilecek eylemlerden kaçınmak yükümlülüğü altındadır (Rotenberg ve McDonogh, 1993, s. 47). Kent kimliğine ve kültürüne ilişkin farklı deneyimlere sahip olan kentli bireylerin her birinin değişik kent kültürü kavramsallaştırmalarına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Zira herkesin üzerine ittifak olduğu total bir kent kimliği tanımlamasına girişmek, kent kültürünü dar formatlara ve kalıplara sokma riskini de beraberinde taşır. Dolayısıyla kent kültürünü tanımlarken tekçi, bütüncül ve kapsayıcı modernist tanımlamalardan imtina etmek gerekir. Zira kent mekânları üzerinde birbirine zıt görüntüler, farklı yaşam örüntüleri, davranışlar ve farklı yaşam biçimleri çoğullaşan ve "parçalanmış" bir kent kimliğinin varlığına işaret eder (Eisenstaedt ve Shachar, 1987, s. 68-112). Bu noktada postmodernite perspektifi kent kimliğinin bu parçalanmış, yekpare olmayan ve sürekli değişime tabi olan oluşum sürecine doğrudan etki etmiştir. Postmodernitenin en temel aksiyomu ve belkemiği onun kültürel bir hegemonya çağına tekabül etmesidir. Bu durum, aynı zamanda toplumsal gerilimlerin ve kutuplaşmaların yerini kültür-kimlik savaşlarına bırakması anlamına gelir. Zikredilen "kültür ve kimlik savaşları", özellikle kentlerde yarattığı hayat tarzının bir tezahürü olarak, bireyi âdem-i merkezî kılmakta; haklılaştırmaya çalıştığımız kültür dünyasını karmaşık ve çoğul bir yönsüzlüğe itmektedir (Sarıbay, 1994). Bu farklılaşmayı olanaklı kılan bir diğer önemli özellik kentin, bulunduğu bölgedeki siyasal ve sosyal koşullardan azade olmasıdır. Bu özerkleşmenin yarattığı kentsel zenginliğin nasıl muhafaza edilebilineceği kentli bireyin sürekli cevap aradığı soruların başında gelir.

Bu anlamda kent kültürünü daha demokratik ve çoğulcu kılmak adına, kentteki değişik grupların isteklerini yaşama geçirme fırsatının verilmesi, haklarının korunması ve farklılıkların tanınması

elzemdir. Ancak burada parçalanmış bir kent kültüründen ve kimliğinden bahsederken bu parçalanmışlığın bireylerin veya grupların kendilerini, içlerinde yaşadıkları kentle bütünleşmelerini engellemesine izin vermemesi gerekir. Tüm bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda, kent kimliği ve kültürü içerisinde farklılıklara yer vermekle birlikte, bir arada yaşamayı mümkün kılacak asgari bir ortak müşterekin bulunmasına da dikkat edilmelidir. Günümüz dünyasında küreselleşmenin toplumsal alanlara yansımaları; psikolojik ve sosyolojik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar küreselleşmenin ortaya çıkardığı rekabet ortamından etkilenmekte, bu rekabet ortamına ayak uydurmak için çeşitli yöntemler geliştirmektedir. Küreselleşmenin yarattığı rekabet ortamında ayakta kalabilmek için insanoğlunun geliştirdiği en önemli yöntemlerden biri kentleşmedir ve bunun sonucunda ortaya çıkacak olan kent kültürüdür. Bu iki süreci birbirinden keskin çizgilerle ayırmak pek de mümkün değildir. Çünkü her iki dinamik de birbirini besleyen ve birbirine yön veren süreçlerden beslenir. Şehirlerde bir arada yaşama, insanoğlunun küresel dünya düzeninde var olabilmek için oluşturduğu muazzam bir birliktelik ve dayanışma modelidir (Nevarez ve Moser, 2009, s. 1-33).

Kent Kültürü ve Küreselleşme

Şüphesiz konu; küreselleşen dünyada varolma mücadelesi olunca kentleşme ve kent kültürü olgusunun salt sorunsuz "mutlak" fayda sağlayan bir olgu olması beklenemez. Bu, kentleşme ve kent kültürü olgusuna fazla iyimser ve homojen bir bakış açısı ile bakmak olurdu. Tabi ki kentleşme beraberinde yönetilmesi gereken sorunları ortaya çıkarmaktadır. Yani; insanoğlunun küresel rekabet önünde var olma mücadelesi, dolayısıyla güçlerini birleştirerek ortaya koyduğu kentleşme projesi, doğru yönetilmediği taktirde sorunlar yumağı oluşturmaya gebedir. Her ne kadar küreselleşme çok baskın gibi görünse de aslında küresel düzeyde yerelleşme (*glocalization*) olgusu daha da ön plana çıkmaktadır. İnsanların küresel dünyada rekabet edebilmeleri için bir araya gelmeleri gerekir. Bu

da kentleşme olgusunu ortaya çıkarır. Tam da bu noktada aslında küresel dünya düzeninde "şehirler yarışıyor" gerçeği ile karşılaşırız (Czarniawska, 2003). Şehirlerin kendi başına vizyonları, kültürü, sosyolojisi ve hatta psikolojisi vardır. Ve bu unsurları yansıtan en önemli öge insandır. Bu noktada iki önemli konu ön plana çıkar. İnsan (zaman) ve şehir (mekân) olguları kentleri ve kent kültürünü var eden ve psikolojisini, sosyolojisini, var olma nedenini belirleyen konular olarak ön plana çıkar.

Kentte yaşayanların kentlerine sahip çıkmaları ve o kentin kendi iç dinamikleriyle sürdürülebilirliğinin sağlanması ancak kentli bireylerin bilinç düzeylerinin artırılması ile mümkündür. Bu minvalde, kent kültürünün oluşumunda ve gelişiminde kentte yaşayanların, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının hâsılı bir kente ilişkin kararlarda söz hakkına sahip paydaşların, sorumlulukların neler olduğu ve bu aşamada yapılması gerekenler üzerine geliştirilmiş eylem planlarına ilişkin fikirler geliştirmelidirler (Bell ve de-Shalit, 2011). Dolayısıyla kent kültürü kent için alınacak kararlara katılım, dayanışma duygusuyla bütünleşen toplumsal sorumlulukta iş birliğinin önemini kavramış bireylerin varlığına bağlıdır. Kent için alınacak kararlara katılım, dayanışma duygusuyla bütünleşen toplumsal sorumlulukta iş birliğinin önemini temel alır. Dolayısıyla kent kültürünün sürdürülebilirliği ile yakından ilişkili görülen ideal toplumun biçimlenmesi için öngörülen stratejiler belirlenmiştir. Bu stratejilerde "toplumun birlikte karar verme ve iş görme kabiliyetinin sürekli, öğrenme araçlarının yardımıyla geliştirilmesi ve sürdürülebilmesi ile demokratik kazanımları geliştirmek, toplumsal diyalogu" (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 15) ön plana çıkarmak belirgin özellikler olarak karşımıza çıkar. Kent kültürü her zaman için yeniliği, değişimi, radikal dönüşümleri, farklılaşmayı ve özgürleşmeyi temsil eder. Dolayısıyla, kentler insanoğlunun diğerinden farklı yaşamaya olan ihtiyacının karşılandığı ve hayat bulduğu yapılardır. Birbirinden oldukça farklı özgürlük talebinin bir arada nasıl vücut bulabileceği sorusu arasındaki "denge

arayışı, kentleri; özgürlük ve çoğulculuğun yaşam alanlarını ortaya çıkarmıştır." (Demirkan, 1996, s. 22). Georg Simmel'in yerinde ifadesiyle kent kültürü, kendisini yaşamın;

> "...kıvrımlarını açarak içerdiği gibi, eşit hakla birbirine katılan zıt akıntıların içindeki o büyük tarihsel oluşumlardan biri olarak da beyan eder. Ancak bu süreçte yaşamın akıntıları, bireysel fenomeni bize ister sempatik ister antipatik görünsün, yargıcın tutumunu uygun kılan küreyi tamamen aşar." (Simmel, 1996, s. 89).

Bilindiği üzere kentler, sosyal gelişmelerin, kültürel etkinliklerin, uygarlıkların oluşup yoğunlaştığı merkezler olarak kentlerin kimliksel ve kültürel dokularını etkiler. Girişimci, yenilikçi, yaratıcı ve dinamik bir kentin kültürel dokusu da buna göre şekillenir (Mumford, 1970, s. 413-98). Kentler, varlığı ile sosyal yaşamın temel gücüdür, örgütsel yapısı ile toplumun destekleyicisidir ve sosyokültürel etkinlikleriyle ekonomik istikrarın sağlanmasında dinamikliği harekete geçiren temel rollere sahiptir. Kentler, kültürel bir yaşam yarattıkları için "güçlü bir bölgesel kültürel faktördür ve somut olan ile olmayan kültürel mirası korurken zenginliğe de" katkıda bulunur. Bu unsurlar, kentte kuramsal ve toplumsal sorumlulukları ön plana çıkarmaktadır (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 15). Kent kültürünün oluşum sürecini kentleşmeden bağımsız düşünmek imkânsızdır. Kentleşme sürecinin başlangıcı, medeniyetlerin çıkış noktası olarak da tasvir edilir. Kentleşme kavramının bir boyutu olan sosyokültürel unsurları ele aldığımızda karşımıza kentlileşme nosyonu çıkar. Kentleşme süreci içerisinde, yaşadığı kentin demografik ve ekonomik olarak kentleştiğini hisseden kent sakinlerinin bu değişime ayak uydurması, kendini bu sürece ait hissetmesi, yaşayış tarzı olarak benimsemesi ve davranış biçimlerini kabullenmesi söz konusu nüfusun kentlileşmeye başladığının bir tezahürüdür (Birch ve Wachter, 2011).

Kendisinden küçük yerleşim birimlerinde yaşayanların çoğu için fırsatlar mekânı olan kent; kendi içinde fırsatların yanında risk-

lerin, karmaşanın, yaşanabilirliğinin sorgulandığı, yabancılaşma ve ötekileşme duygusunun koyulaştığı ve hatta ortak mekânlarda birbirinden uzak hayatların yaşandığı ve kentli bireylerin bundan şikâyet ettiği de bir alandır (Borden, Hall ve Miles, 2003; T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 15). Kentlileşme çoğu kez, kırda çözülme ve kentte yoğunlaşma nedeniyle kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan kırın özelliklerini bırakıp, kentli özelliklerini içselleştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Begel, 1996, s. 14). Buna göre de kentleşme ekonomik ve demografik boyutu, kentlileşme ise sosyolojik boyutu yansıtmaktadır. Bu bağlamda, kentlileşmenin kırdan uzaklaşıp, maddi ve manevi boyutlarıyla kentle bütünleşme çabası olduğunu da iddia etmek mümkündür (Özen, 1996, s. 12; Kartal, 1992, s. 23). Bu anlamda tüm demografik, politik ve kültürel süreçlerin ekonomik ve sosyal mekânda yaptığı katkılarla dinamik bir kavram olan kent kültürü oluşmaktadır. Kentlilik bilinci kavramı ise kentleşme, kentlileşme ve kent kültürünün kesişme noktasında analiz edilebilir. Genel itibarıyla kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kendini kente, kentin dinamiklerine ait ve güvende hissetmek, kentsel oluşumlardan sorumluluk duymak olarak kavramsallaştırılabilir.

Tabi burada kültür kavramının ontolojik doğasından da bahsetmek gerekir. Kültür, insanların neden birbirlerine benzediklerini veya benzemediklerini ve neden değiştiklerini açıklamaktadır (Güvenç, 1985, s. 1). Bu durumda "insanlar birbirine benzer çünkü kültürleri benzer, insanlar farklıdır çünkü kültürleri farklıdır, insanlar değişir çünkü kültürleri değişmektedir." (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 21-22). Zira sosyal bir varlık olarak insan içinde yaşadığı kültürün temsilcisidir. Farklı tanımlamalara karşın, kültür bir toplumun ihtiyaçlarını karşılama biçimleri, kurum veya grupların, inanç ve geleneklerin oluşturduğu organik ve değişken bir bütün olarak kabul edilebilir. İnsan doğayı yeniden üretirken kendi kendini de üretmektedir (Hançerlioğlu, 1967, s. 225). Kültür bütün bir üretimin toplamıdır, yani kültür yaşamın bütündür. Bu bü-

tünlüğün içinde "çevre ve demokrasi kültürü, sanat kültürü, barış kültürü, kent kültürü vb. olgular yer almaktadır" (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 22). Esasında kent kültürü, o kentte yaşamış bütün medeniyetlerin sosyolojik, psikolojik, politik ve ekonomik olarak yapmış olduğu etkinliklerin gerek kentsel dokuda yer bulması gerek toplumsal yaşamda kendini göstermesiyle ortaya çıkan bir bütünlüktür. Globalleşme süreci ile birlikte dünyanın yaşadığı muazzam ve ivmesi yüksek dönüşümün, farklı coğrafyalarda bulunan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de, kültür politikalarını belirleyen yaklaşımlarda paradigmatik bir değişimi ve dönüşümü gündeme getirmektedir.

Belirli geleneksel kalıplara paralel olarak sunulmuş kapalı ve dış dünyadan izole bir toplumun, pasif yurttaşlar yetiştirme döneminin gereksinimlerine uygun olarak meydana gelmiş olan eski kültür politikaları, günümüz koşullarında artık güncelliğini kaybetmiş ve sürdürülemez hâle gelmiştir (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 22). Verili koşullar kapsamında ortaya çıkan kültür politikalarının, bu koşullarla sınırlı ömürleri olduğunu ve yeni koşulların yeni politikalar gerektirdiğini ve bunu bir an evvel fark etmenin ne kadar önemli olduğunu Nermin Uygur'un şu cümleleri özlü bir biçimde gözler önüne serer ve bu bağlamda kentli bireyi de uyarmayı ihmal etmez:

> "Kent seni keskin tanımlı anlamları olan göstergelerle, o dev-kentsel bilgisayar içindeki önceden kotarılmış bir dizgeye yerleştirdi mi, ne denli özgür olduğun sanısına kapılsan da, birtakım 'yetkili' kişilerin, 'yetkili' kurumlarla örgütlerin kıyı bucağına kıskıvrak yapışıksın. Onlar seni görür, görünür görünmez yaptırımlarla yöneltir, her gün daha şaşmazlıkla duyup düşünüp eylemeye eğilimlisin bundan böyle—Birey, özün hâlâ seninse, gözünü aç!" (Uygur, 1996a, s. 149)

Kentlilik Bilinci

Kentsel yaşama ilişkin karmaşık sorunların o kenti hem fiziksel hem de sosyal olarak işgal eden sakinlerinin ortak sorunu ve ortak sorumluluğu olmasına rağmen derinleşen ve giderek akutlaşan yabancılaşma ve sorumluluk almaktan kaçma, aidiyetsizlik nedeniyle kentler, ortak hareket etmenin de giderek güçleştiği yerlerdir (Stevenson, 2003, s. 75-81; T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 22). Büyüyen ve yönetimi güçleşen kentlerde ortak bir kent kültürünün yaratılması, uzaklıklara değil yakınlıklara odaklı bir uzlaşma zemini arama konusundaki istek ve çabalara, dahası bu konuda bir bilinç gelişimine bağlıdır. Kentlilik bilinci kavramı ile ifade edilmek istenilen de budur. Kentlerde hem fiziksel hem de toplumsal çevrenin iyileştirilmesi, yaşanılan kente aidiyet ve kent halkının birlikte refahı için elzemdir. Tam da bu nedenle; kentlilik bilinci bir nebze de olsa kentte yaşayanların birbirini fark etmesi, anlaması, farklılıklarını çeşitlilik olarak algılaması ve bu çeşitlilikten kent kültür ve kentlilik bilinci adına ortaklıklar çıkarma çabalarının bir bütünüdür.

İnsanların, yaşadıkları kenti sahiplenebilmeleri için kentin başta sanatsal tarihi olmak üzere, geçmişini, medeniyetlerin izlerini, yaşam kültürünü ve bütün bunların bugüne izdüşümlerini bilmeleri büyük önem arz eder. Tabi bu noktada eğitime büyük rol ve sorumluluk düşer. Toplumların kendi kültürel değerlerini sonraki kuşaklara aktarma sürecinde eğitim kilit bir konuma sahiptir. Toplumlar eğitimle, sadece kendi kültürel değerlerini yeni kuşaklara aktarmakla kalmaz, aynı zaman çağın gelişen değerlerini, teknolojilerini ve bilgi birikimlerini de yeni kuşaklara aktarırlarken yeni bilgi ve değerler ortaya koyarlar. Kentlerin kendine has kimliklerinin devamlılığının sağlanmasında, kentlerde yaşanan sosyal, fiziksel ve kültürel erozyonun önlenmesinde, kendini yaşadığı kente ait hisseden bireylerin oluşmasında ve kültürel mirasın yeni nesillere aktarılmasında, örgün ve yaygın eğitim kurumlarının belirgin rolleri vardır. Kentlilik bilincini oluşturmak ve geliştirmek için önemli bir araç olan eğitim sayesinde, kentin tarihî ve kültürel kimliğinin

benimsenmesi ve yaşanması, kentte yaşayanlarda aidiyet duygusu kazandırılması, tarih ve toplum kültürü bilinciyle kentsel dinamiklerin harekete geçirilmesi, kentsel hak ve görevlerin öne çıkarılması, kent donanımlarının hayatın bir parçası olarak algılanmasının sağlanması, "kentli" sıfatının kazandırılmasında uzlaşıya varmanın temel önceliklerinin kentli ile paylaşılması, kentte yaşamanın öncelikle zihinlerin kentleşmesine bağlı olduğundan hareketle, kentsel yönetimin ve dönüşümün kontrolünün sağlanması, doğal ortamların korunması ve kent içi sosyal ve yapısal dengesizliklerin giderilmesinde etkin rol alınması gibi günümüzde kazandığı modern anlamıyla "toplum" olabilme niteliğindeki ortak yaşam biçiminin güçlendirilmesi temel amaçlar olarak düşünülmektedir (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 24).

Kentlilik bilinci; "küresel ilişkilerin geliştirdiği modern yaklaşımda, kentine sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ana başlıkları ile özetlenebilen hizmet kalitesi ile de ilgili demokrasi temelli bir düşünce sisteminden beslenmektedir" (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, s. 26). Bu yaklaşımın kurumsallaştırılması kentlilik bilincinin bireyden başlayarak geliştirilmesini kolaylaştıracaktır. Kente olan aidiyet duygusunun geliştirilmesi, sahiplenilmesi sistemli, planlı ve sürekli bir eğitimle gerçekleştirilir (Aslanoğlu, 2000, s. 33-42, 56-78, 112-118). Her kent belli kimliksel özelliklerle kültürü yaratır, barındırır; kültürü ve kültürün ürünü olarak kendisi olur; başka bir anlatımla, kentle kültür arasındaki ilişki o kentin kimliğini kurar ya da oluşturur. Kent, ne türden olursa olsun, kültürün yaratıldığı, saklandığı ya da saklanamadığı, değerli bulunduğu ya da bulunmadığı, anlaşıldığı ya da anlaşılamadığı, yozlaştırıldığı, yıkıma, şiddete uğratıldığı bir ortamdır. Kültür özellikle de daha sonra üzerinde durulacağı gibi, klasik-evrensel kültür değerleri son derece kırılgandır, onların korunması güçtür; emeği, özeni, bakımı gerektirir.

Kültür; yapı ve işlev olarak, ister tekil anlamında başka bir deyişle, insanın olanaklarını yaşama dünyasına geçirebilmeye olanak

sağlama anlamında olsun, ister her türlü insan eyleminin, yapıp etmesinin ürünü ya da görünümü olarak, çoğul anlamında olsun, her kültür ögesi, her kültürel yapı, temelde herhangi bir insan gereksinimine yanıt vermektedir. Kültürün görünümüyle ya da kültür ögeleriyle, insan gereksinimleri arasında bir koşutluk kurmak olanaklıdır (İyi, 2006; Kuçuradi, 1994, s. 37-54; Uygur, 1996b). İnsan aynı zamanda değer yaratan, herhangi bir şeye, var olana, düşünceye değer yükleyen, değer veren, değerlendirme eylemini bir bakıma sürekli olarak, özgürlük içinde ya da bağımlılık içinde gerçekleştiren bir varlıktır. Değer kavramı birçok şeyi kuşatan, çerçeveleyen bir kavramdır aynı zamanda. Öte yandan insan dünyasını anlamlandıran yerel-kültürel değerlerden söz edilebileceği gibi, evrensel-insansal, bir bakıma tarih üstü ya da "değişmez değerler"den söz edilebilir (Mengüşoğlu, 1965). Nasıl ki kültür bir yönüyle her türlü insan yaratısının tümünü imlemek üzere kullanılan bir terimse, değeri somutlaştırmada göz önünde bulundurulan birçok şey de "değer" olarak görülebilir ya da değerlendirilebilir.

Ancak nasıl ki tekil anlamında kültür ya da insanın olanaklarını geliştirmesinde etken olan kültür, tarih üstü bir yapıdaysa bu anlamdaki kültürü imlemek üzere dikkati çeken evrensel insansal değerler de tarih üstüdür ve bu nedenle de zaten her zaman değerli olanı içerirler. İşte bu türden değerlerle gereksinimler arasındaki ilişkiyi gözden geçirmek ya da bu türden kültür ürünlerini, değerleri gereksinim konusu olarak saptamak büyük önem taşımaktadır. Gereksinim-değer ilişkisinin, geriliminin sonucu olarak ortaya çıkan kültür ögeleri "kentin kültürü"nde ve "kent kültürü"nde ağırlıklı olarak iki biçimde kendini gösterecektir. Burada ileri sürülen savların daha iyi anlaşılabilmesi için "kent kültürü" ve "kentin kültürü" deyimlerine daha yakından bakmak gerekmektedir. Kentin kültürü doğrudan olanı, olağan olanı, insanlar arasındaki her türlü sorun çözücü, gereksinim giderici kültür yaratısını imlerken, kent kültürü "kent"in evrensel-insansal kültür değerleriyle olan ilişkisini imlemekte, ona göndermede bulunmaktadır. Öyleyse tam da bu-

rada "Kenti kent yapan nedir?" sorusu yanıtlanmalıdır. "Kent"ten anlaşılanın ya da anlaşılması gerekenin ne olduğu burada büyük önem taşımaktadır. Esasında yine Nermin Uygur'un şu cümleleri bu soruya verilebilecek en güzel cevaptır: "Kentler de geçici: eninde sonunda onlar da insan ürünü" (Uygur, 1996a, s. 151).

Kent Kimliği

Bir kente ait olan kimlikten bahsedilebilmesi için, farklı kimliklere sahip diğer kentlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Kimlik son derece dinamik bir fenomendir. Kimliği oluşturan toplum ve insan ilişkileri, teknolojik, bilimsel gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak tanımlanmakta ya da üretilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde değişik kültür katmanlarının üst üste birikmesiyle oluşmuş kent kimliği, bireyler ve toplumsal değerlere göre pozitif-negatif, iyi-kötü gibi yargılarla tanımlanmakta ve süreç içerisinde yeniden üretilmektedir (Minguet, 2010, s. 79-111). Kentsel doku, kentin içinde barındırdığı bütün unsurları kapsamaktadır. Kentsel dokular, içinde bulundukları dönemin özelliklerini yansıtmakta, zaman içerisinde de değişerek günümüzdeki hâllerini almakta ve kentin var olan kimliğini oluşturmaktadırlar. Kentsel dokudaki değişimler ve yozlaşmalar, kentlerin anlamlarını yitirmesine, kimliksizleşmesine yol açar. Bu durum kent kültürünün aktif taşıyıcısı olan kentli bireyleri de olumsuz etkiler. Kentten soyutlanan bireyler büyük kalabalıklar içinde yalnızlaşmakta ve kentlilik bilincinden uzaklaşmaktadır (Davis ve de Duren, 2011). Kentlerin kimliklerini kaybetmesi ve niteliksiz mekânlara dönüşmesi bireyin yaşam kalitesini düşürmekte ve mekâna olan aidiyet duygusunu erozyona uğratmaktadır.

Ünlü kent bilimci Lewis Mumford'un *Kentlerin Kültürü* adlı çalışmasında da vurguladığı üzere, "Kent, bir topluluğun kültürünün ve erkinin yoğunlaştığı yer, zamanın bir ürünü, birikimidir" (Mumford, 1970). Fiziksel bir bütünlüğe ve somutluğa sahip en büyük toplumsal birim olmasının yanı sıra; kent geniş bir toplumsal ilişkiler ağının hem yaratıcısı hem de düğüm noktasıdır. Tarih boyunca

kentler, kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı yerler olmuştur. Medeniyetlerin çoğu zaman kentlerde ortaya çıktığı ve kentlerin de çökmesiyle birlikte medeniyetlerin de çöktüğü bir gerçektir. "Kentleşme" endüstri devriminden bu yana geçen iki yüz boyunca, insanlık tarihinin yaşadığı en hızlı dönüşüm süreçlerinden ve bir o kadar da sofistike olgulardan biri olmuştur. Eski çağlarda kadim medeniyetlerin yaratıcısı ve taşıyıcısı olan kentler; yakın çağlarda sanayi devriminin yarattığı modernleşmenin, zenginliğin, refahın ve modern kültürün sembolü olmuşlardır (Bookchin, 1996, s. 42-64). Bu anlamda kentleşme olgusunun siyasi, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik unsurları kent kültürünün inşa edilmesi sürecinde aktif rol oynarlar. Bu gibi özellikler kent kimliğinin özgül dinamiklerini meydana getirirler.

Kentlere kimlik kazandıran unsurlar sadece mimari yapılardan ibaret değildir. Meydanlar, doğal varlıklar, parklar, bahçeler, insani hareketlilik, coğrafi koşullar vb. ögeler kentsel kimliğin oluşumunda önemli etkenlerdir. Tarih ve coğrafyanın yanında şehrin kültürel ve sosyal aktiviteler bakımından ne noktada olduğu kent kimliğini belirleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Kentli olmak için kentte olmak gereklidir; ancak yeterli değildir. Kentli olmak ve kent kültürünü edinmek, öncelikle kent bilincine sahip olmayı gerektirir. Kent kültürü, mekân ve uzam boyutuyla kent bünyesinde yaşayan insanlarca, ortak bir paydaya istinaden üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir. Burada önemli olan kente dair bir bellek oluşumu ve üretilen kültürel çıktıların kentli insan vasıtasıyla anlamlanıyor oluşudur. Bir başka görüşe göre ise kent kültürü, gelenek ve görenekleri farklı, değişik kültürlerden gelen kişilerin, bireysel hak ve sorumluluklarının bilincine vararak, yaşadıkları kente özgün görgü ve nezaket kuralları çerçevesinde bir arada yaşama kültürüdür (Mumford, 1968, s. 68). Gerek kent kültürünün edinilmesinde gerekse kente verilen hizmetteki kalite de önemli rol oynar. Kentte yaşayan insanlara ne kadar kentli gibi davranılırsa onlar da o kadar kentlileşecektir. Hizmet kalitesi yükseldikçe aidiyet düzeyi de yükselecektir. Katılım da kentlilik bilincini yükseltir ve sorumluluk duygusu ile sahiplenmeyi beraberinde getirir.

Sonuç Yerine

Postmodern söylemin parçalanmışlığı, bireylerin veya grupların kendilerini içlerinde yaşadıkları kentle bütünleştirmelerini engeller. Bu bir ölçüde İstanbul için söz konusudur. İstanbulluluk kimliği, içerisinde farklılıklara yer vermekle birlikte, bir arada yaşamayı mümkün kılacak asgari bir ortak paydanın bulunması gerekmektedir. Tarihin hemen her döneminde İstanbul'un aldığı göçün hacmi düşünüldüğünde, önemli olanın, kentlilerin kendi rızaları ile bir İstanbulluluk kimliği inşa etmeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaşayanlar kenti sahiplenmedikçe, ortak yaşamın getirdiği sorunların çözümü de mümkün olamaz. Bu bağlamda, GENAR'ın "İstanbullu Olma Bilinci" başlıklı önemli projesinde ele aldığı "Ortak bir İstanbulluluk kimliği mümkün mü?" sorusu esas itibarıyla yoğun bir göç alma potansiyeline sahip bir metropol olarak İstanbul'un yeni sakinlerinin muayyen bir İstanbulluluk bilincine sahip olup olmamasına ilişkindir.

GENAR'ın derinlemesine yaptığı araştırmanın da işaret ettiği üzere İstanbul'da olmanın İstanbullu olmaya yetmediği herkesin malûmu bir olgudur. Ancak, bunun her anlamda kentsel birlik ve beraberlikten, ulusal bilinç ve bütünlüğe kadar bir dizi kritik fonksiyona negatif etkilerde bulunduğu da açıktır. Ülke nüfusunun neredeyse sekizde birinin yaşadığı, ülkenin dışa en açık kapısı, ekonomik ve kültürel merkezi olan bir yerleşim biriminde sakinlerin aidiyet hissetmeyişleri göründüğünden daha fazla negatif sonuçlar üretir. Zira, kente aidiyetsizlik istisnai ve geçici bir anomali değilse giderek topluma, ulusa, ulusal bütünlüğe ve hatta beşeriyete önce eksik aidiyet, sonra da aidiyetsizlik sonucunu getirir. Sonuç olarak kent kimliğinin inşa ve yapım sürecinde yaşanılan kente duyulan aidiyet hissi ve bu anlamda kentlilik bilinci; kent kimliğinin olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla kent kimliğinin oluşum sürecine, kentte yaşayan ve üreten her sosyoekonomik tabakadan gelen insanların katkısı daha demokratik bir kent kültürü yaratmak adına zaruridir.

Kaynakça

Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.

Begel, E. E. (1996). Kentlerin doğuşu. *Cogito*, *8*, 7-16.

Bell, A. D., & de-Shalit, A. (2011). *The spirit of cities: Why the identity of a city matters in a global age*. New Jersey: Princeton University Press.

Birch, E. L., & Wachter, S. M. (2011). *Global urbanization: The city in the twenty-first century*. United States: University of Pennsylvania Press.

Bookchin, M. (1996). *From urbanization to cities: Toward a new politics of citizenship.* London: Cassell.

Borden, I., Hall, T., & Miles, M. (2003). *The city cultures reader*. London: Routledge.

Czarniawska, B. (2003). *A tale of three cities or the glocalization of city management*. Oxford: Oxford University Press.

Davis, E. D., & de Duren, L. N. (2011). *Cities and sovereignty: Identity politics in urban spaces*. Bloomington: Indiana University Press.

Demirkan, T. (1996). Tarih boyunca kuşatılan özgürlük adaları; kentler. *Cogito*, *8*, 17-22.

Eisenstaedt, S. N., & Shachar, A. (1987). *Society, culture, and urbanization*. Newbury Park, CA: Sage Publication.

Güvenç, B. (1985). *Kültür konusu ve sorunlarımız*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haas, T. (Ed.). (2008). *New urbanism and beyond: Designing cities for the future*. New York: Rizzoli.

Hançerlioğlu, O. (1967). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Harvey, D. (1999). *The urban experience*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press.

Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. Berkeley, CA: University of California Press.

İyi, S. (2006). *Cumhuriyet döneminde aydınlanma ve insan felsefesi çalışmaları.* İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Kartal, K. (1992). *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye'de kentlileşme.* Ankara:Yurt Yayınları.

Kuçuradi, İ. (1994). Kültür ve kavramları. *Uludağ konuşmaları. Özgürlük, ahlâk, kültür kavramları içinde* (s. 37-54). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (1965). *Değişmez değerler değişen davranışlar. Felsefi etik için kritik bir hazırlık.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Minguet, M. J. (2010). *Urban identity*. Sant Adria se Besos, Spain: Monsa.

Mumford, L. (1968). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects.* New York: Harcourt, Brace and World: Mariner Books.

Mumford, L. (1970). *The culture of cities.* Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company: Mariner Books.

Nevarez, J., & Moser, G. (2009). *On global grounds: Urban change and globalization.* New York: Nova Science Publishers, Inc.

Özen, S. (1996). *Kentlileşme sürecinde ailede kuşaklararası ilişkiler*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Rotenberg, R., & McDonogh, G. (1993). *The cultural meaning of urban space.* Westport, CT: Bergin & Garvey.

Sarıbay, A. Y. (1994). *Postmodernite, sivil toplum ve İslam.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Scott, A. J. (2000). *The cultural economy of cities: Essays on the geography of image-producing industries*. London, Thousand Oaks, CA: SAGE.

Sennett, R. (1969). *Classic essays on the culture of cities*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Simmel, G. (1996). Metropol ve zihinsel yaşam. *Cogito*, *8*, 81-89.

Stevenson, D. (2003). *Cities and urban cultures*. Maidenhead: Open University Press.

T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2009, Nisan). *Kentleşme Şûrası 2009 Kentsel Dönüşüm, Konut ve Arsa Politikaları 3.* Ankara: Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu.

Uygur, N. (1996a). Kentler, köyler. *Cogito*, *8*, 131-152.

Uygur, N. (1996b). *Kültür kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vassaf, G. (1996). Kendi kentime ağıt. *Cogito*, *8*, 175-176.

Bir İstanbul Distopyası: İstanbul'un Sınıfsal ve Kimliksel Dönüşümü Bağlamında Karşı-Kentler, Folyo-Yaşamlar ve Yok-Mekanlar[1]

Ahmet Özcan

"Sarmış yine âfâkını bir dûd-ı munannid,
Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyid.
Tazyîkının altında silinmiş gibi eşbâh,
Bir tozlu kesâfetten ibâret bütün elvâh;
Bir tozlu ve heybetli kesâfet ki nazarlar
Dikkatle nüfûz eyleyemez gavrine, korkar!"[2]

İstanbul, "ana şehir" anlamına gelen, iç içe geçmiş kent ve banliyölerden oluşan ve ülkenin siyasal, kültürel ve ekonomik merkezini oluşturan bir megapol (meteropolis) olarak adlandırıla gelmiştir. Bu tanım, hızla artmaya devam eden nüfusuyla tek başına onlarca şehrin ve birçok ülkenin toplam nüfusunu aşan ve merkezi belirlenemez hâle gelen bu kentin neoliberal politikalar bağlamındaki dönüşümüne ve bu dönüşümün sonucu ortaya çıkacak kentsel bir felakete dikkatleri çeken ödüllü bir belgesel tarafından "ucu olmayan

1 Bu makaleyi kaleme almam konusunda beni teşvik eden GENAR Başkanı İhsan Aktaş'a, İstanbul'un dönüşümü konusundaki duyarlılıklarıyla düşünsel evrenimi genişlemeye zorlayan mimar Buket Kaya'ya ve Ulaş Ataseven'e ve yazdıklarımı sil baştan düşünmemi sağlayan yorumlarından ötürü Stavriani Zervakakou'ya teşekkürü bir borç bilirim.

2 Her bölümün başında yer alan bu dizeler, Tevfik Fikret'in "Sis" adlı şiirinin ilk bölümünden alınmıştır.

şehir" (ekümenapolis)3 tanımıyla ikame edilmiştir. Nasıl adlandırırsak adlandıralım İstanbul, 1980'lerden itibaren yükselişe geçen küresel neoliberal dönüşümün bir parçası ve nesnesi hâline gelmiş durumdadır. Bu dönüşümün en somut sonucu, bir hiper mekân olarak kentin sınıfsal ve kimliksel alt mekânlara bölünmesi ve bunların birbirlerinden keskin çizgilerle ayrıştırılmasıdır. Bu, sermaye ve iktidarın mevcut kaostan kâr ve güç devşirme yönetimidir.

İlk olarak, İstanbul'da orta sınıflar, etrafı çevrilmiş, güvenlikli ve bir yaşam alanı olarak kendi kendine yeterli siteler içine kapalı topluluklar olarak saklanır. Amaçlanan, yoksul sınıfların görünür olmadığı korunaklı folyo mekânlarda, orta sınıfların siyasal, kültürel ve ekonomik serbest tüketiminin garanti altına alınmasıdır. Ancak söz konusu olan, salt sınıfsal değil, aynı zamanda kimliksel bir bölünmedir de. Başta Ayazma, Sulukule ve Tarlabaşı olmak üzere, yıllardır kentin merkezlerinde kent yoksullarına ev sahipliği yapan "karşı-kentler", kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yıkılır ve hem sınıfsal hem de kimliksel olarak aşağı tutulan bu insanlar, şehrin dışına doğru zorunlu bir iskâna tabi tutulurlar. Kent yoksullarının kent merkezinden dışlanması ile orta sınıfların güvenlikli folyo kentlere yerleştirilmesi, kent merkezlerinin tüketime yönelik olarak yeniden oluşturulmasını da olanaklı kılar. Plazalar ile iş ve alışveriş merkezleri, neoliberal bir salgın olarak her tarafa yayılıp kenti bir yok-mekâna dönüştürür. İşte bu çalışma, bu dönüşümün tarihsel ve sosyolojik arka planı üzerine bir analiz ile İstanbul'un geleceği üzerine bir tahayyül denemesidir.

3 Bkz: www.ekumenapolis.net

"Kentleri Kim Yönetiyor?": Modern Kent Kuramında Devletin, Sermayenin ve Toplumsal Hareketlerin Konumu

Kaotik Hareketin Hükümranlığı: Modern Zamanlarda Kent Mekânı

"Lâkin sana lâyık bu derin sürte-i muzlim,
Lâyık bu tesettür sana, ey sahn-ı mezâlim!"

Modern zamanların kendini gerçekleştirdiği mekân, kenttir. Daha 1848 yılında henüz kent, kır karşısındaki kesin baskınlık ve egemenliğini ilan etmezden evvel, Karl Marx ve Friedrich Engels (1998, s. 121), onun neredeyse her şeyin belirleneceği bir mekâna dönüşeceğini şaşırtıcı bir kesinlikle öngörebilmişlerdi:

"Burjuvazi, kırı kent egemenliği altına soktu. Koskoca kentler yarattı, kentli nüfusu kırsal nüfusa göre büyük oranda artırdı ve böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal yaşamın bönlüğünden kopardı."

Toprağa saplanmış ve kendi yerel dünyasında hapsolmuş köylüler, yığınlar hâlinde kentlere yönelirken emeklerini "özgürce" satan birer proletere dönüşüyorlardı. Böylece, endüstriyel dönem öncesi dünyayı karakterize eden kırın hareketsiz günlük hayatı küçümsenerek reddediliyor, modern kentler ile birlikte gelen ve durmak bilmeyen kaotik bir hareketlik, yeni dünyanın günlük deviniminin evrensel şekline dönüşüyordu. Bu maddi dönüşüm, yanında kitlesel ölçekte bir zihniyet dönüşümünü de kendiliğinden getirdi. Gonçarov'un 1859 yılında yayımladığı ve dönemin Rusya'sının zihniyet dünyasını bizzat vermeye çalıştığı fikirle yansıtan romanı Oblomov, eski dünyanın efendileri aristokrasi ile Oblomov karakterinin tembelliği üzerinden dalga geçerken girişimci küçük burjuva tiplemesinin, yani yeni kentli aristokrasinin yükselişini, Stoltz karakterinin çalışkanlığını göklere çıkararak müjdeliyordu (Gonçarov, 1982).

Ancak, modern dünyanın ilk aydınları, hep bir ağızdan "Hareket!" diye bağırırken kentlerde üst üste yığılmış çalışan kitlelerin hiçbir zaman ulaşamayacaklarını bildikleri ütopyaları, kır yaşamının hu-

zur dolu bönlüğüne geri dönmek olacaktı. Harekete yönelik bu modernist ilgiyle çelişen Marx'ın damadı Paul Lafargue'ın "tembellik hakkı" tezinin anlamı ise moderniteyi bir ilerleme olarak sahiplenen Marksist hareketler tarafından kısa sürede unutulacaktı (Lafargue, 1999). Nitekim, kapitalist sömürüye alternatif oluşturmak iddiasındaki totaliter siyasal sistemler, birbirlerinin boğazlarını sıkmayı hayal ederlerken egemenlikleri altındaki nüfuslara, ortak bir şekilde, çalışmayı salık veriyorlardı. Sovyetler Birliği propaganda afişlerinin temel mesajlarından biri, *mızmızlanmak* yerine çalışmayı buyuruyor, Nazi Almanya'sı ise toplama kamplarına götürdükleri yığınları, "Arbeit macht frei" (Çalışmak özgürleştirir.) sloganıyla karşılıyordu. Buradaki trajedi, yalnızca umudun, Friedrich Nietzsche'nin efendi-köle diyalektiğine atıfla, işkenceyi uzatmasından kaynaklanmıyordu; asıl olarak, zaten çalışan ve çalıştığı için ezilen ve sömürülen insana (yok olarak) özgürleşmesinin anahtarı, yine ve yeniden, çalışmak olarak sunuluyordu.

Modern Kent Kuramında Sermaye, Devlet ve Toplumsal Hareketler

"Ey sahn-ı mezâlim… Evet, ey sahne-i garrâ,

Ey sahne-i zî-şâ'şaa-i hâile-pîrâ!"

Klasik Marksist teorinin Avrupa merkezli bakış açısını vurgular bir şekilde, arkasında ekonomik üretim şekli, ilişkileri ve araçlarındaki dönüşümün yattığı tarihsel kentleşme sürecinin liderliğini yapan özne, her zaman ve her yerde burjuvazi olmadı. Gerçekten de, burjuvazinin doğacağı koşulların oluşmadığı Batı Avrupa dışındaki ülkelerin neredeyse tamamında, söz konusu tarihsel dönüşüm ve bu dönüşüme liderlik yapması beklenen burjuvazi, devletin *demir eliyle* kurulacaktı. İleriki sayfalarda kentlerin oluşumunda devletin egemen rolünü, Türkiye kentlerinin modern dönüşümü bağlamında inceleyeceğiz; ancak, böyle bir tarihsel analize geçmeden önce, modern kent kuramında devletin, sermayenin ve çalışan sınıfların konumunu analiz etmek gerekiyor.

Modern zamanların gerçekleştiği asıl mekân kent ise modern kent;

sosyal sınıfların, toplulukların, grupların ve bireylerin çıkarlarının birincil çatışma ve (zorla ya da gönüllü) uzlaşma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak modern kent, var olan çıkarların salt bir çatışma alanı olmakla kalmaz, aynı zamanda bunların çatışma nedeni, iktidar mücadelesinin temel bir hedefidir de. Böylece, kentleri dönüştüren ve bu dönüşüme liderlik eden sosyal güçler, ülkedeki siyasal, ekonomik ve kültürel iktidarın birincil öznelerine dönüşürken iktidar sahipleri, söz konusu mücadeledeki egemen konumlarını yeniden üretmek için kentlere yönelirler. İşte, modern kent *içinde* ve üzerinde gerçekleşen bu çatışma, sosyomekânsal dönüşümünün maddi temelini oluşturur (Şengül, 2001, s. 9).

Modern kent kuramında, genel olarak üç temel bakış açısının hâkim olduğunu görmekteyiz: Bunlar, kentsel dönüşümün temel dinamiği olarak sermayeyi, devleti ya da toplumsal hareketleri analizlerinin temel belirleyeni olarak ortaya koymalarıyla birbirlerinden ayrılır. H. Tarık Şengül, Kentsel Çelişki ve Siyaset adlı çalışmasında, bu üç bakış açısını temsil etmek üzere, sırasıyla, David Harvey, Raymond Edward Phal ve Manuel Castells'in çalışmalarını ele almaktadır.[4]

İlk olarak, sermaye odaklı bakış açısı, modern kentlerin oluşumunu ve dönüşümünü kapitalist birikim süreçlerinin doğrudan bir sonucu olarak görür. Gerçekten de, kapitalist sermaye mantığı açısından kent, yalnızca üretim, tüketim ve dolaşım ilişkilerinin mükemmel bir şekilde örgütlendiği bir mekân olarak değil, ama aynı zamanda bizzat kendisi bir meta olarak anlaşılıp yeniden üretilmektedir. Böylece, sermayenin işleyişinde gerçekleşen küresel bir dönüşüm, doğrudan kentlerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu anlamda, Keynesçi ekonomik anlayış ve ona eşlik eden Fordist üretim ve birikim rejiminden Keynesçilik sonrası dönem ile Postfordist rejime geçiş, kentleşme süreçlerinde doğrudan ve

4 Bu üç yazarın, kent kuramı konusunda getirdikleri bakış açıları arasındaki farkların ve benzerliklerin derinlemesine bir değerlendirmesi için, bkz. Şengül (2001, s. 11-27).

köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Sermayenin kentleşmesi sürecine vurgu yapan Harvey'e göre, sermayenin yarışmacı ve kâr peşinde sürekli hareket etmesinden doğan istikrarsız karakterini yansıtan modern kentler, Keynesçi dönemin kitlesel tüketim mantığından neoliberal çağın yarışmacı mantığına doğru dramatik bir dönüşüm gerçekleştirmişlerdir (Harvey, 1985). Dolayısıyla, sermaye odaklı bakış açısına göre, kentlere sermaye birikim sürecinden özerk bir dinamik atfetmek, kentsel çelişkinin bizzat sınıfsal çelişkinin doğrudan bir ifadesi olduğunu göz ardı etmek olacaktır.

İkinci olarak, kent kuramında devleti merkez alan yaklaşım, modern kentlerin oluşum ve dönüşüm süreçlerinde devlet yapısının ve bu yapıda kilit mevkilerde bulunan bürokrasinin egemen rolüne işaret eder. Gerçekten de modern devlet, kent mekânında sürekli devam eden iktidar mücadelelerini gerek müdahalecilik gerekse aracılık yoluyla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Modern devletin elinde bulundurduğu kaynakları dağıtım ve düzenleme gücü ile egemenlik alanı içindeki üstün meşru otoritesi, kentsel sürece dâhil olmak isteyen bütün aktörlerin devlet yapılanmasını veri olarak almalarını doğal ve zorunlu kılar. Bu anlamda devlet merkezli bakış açısını temsil eden Pahl'ın çalışmaları, kentsel rant kaynaklarına erişilebilirliği denetleyen kent yöneticilerinin modern kent üzerinde sahip oldukları istisnai belirleyiciliklerine özellikle vurgu yapmaktadır (Pahl, 1975).

Son olarak, toplumsal hareketleri kentsel dönüşümün merkezine yerleştiren yaklaşıma göre, modern kentlerin temel sorunsalı, tüketimin kolektif olarak örgütlenmesi ve emek gücünün yeniden üretilmesi olduğundan, bu sorunsal çerçevede işleyen toplumsal mücadeleler, modern kent kuramının temel inceleme ögesi olmalıdır. Bu bakış açısına göre, modern kent yalnızca siyasal üst yapı ve teknik ve ekonomik alt yapıda işleyen dinamikler tarafından değil, asıl olarak, toplumsal hareketlerin çatışmasının şekil verdiği toplumsal süreçler sonucunda belirlenir. Bu anlamda Castells'e göre, modern kenti biçimlendiren yalnızca iktidar değil, iktidara direniş

biçimleridir de (Castells, 1983). Böylece, iktidarın sınıfsal, etnik, dinsel ve cinsel kimlikleri ile onun ezerek ya da görünmez kılarak bastırdığı karşı kimlikler, toplumsal yeniden üretim ve direniş üzerinden kenti birlikte şekillendirir.

Kısaca değindiğimiz bu üç farklı yaklaşımın ortak ikilemi, merkezî gördükleri süreç uğruna, modern kenti şekillendiren diğer dinamik ve süreçleri ikincilleştirerek önemsizleştirmeleridir. Oysa, her bir bakış açısının odaklandığı olgu, diğer olgulardan bağımsız değilse bu olguların üzerine etki ettikleri fenomeni belli bir bütünsellik içinde şekillendirdikleri anlaşılacaktır. Nitekim, yukarıda bahsi geçen üç yazar da, modern kent üzerine yaptıkları ilk çalışmalarında takındıkları ikincil gördükleri dinamikleri dışlayıcı tavırlarını, sonraki çalışmalarında terk etmek, hiç değilse yumuşatmak durumunda kalacaklardır. Örneğin, bürokratik aktörlerin hem piyasa hem de merkezî devlet tarafından kısıtlandığı konusunda getirilen eleştiriler, Pahl'ı kent yöneticilerine tanıdığı özerkliği yeniden gözden geçirerek bunları bağımsız değişkenler olmaktan çok, aracı değişkenler olarak değerlendirmesine yol açacaktır (Şengül, 2001, s. 15). Benzer bir şekilde, ilk çalışmalarında devlete salt bir işlevselci varoluş biçen, onu sermayenin basit bir aracına indirgeyen Harvey, daha sonra Weberci bir adımla, devlet aygıtı içindeki özel çıkarların ve bürokratik aklın önemini kabul etmek durumunda kalacaktır (Şengül, 2001, s. 21). Toplumsal hareketleri idealize eden Castells ise devlet ve siyasal partiler çerçevesinde şekillenen mücadele ve örgütlenme biçimlerini, kurumsal değişim yerine süreklilik ve toplumsal dönüşüm yerine yeniden üretim araçları olarak değerlendirip göz ardı etmekte diretecektir (Şengül, 2001, s. 23).

İşte, sermaye, devlet ve toplumsal hareketleri temel dayanak noktaları yapan bu üç farklı yaklaşım arasında, eklektizm tuzağına düşmeden, bir senteze ulaşılması gerekliliği ortadadır. Bu anlamda Şengül, Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanarak bu üç dinamiği, modern kentin oluşum ve dönüşüm sürecinde sentezlemekte ve kent sorununu şekillendiren temel sorunsalın, kentin

onu somut bir yaşam mekânı olarak algılayan *kullanım değeri* ile mi yoksa bir rant mekânı olarak gören *değişim değeri* ile mi yapılandırılacağı sorusu olduğunu ortaya koymaktadır (2001, s. 42). Ancak, bu ikilemi İstanbul örneğinde tartışmadan önce, modern Türkiye'de kentlerin oluşum ve dönüşüm süreçlerini hem devletin, sermayenin ve toplumsal hareketlerin karşılıklı etkisi hem de kullanım ve değişim değerleri arasında oluşan gerilim açısından analiz etmek gerekiyor.

Kır-Kent İkileminden Kent-Karşı-Kent İkilemine: Modern Türkiye'de Kentin Dönüşümü

Süreklilik ve Kopuş

"Ey şa'şaanın, kevkebenin mehdi, mezârı
Şarkın ezelî hâkime-i câzibedârı;
Ey kanlı mahabbetleri bî-lerziş-i nefret
Perverde eden sîne-i meshûf-ı sefâhet;
Ey Marmara'nın mâi der-âguuşu içinde
Ölmüş gibi dalgın uyuyan tûde-i zinde;"

Modern Türkiye'nin doğuşu üzerine olan bütün yakın dönem tarih yazma çabalarının birincil sorunsalı, geç Osmanlı Devleti dönemi ile erken Türkiye Cumhuriyeti arasında keskin bir kopuşun mu yoksa tutarlı bir sürekliliğin mi var olduğu konusudur. Devamlılık ile kopuş ikilemi üzerinden tartışılan bu kurucu dönem sorunsalı, Osmanlı mirasını söylemsel düzeyde reddederek kopuş tezinin 1980'lere kadar hegemonik statüyü elinde bulundurmasını sağlayan Kemalist resmî tarih yazımının sorgulanması ve modern Türkiye'nin doğuşu ve gelişimi üzerine alternatif bir tarih yazımı önerilmesi açısından yaşamsal önemdedir.

Aslında, işe yeni bir takvim oluşturmakla başlayan Fransız Devrimi'nin öncülük ettiği bütün modern devrimler, ortak bir şekilde, kendilerini tarihin sıfır noktası, yepyeni ve tertemiz bir başlangıç olarak gösterme eğilimindedirler. Böylece, "eski" ile "yeni" arasında "siyah" ile ""beyaz" arasındaki kadar net bir karşıtlık ya-

ratılır ve birbirleriyle uzlaşması mümkün olmayan kutuplara sahip ikilemler üzerinden geçmiş ve şimdiki zaman yeniden inşa edilir. Tıpkı orta çağları "karanlık çağlar" ve eski rejimi "bağnazlık" olarak kurgulayan Fransız Devrimi'nin kendi zamanını "aydınlanma" ve kendi rejimini "akıl" ile özdeşleştirmesi ve eski rejimin dinî bayramlarını seküler bayramlarla ikame etmesi gibi, Kemalist tarih yazımı, kendisi ile Osmanlı geçmişi arasında "ilericilik" ve "gericilik", "bilim" ve "din", "akıl" ve "batıl inanç" gibi karşıtlıklar üzerinden kesin bir kopuş yaratır. Yine de, babasız doğan İsa'nın bile bir anası olması gerekliliği gibi, her devrim toprağa kök salmak uğruna kendine bir gelenek uydurmak durumundadır. Bu geleneği Fransız Devrimi, Antik Yunan ve Cumhuriyetçi Roma'da arama işine girişirken[5] Kemalist devrim, tarihsel süreç içinde hep savaşçı ve efendi olarak tahayyül edilen bir ulusun Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan devletler zinciri tarihini inşa etmeye girişecektir. Nu tarihsel inşanın zorunlu olarak bir parçasına dönüşen Osmanlı tarihi, bu nedenle yalnızca reddedilemez, ama aynı zamanda üstü kapalı bir şekilde sahiplenilmelidir. Nitekim, tarih yazımı, içi çelişkilerle dolu bir seçiciliktir.

Oysa, her "eski" içinde "yeni"nin oluşacağı dinamikleri saklar ve her "yeni" eskinin tutarlı bir devamı, onun dönüşmüş bir hâlidir. İşte, Alexis de Tocqueville "karanlık çağların" pek de karanlık olmadığını, günümüz "hukukun egemenliği" kavramının hukuksuzlukla itham edilen feodal çağdan miras alındığını ve bizzat Fransız Devrimi'nin daha devrim başlamadan gerici olmakla suçlanan "eski rejim"de gerçekleşip çoktan bittiğini yazarak bütün çağdaşlarının kafasını allak bullak edecektir (Tocqueville, 1955). Benzer bir şekilde, Erik Jan Zürcher'in Modernleşen Türkiye'nin Tarihi çalışmasının an itibarıyla yirmi yedinci baskısına ulaşması ve kitabevlerinin "çok satan kitaplar" bölümünde nadir olarak rastlanan sosyal bilimler kitaplarından biri hâline gelmesinin arkasında, süreklilik tezine

5 Jacques Louis David'in devrim dönemi tabloları için, bkz. www.jacques-louis-david.org

göre dönemlendirilmiş alternatif bir tarih yazımı sunuyor olması yatar. Bu çalışmasında Zürcher, Türkiye'nin modernleşme tarihini III. Selim dönemi ile başlatırken 1923'te kurulan Cumhuriyet'i, 1908 ile 1950 yılları arasında yer alan ve "Jön Türk Dönemi" olarak adlandırdığı tarihsel süreç içerisinde "Kemalist Tek Parti Devleti" adı altında değerlendirir (Zürcher, 2012, s. 6-7).

Her ne kadar süreklilik ile kopuş arasındaki bu ikilem, bizim açımızdan, Türkiye'de modern kentin doğuşu ve gelişimi bağlamında anlam kazanmaktaysa da, kentin dönüşümünün tarihini yazmak, bizzat söz konusu ikilemin test edilmesini de kendiliğinden sağlar. Dahası, modern toplum ve devlet, doğası gereği, kendisine kenti mekân ediniyorsa modern Türkiye'nin doğuşunun ve gelişiminin izleri, kentlerinin dönüşüm tarihi üzerinde bariz bir şekilde bulunabilir.

Osmanlı Kentlerinin Kozmopolit Sosyal Dokusu ve Millet Sistemi

"Ey köhne Bizans, ey koca fertût-ı müsahhir,
Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir;
Hüsnünde henüz tâzeliğin sihri hüveydâ,
Hâlâ titrer üstüne enzâr-ı temâşâ."

Başta başkent İstanbul olmak üzere, klasik Osmanlı kentlerinin temel özelliği, millet sistemine göre yapılandırılmış kozmopolit bir sosyal dokuya sahip olmasıydı. Sayısız farklı etnik ve dinî kimlikleri içinde barındıran geleneksel Osmanlı toplumunun dayandığı millet sistemi etnik değil, dinî bir cemaatler topluluğuna işaret ediyordu. Söz konusu sistem, gayrimüslim cemaatlere, belirli bir dereceye kadar kendilerini yönetme fırsatı sunarken Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın İslam ümmetinin üyeleri olarak anlaşılıyordu:

"İmparatorlukta, bir Müslüman millet vardı, ama Türk ya da Arap ya da Kürt milletler yoktu; Rum, Ermeni ve Yahudi milletler vardı, ama bunlar, etnik uluslar değil, dinî cemaatlerdi. Geç on dokuzuncu yüzyıla kadar, Rum ve Slavlar, Rum Ortodoks milletini birlikte oluşturur-

ken Gregoryen ve Katolik Ermeniler, ayrı milletler oluşturuyordu."[6] (Lewis, 2002, s. 335).

Her ne kadar millet sistemi, dinî bir çoğulculuğa işaret etse de, dinî topluluklar arasında eşitlikçi bir toplumsal düzen öngörmüyordu. Nitekim bu sistem etnik değil, ama mezhepleri de kapsayan, dinî bir hiyerarşi oluşturmak üzere kurulmuştu. Gerçekten de, bütün bu farklı milletler, Sünni Müslüman bir kimliğe sahip olan merkezî gücün kontrolü altındaydı.[7] Yine de her cemaate, kendi özel hukuku altında öz yönetim hakkı tanıyarak, görece bir özerklik bahşeden millet sistemi, Osmanlı toplumunun kozmopolit dokusuyla uyum içerisinde olan bir toplumsal sistem yaratıyordu. Böylece, Osmanlı kentleri, sınıfsal ya da etnik değil, dinî bir şekilde birbirinden ayrışmış mahallelerden oluşuyordu. Örneğin, 1830'a kadar Ankara'nın toplam 107 mahallesinden yalnızca 23'ü, dinî anlamda karışık bir nüfusa sahipti (Şengül, 2001, s. 68).

Benzer bir şekilde, millet sistemine göre yapılandırılmış başkent İstanbul'da Rumlar, yoğun olarak Balat, Cibali ve Fener'e kadar uzanan Haliç'in güneyine yerleşmişken Ermeniler, genel olarak, Yenikapı, Samatya, Kasımpaşa, Galata ve Üsküdar'da yaşıyorlardı (Nur, 2001, s. 16). 1900'lerin ilk yıllarında, İstanbul'un bir milyonluk nüfusunun 560.000'inin Müslüman, 384.689'unun Rum, 118.000'inin Ermeni ve 44.765'inin Yahudi olduğu belgelenmektedir (Nur, 2001, s. 14). Kısaca, imparatorluğun birliğini çoktan

6 İngilizce metinden yapılan bu çeviri, yazara aittir.

7 Mesut Yeğen, Osmanlı Devleti'nde merkezî gücün, ezici bir çoğunlukla, Sünni Müslüman olmasının yanında, Türk olduğunu yazar (1999, s. 557). Ancak, askerî sınıfın çoğunluğunun böyle bir etnik kökenden geldiği gösterilse bile, etnik anlamda kimliksel bir aidiyete sahip oldukları savlanamaz. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'ne "Türkler" olarak seslenen Batılı siyasetçiler, tarihçiler ve yazarlardı. Örneğin, siyaset biliminin kurucuları arasında sayılan siyasal düşünür Niccolò Machiavelli, 1513'te kaleme aldığı Prens adlı eserinde Osmanlı Devleti'ni şu şekilde tanımlamaktaydı: "Bütün Türk İmparatorluğu, diğer herkesin onun kulu olduğu tek bir Prens tarafından yönetilir." (2004, s. 18) Nitekim, imparatorluğun temel unsuru olarak bilinen Türkler, 19. yüzyıla değin, devlet idaresine öteki etnik unsurlar kadar sınırlı ölçüde katılmıştı. Dahası "Türk" adı, İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi, gerek seçkin Osmanlı grupları gerekse İstanbul halkı arasında "kaba köylü" anlamına gelen bir hakaret olarak kullanılagelmişti (2006, s. 62).

parçalamaya başlamış olan savaş ve ulusal kurtuluş hareketlerine rağmen, 20. yüzyılın başlarında İstanbul'un temel karakteristiği, millet sistemine göre yapılandırılmış kozmopolit bir nüfusa hâlen sahip olmasıydı. İşte, İttihat ve Terakki dönemi ile başlayan Türk ulus devlet kurma sürecinin girişeceği ve bütün Cumhuriyet tarihine farklı biçim ve içeriklerle sirayet edecek olan temel sosyal mühendislik işi, anavatan olarak adlandırılacak topraklardaki bu kültürel çeşitliği yok ederek kimliksel olarak homojen bir nüfus yaratmaya çabalamak olacaktır. Başta İstanbul olmak üzere, Türkiye nüfusunun sahip olması istenen bu homojen ideal kimlik, ilk baştaki Sünni Müslüman dinsel ve mezhepsel karakterine ek olarak, sürede Türk etnik karakteri ile damgalanacaktı.

Türkiye'de Sosyal Mühendislik ve İstanbul'un Kültürel Katli

"Hâriçten, uzaktan açılan gözlere süzgün
Çeşmân-ı kebûdunla ne mûnis görünürsün!
Mûnis, fakat en kirli kadınlar gibi mûnis;
Üstünde coşan giryelerin hepsine bî-his."

Modern bir Türk ulus devleti kurma projesi, Zürcher'in süreklilik tezini doğrular bir şekilde, İttihat ve Terakki iktidarıyla başladı. 1912 Balkan Savaşı yenilgisi ile doruğuna ulaşarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü paramparça eden ulusal kurtuluş mücadeleleri karşısında devleti kurtarmak üzere Jön Türklerin dayandığı Osmanlıcılık fikri iflas edince, İttihat ve Terakki kadroları, I. Dünya Savaşı'nı kendi ulusal programlarını devreye sokmak için tarihî bir fırsat olarak gördüler. Savaş yıllarında, bu bağlamda yalnızca Avrupalıların ayrıcalıkları ortadan kaldırılmadı, ama aynı zamanda ulusal bir burjuvazinin yaratılması amacıyla Türkçe, ekonomik faaliyetlerde zorunlu iletişim dili olarak ilan edildi ve gayrimüslimler, askerî okullardan ve birçok memurluk görevinden dışlandılar (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 98). Dahası savaş yılları, modern ulus devleti taşıyabilecek ölçüde homojen bir nüfusun kurulması yolunda, çok daha radikal çözüm yolları için gerekli koşulları sağladığında, yeni bürokratik ve askerî seçkinler "yapılması gerekeni"

hayata geçirmekte tereddüt etmeyecekti. 1915-16 yıllarında yüz binlerce Ermeni'nin zorunlu göç yolunda katledilmesini, 1912'de çoktan başlamış ve 1923'e kadar devam edecek olan Anadolu'nun Rum-Ortodoks nüfusunun zorunlu iskân politikası takip edecekti (Güven, 2005, s. 81).

Direniş hareketini Müslüman kimlik altında birleştiren Kemalist liderlik, Cumhuriyet'in kurulmasıyla İttihat ve Terakki'nin Türk ulus devlet kurma projesini daha ileriye taşımak üzere kolları sıvadı. 1924 Vatandaşlık Kanunu, bütün Müslümanları etnik bir kategori olan "Türk" adı altında eriterek dinî kriteri ile dışlayıcı, ama etnik anlamda asimilasyoncu bir milliyetçiliği oluşturmada kurucu bir adım attı (Güven, 2005, s. 82). Bu milliyetçiliğin Müslüman olmayanları dışlayan mantığı, 1923'te imzalanan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nda şüpheye yer bırakmayacak şekilde kendini ifşa ediyordu. Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan ve insanların kitleler hâlinde takas edildiği bu sosyal mühendisliğin garabeti ise ana dili Türkçe olan ve Yunanca bilmeyen Karaman'daki Ortodoks bir arkaik cemaatin zorunlu göç trajedisinde açık bir şekilde görünür hâle geliyordu.

Devlete doğası gereği sadık olacağı düşünülen yerli bir burjuvazinin kurulması için sermaye ve bürokrasinin Türkleştirilmesi konusunda alınan önlemler sonucunda, 1922 ile 23 yıllarında, İstanbul'un ekonomisinde önemli bir yere sahip olan 110 Rum ve 21 Ermeni firma kapanırken 188.681 Rum ve 150.076 diğer azınlık, İstanbul'u terk etmek durumunda kalacaktı (Güven, 2005, s. 85). 1925 yılına gelindiğinde İstanbul'da hâlen yaşamakta direten gayrimüslimlerin Anadolu'ya gitmesi kanunla yasaklanırken 1934'te çıkarılan yasalar, yabancıların bazı meslekleri icra etmesini engelliyordu. Aslında 1924 Anayasası, gayrimüslimleri "sözde vatandaş" olarak kabul ettiğini -memur olmanın koşulunu Müslüman anlamında Türk olmakla sınırlayarak- açıkça ilan ederken bu yasanın değişmesi için, 1965'e kadar beklemek gerekecekti (Güven, 2005, s. 87-88).

1930'lara gelindiğinde, Türk ulus devlet kurma projesi, dönemin

modasıyla mükemmel bir uyum göstererek, radikalliğini saklamaktan utanmayan ırkçı bir karakter kazandı. 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu, Türklerin Orta Asya'dan gelen ve Hitit ve Sümerliler de dâhil olmak üzere birçok medeniyetin kurucusu olan savaşçı ve efendi bir ulus olduğunu savunan Türk Tarih Tezi'ni ortaya attı (Altınay, 2004, s. 20). Benzer bir şekilde, 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu, Türkçe'nin bütün dillerin temelini oluşturduğunu savunan Güneş-Dil Teorisi'ni yayımladı (Altınay, 2004, s. 21). Türklerin, asker bir ulus olduğu mitiyle ("Her Türk Asker Doğar!") birleşen bu teoriler, Türk milliyetçiliğinin etnik yönünü açık bir şekilde gösteriyordu. Ayrıca, 1934'te çıkarılan ve Türk ya da Kürt göçmen toplulukları yerleşik hayata geçirmeyi amaçlayan İskân Kanunu, Türkiye'de yaşayan insanları ("(i) Türkçe konuşan ve Türk ırkından gelen, (ii) Türkçe konuşmayan ama Türk kültüründen çıkan ve (iii) ne Türkçe konuşan ne de Türk kültürüne ait olan" şeklinde) üç temel gruba ayırmaktaydı[8] (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 98-99). Nitekim, yine bu dönemde Kürtlerin aslında Türk ya da dağ Türkleri olduğunu savunan tarihî ve sosyolojik çalışmalar yayımlanmaya başladı (bkz. Fırat, 1981).

Yine, İkinci Dünya Savaşı sırasında kazanılan haksız kazancı vergiye tabi tutmaya yönelik olarak çıkartılan Varlık Vergisi (1942), asıl olarak gayrimüslimlere karşı kullanılacak, söz konusu vergiyi ödeyemeyenler dönemin faşizm modasına uygun olarak toplama kamplarına gönderilecekti. Ancak, gayrimüslimlere karşı yürütülen bu dışlayıcı politikalar, tek parti dönemi ile sınırlı kalmamış, devletin tutarlı bir politikasına dönüşmüştür. 6-7 Eylül olayları olarak bilinen, 1955'te İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere karşı yapılan saldırılarda, dönemin hükûmetini oluşturan Demokrat Partinin ve devlet kurumlarının merkezî bir rolü olduğu bilinmektedir.[9] Yine, 1964 Kıbrıs Bunalımı sırasında, 12.000 Yunan uyruklu Rum ve bu

8 Bu makalenin sınırlarını aşan, iskân politikaları ve Türk ulus devlet kurma yolunda gerçekleştirilen diğer onlarca siyasetin derinlemesine bir analizi için bkz. Güven (2005, s. 88-108).

9 6-7 Eylül Olayları hakkında yazılmış bir doktora tezi için bkz. Güven (2005).

kişilerin ailelerinden oluşan 28.000 kişinin sınır dışı edilmesiyle İstanbul'un Türkleştirilmesi politikaları hız kesmeden devam edecekti (bkz. Demir ve Akar, 1994). Sonuç, Osmanlı Devleti'nin millet sistemine göre şekillenmiş kozmopolit başkentinin Türk ulus devleti kurma politikaları bağlamında, kültürel olarak yoksullaştırılması ve nihai katliydi.

"Seçkin İstanbul"a Karşı "Bizim Anadolu"

"Te'sîs olunurken daha, bir dest-i hıyânet
Bünyânına katmış gibi zehr-âbe-i lânet!
Hep levs-i riyâ, dalgalanır zerrelerinde,
Bir zerre-i safvet bulamazsın içerinde."

Ulus devlet kurma projesinin yukarıda tartışılan parçası, farklı dinî cemaatlerin hiyerarşi ve özerklik rejimi içindeki bir arada varoluşunu anlatan Osmanlı *millet* sisteminin farklı etnik kökene sahip Müslüman kimliklerin Türk etnik kategorisinde asimilasyoncu ("Ne mutlu Türküm diyene!") bir şekilde eritilmesini sağlayan *ulus* idealine dönüşümüydü. İşte, bu dönüşümün gerçekleşmesi ve ulus idealinin yeniden üretilmesini sağlayan mekânsal öge, modern *anavatan* fikridir. Ülkesine aidiyet ve sadakat buyuran bu fikre göre, toprak, Mithat Cemal Kuntay'ın ifadesiyle, "uğrunda ölen varsa vatandır". Böylece Anadolu, Osmanlı yöneticilerinin duyarsız kalıp unuttukları, ama Türk ulusunun efsanevi vatanını oluşturan mitsel mekân olarak yeniden kurgulanır. İşte, bu kurucu mekânsal kurgulama, Osmanlı askerî sınıfına ev sahipliği yapmış olan seçkin İstanbul ile reayanın çileli toprakları Anadolu arasındaki arkaik ikilemi, Türk ulus devleti kurma projesinde kurnazca kullanmaktadır.

Tam da bu nedenle, yeni Cumhuriyet'in başkentinin İstanbul yerine Anadolu'nun tam ortasında yer alan Ankara'ya alınması, orta ve lise tarih kitaplarında anlatıldığı gibi, yalnızca jeostratejik nedenlerden kaynaklanmaz.[10] Bütün olumsuzluklarına rağmen

10 Bu anlatıya göre, başkentin direniş hareketinin başarı kazanmasından sonra dahi Ankara'da kalması kararı, Trakya'da ülke derinliğinin olmaması ve bölgenin coğrafi düzlüğünün İstanbul'un muhtemel karadan işgal edilmesi

Ankara'nın seçilmesinde amaçlanan, asıl olarak, Osmanlı geçmişinden kopuşu sağlayarak ulusal kimlik ve birliği oluşturmak ve devlet merkezîleşmesini temsil etmek üzere yapılan açık bir mekânsal ifadedir. Bu hayati sembolik anlam, yeni başkentin önemli bir gelişme odağı olması, kamu iktisadi teşebbüslerinin yer seçim kararlarında Anadolu'ya ağırlık verilmesi ve yine Anadolu'ya görece önem veren bir ulaşım ağının kurulmasını da beraberinde getirerek bölgesel demografik ve ekonomik eşitsizlikleri dengelemeyi de amaçlamaktaydı (Şengül, 2001, s. 71).

1923 ile 1950 arasında kentlere egemen olan Kemalist ulus devlet projesinin sahip olduğu devletçi ve planlamacı karakterinden doğan temel hedefi, ekonomik ve teknik anlamda güçlü modern, planlı ve Batılı kentler yaratmaktı. Batılılaşmış orta sınıfların sakinleri olacağı düşlenmiş kentler, siyasal anlamda merkezî hükûmete bağımlı birer yapıya dönüştürülmek istenmiş; bu amaçla, belediyeler birer hizmet kuruluşu olarak yapılandırılmış ve merkezî güç, valiler üzerinden kentlerdeki denetimini oluşturmuştur. Nitekim, bu dönemde yapılan imar planlamaları da, modern devletin kent mekânını ve kent sakinlerini kodlayarak denetim altına alma amacını yansıtır (Şengül, 2001, s. 74). Ancak Türkiye'de merkezî gücün elindeki kaynakların yetersizliği ve projeye yönelik rant üzerinden gelişen direniş şekilleri, modern ve planlı kentler oluşturulmasını engellemiştir. Yine de, Kemalist planlı modern kent oluşturma projesine asıl darbeyi indirecek olan, 1950'lerden sonra hızla yükselen kentleşme süreci ile birlikte, kırdan kopup gelen yoksul kitlelerin kentlere akın etmesi sonucu, merkezî gücün kentlerdeki kontrolünü yitirmesidir. İşte bu, klasik kır-kent ikileminin kentlerin geleneksel sahipleri olan orta sınıflar ile kırdan göç ederek kentlerin çeperlerine yığılan yoksul kitleler arasında ekonomik, siyasal ve kültürel bir gerilimin, yani kent ile karşı kent arasındaki çatışmanın doğduğu andır.

olasılığını güçlendirmesinden kaynaklanır. Meselenin ideolojik yönünü tamamen görmezden gelen bu anlatının, yine de, doğruluk payı bulunur. Nitekim, 30 yıldır PKK ile yapılan düşük yoğunluklu savaşa rağmen, TSK'nın 1. ordusu, İstanbul'u korumak üzere, Trakya'da yer almaya devam etmektedir. bkz. Oran (2003, s. 25).

Emeğin Kentleşmesi ve Kent-Karşı-Kent İkileminin Doğuşu

"Hep levs-i riyâ, levs-i hased, levs-i teneffu';
Yalnız bu... ve yalnız bunun ümmîd-i tereffu'.
Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dirahşan?"

1950 ile 1980 yılları arasındaki dönem, Türkiye'de emeğin kentleşmesi dönemi olarak tarif edilir. Nitekim, Demokrat Parti iktidarı ile birlikte Türkiye'ye giren Marshall yardımının, asıl olarak, tarımın makineleştirilmesi ve modernleştirilmesine harcanması, kırsal alanda kitlesel ölçekte bir emek fazlasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte, kırda oluşan bu "atıl" nüfus, 1950'lerden 1980'lere kadar hızlı yükselen bir eğilimle, kentlere yönelmiştir. Böylece, modern Türkiye'nin tarihindeki en temel dönüşümlerden biri olan bu kentlere yönelik devasa kitlesel devinim sonucu, kentlerin çeperlerinde yeni yoksul yığınlar ortaya çıkmış ve kentlerin bu davetsiz sakinleri, devletin yanıt vermekte isteksiz ve yetersiz olduğu, konut sorunlarına işgal ettikleri alanlarda gecekondular oluşturarak ve işsizlik sorunlarına da enformel ekonominin genişlemesini sağlayarak yanıt vermişlerdir (Şengül, 2001, s. 77). Böylece, 1950 öncesi Türkiye'yi temsil eden klasik kır-kent ayrımının yerini modern kent-karşı kent ayrımı almıştır.

Her ne kadar "karşı kent" (anti-city) kavramı, kente ve kentliliğe düşmanca bakma anlamında kullanılsa da, Amerikan ekolünde bu kavram, genel olarak, "banliyö" (suburban) terimi yerine kullanılmaktadır (Mayer, 2008, s. 44). "Çeper-kent" (exopolis), "dışarı-kent" (outtown), "kırsallaşmış kent" (countrified city) ve "kent-köy" (urban village) kavramları ile ikame edilen bu kavram, kent çeperlerine davetsiz bir şekilde yerleşen ve ne kent hizmetlerinden yararlanan ne de kent kültürünü paylaşan yasa dışı oluşumları ifade eder (Mayer, 2008, s. 45). Kente göç eden yoksul kitleleri kent çevresinde tutarak merkeze sızmalarını engelleyen, böylece ziyaretçilerini kentin gösterişli misafir odasında ağırlayan Roma ve Paris gibi planlı bir gelişmeye sahne olmuş Avrupa kentlerinin aksi-

ne, kentin tam merkezinde yer alan ve çevresine örülen duvarlarla yalıtılan Kahire varoşlarına benzer bir şekilde, İstanbul'da da en lüks semtin hemen bitişiğinde bir gecekondu mahallesine rastlamak (örn. Bebek-Küçükarmutlu) mümkündür. İşte, kentin seçkin sahipleri orta sınıflar için kent merkezlerine kadar sızmış bu yoksul yığınların kentlerdeki mekânsal ifadesi gecekondular, kenti ve kent kültürünü yozlaştıran birer karşı kenttir. Örneğin, Aydın Boysan, İstanbul'un aşırı iç göç sonucu "mahşer" yerine döndüğünü "Ahhh Memleketim" şiirinde "balığın" yerini "kebabın" almasıyla örneklendirir:

> "İstanbul'un Samatya ve benzeri semtlerinde kebap denen yiyeceğin tanınmadığını bilirim.
>
> İnsanların sanki mahşerdeymiş gibi çoğalmasıyla birlikte lezzetli balıkların iyice azalması sonucu olarak,
>
> İstanbul'da kebap istilası yaşandığını, bu nedenle İstanbul tarihini:
>
> 1- Kebaptan önce,
>
> 2- Kebaptan sonra olarak ikiye ayırdığımı, unutmam."

1950'lerle birlikt e başlayan ve emeğin kentleşmesinin doğrudan sonucu olan ve bizzat yasa dışı varlığı ile özel mülkiyet hukukunu tehdit eden bu gecekondulaşma süreci karşısında, devletin verdiği ilk tepki, pazarlıksız yıkım olmuştur. Ancak, kır yaşamının geleneklerini beraberlerinde getirerek kentin yerleşik sakinleri orta sınıfların tüketime dayalı yaşam biçimlerini de tehdit eden bu varoşlaşmanın, salt yıkımla başa çıkılabilecek bir süreç olmadığının ve bu yığınların yalnızca siyasal rekabette bir oy deposu oluşturmadığının, aynı zamanda ithal ikameye dayanan sanayileşme süreci için gerekli emek kaynağının olduğunun anlaşılması ile kentin bu davetsiz misafirleriyle devlet arasında bir patronaj ilişkisi gelişmeye başlamıştır. Kent hizmetlerinin ulaştırılması ve gecekonduların tapulu birer konuta dönüştürülmesi karşılığında iktidar partileri,

kentlerin yoksul kitlelerinden siyasal destek talep etmiş, böylece bunları kentlerdeki sisteme entegre etmeyi başarmışlardır.

Deneyimledikleri tüm dışlanma, yıkım ve yetersiz hizmetlere rağmen kentin yoksul kitlelerinin radikalleşmemelerinin arkasında, sistemle kurulan bu patronaj ilişkilerinin yanı sıra, hemşehrilik ve akrabalık ilişkilerinin varoşlardaki egemenliği yatmaktaydı (Şengül, 2001, s. 80). Ancak, 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan ekonomik krize siyasal istikrarsızlığın eklenmesi ile ikinci kuşak gecekondu mahalleleri, radikalleşmeye yöneldi. İşte, kentlerdeki emeğin örgütlü olduğu ve yoksul kitlelere yönelik kentin yalnızca değişim/rant değerini değil, kullanım/hizmet değerini de öne çıkaran politikaların bulunduğu bu dönem, devletin kentlerdeki bu krize askerî müdahalesiyle sonlandırılacak ve sermayenin kentlerde hegemonik statüyü ele geçirdiği, kentin her köşe bucağına sirayet ettiği yeni bir neoliberal döneme girilecekti.

Sonuç Yerine: Folyo Kentler, Orta Sınıfların "Beyaz Türk", "Kıro" ve Apaçi" Söylemleri ile Yok Mekânlar

"Örtün, evet, ey hâile... Örtün, evet, ey şehr;
ve müebbed uyu, ey fâcire-i dehr!.."

Ekonomik krizin yükünü emeğin omuzlarına yükleyen ve ithal ikameci dönemden ihracata dayalı döneme geçişi sağlayan 24 Ocak Kararları'nın uygulayıcısı 12 Eylül askerî müdahalesi sonucu, sermaye mantığının egemen olduğu ve onun çıkarlarının birincil hâle geldiği neoliberal döneme girilmiş oldu. Sermayenin kentsel mekânın tüm alanlarına nüfuz ettiği bu dönemde, kamusal hizmet sunmakla yükümlü kentlerdeki yerel yönetimler dahi, piyasanın kâr-zarar mantığını izleme yoluna girmiştir. Kentsel girişimcilik olarak adlandırılan ve özel sektöre kentlerin kapılarını ardına kadar açan devlet politikaları sonucu, sermaye için kentler birer rant kaynağına dönüşmüş, kentlerin daha önce görece dikkate alınan kullanım değeri, tamamen gözden düşmüştür.

Kentleri saf sermaye mantığı ile yöneten bu radikal neoliberal

dönüşümünün, İstanbul örneği üzerinde bariz bir şekilde beliren iki somut izdüşümü olmuştur: İlk olarak, bir hiper mekan olarak kentin sınıfsal ve kimliksel alt mekanlara bölünmesi ve bunların birbirlerinden keskin çizgilerle ayrıştırılmasıdır. Bu, sermaye ve iktidarın ortadaki kaostan kâr ve güç devşirme yönetimidir. Tıpkı Umman'da Garden Street, Erbil'de Dream City ve Mısır'da New Cairo ya da New Luxor gibi (Bozarslan, 2011, s. 112), İstanbul'da da orta sınıflar, etrafı çevrilmiş, güvenlikli ve bir yaşam alanı olarak kendi kendine yeterli siteler içine kapalı topluluklar (gated communities) olarak saklanır. Amaçlanan, yoksul yığınların görünür olmadığı korunaklı alt mekânlarda, orta sınıfların siyasal, kültürel ve ekonomik serbest tüketiminin garanti altına alınmasıdır. Küresel bir sektör olan ve Dubai'de ülkesel ölçekte yaşanan İstanbul Evleri ya da Osmanlı Konakları gibi bu folyo kentler, yapay yaşam biçimlerini medyatik birer ürün hâline getirip pazarlamakta ve kentleri, bilim-kurgu filmlerinde tahayyül edilebilecek hazır yaşam biçimi tüketimi mekânlarına ("fast-life style") dönüştürmektedir.[11]

Ancak söz konusu olan, salt sınıfsal değil, aynı zamanda kimliksel bir bölünmedir de. Kendilerini "beyaz Türkler" olarak adlandıran orta sınıflar karşısında, kentin çeperlerine durdurulamaz bir biçimde yığılmaya devam eden yoksul kitleler, kent kültüründen sınıfsal olarak "köylülük", kimliksel olarak "kıroluk" ve kültürel olarak "apaçilik" söylemleriyle dışlanır. Bu üç kavramın Ayrımcı Sözlük'te yaptığım tanımlamaları[12], sınıfsal ve kimliksel çatışmanın birbirlerini nasıl çaprazlama kestiğini gözler önüne sermektedir:

> "Beyaz Türk": Türkiye'nin büyük metropollerinin çeperlerine yığılan yoksul kitleler ve onların sahip oldukları kültürü, sınıfsal ve etno-politik anlamda aşağılayarak kendisini "ulusun asıl temsilcisi", "devletin sahibi", "gerçek Türk" olarak ilan eden seçkinci bir kesimin neo-liberalizmin yükselişe geçtiği 1980'ler sonrası kendilerini tanımlama ve "ötekileri"

11 "Folyo-kent" kavramı için, bkz. Mayer (2008, s. 47).

12 Ayrımcı Sözlük için, bkz: http://ayrimcisozluk.blogsport.com

dışlama, hor görme söylemi (Özcan,). Son yıllarda ortaya çıkan bu sınıfsal ve etno-politik ırkçılık hakkında, Hamit Bozarslan (2011, s. 110) şunları yazar:

"Türkiye'de bundan birkaç yıl önce kendilerini "beyaz Türkler" olarak tanımlayan ve "devletin sahibi" olarak gösteren seçkinci bir kesim, kentleri "işgal etmiş olan" kitlelerin "millet değil illet" olduğunu söylemekten çekinmiyordu."

"Kıro": "Erkek çocuk", "genç erkek" anlamına gelen bu Kürtçe kelime, Türkçe'de sınıfsal ve etnik anlamda ayrımcı bir anlam kaymasıyla "maganda" kelimesinin yerine kullanılmaya başlanmıştır (Özcan, 2013).

"Apaçi": "Apaçi" ("Apache") terimi, Arizona ve New Mexico'da yaşamış ve Avrupa kapitalizminin Kuzey Amerika'yı işgaline en güçlü direnişlerden birisini göstermiş Yerli Amerikalı bir kabileye verilen isimdir. Bu terim, dönemin çizgi romanları ile birçok Avrupa diline "haydut" kelimesinin eş anlamlısı olarak geçmiştir. Türkçe›de de, Teksas ve Tommiks gibi çizgi romanların etkisiyle Yerli Amerikalıları tanımlamak için «Apaçi» ya da «Apaş» kelimesi kullanılmış, bu sözcük mecazi olarak «külhanbeyli», «haydut» anlamına gelmiştir. Son yıllarda Türkçe›de seçkinci dil, söz konusu terime yeni bir boyut kazandırmış, «Apaçi» terimi «özenti, çakma ve çirkin» anlamında müzik, dans ve giyim üzerinden kendine has bir modernleşme çabası içinde olan alt sınıf bir erkek topluluğuna yöneltilmiştir (Özcan,2013).[13] Orhan Tekellioğlu (2010), "apaçi" söyleminin sınıfsal arka planına özel olarak vurgu yapar:

"Sosyolojik anlamda 'zayıf' bir profile sahip ama merkezi kültürde de yer almak isteyen genç bir erkek cemaatinin, muhalif olmayan bir dille, merkezle uyuşma çabası olarak da okunabilir 'apaçi' görünme derdi."

13 "Apaçi Gençlik" üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Yaman (2013).

İşte, başta Ayazma, Sulukule ve Tarlabaşı olmak üzere, yıllardır kentin merkezlerinde yoksul yığınlara ev sahipliği yapan mahalleler, "kentsel dönüşüm projeleri" kapsamında yıkılır ve hem sınıfsal hem de kimliksel olarak aşağı tutulan bu insanlar, şehrin dışına doğru zorunlu bir iskâna tabi tutulurlar. Diğer taraftan, Sultanbeyli gibi mevcut iktidar ile istikrarlı bir patronaj ilişkisi geliştirmeyi başarmış başkaca semtlerin ise yoksul kaçak kentler olarak büyümesine, en azından şimdilik, izin verilmektedir.

Kent yoksullarının kent merkezinden dışlanması ile orta sınıfların güvenlikli folyo kentlere yerleştirilmesi, kent merkezlerinin tüketime yönelik olarak en baştan oluşturulmasını da olanaklı kılar. Plazalar ile iş ve alışveriş merkezleri, başta İstanbul olmak üzere, neoliberal bir salgın olarak her taraftan fışkırıp kentleri birer yok mekana ("non-lieu") dönüştürmektedir.[14] Bu kavram, mekân ile onun üzerinde var olan insan arasında önceden planlanmış, yapay bir ilişkiye atıf yapmakta ve (post) modern kentlerin sakinlerini nasıl birer tüketim ve üretim makinesine dönüştürerek kente olan aidiyetini yitirmesine yol açtığının hikâyesini anlatmaktadır.

İşte, GENAR ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yaptığı "İstanbullu Olma Bilinci Araştırması"nın belki de en önemli sorusu – "Kendinizi İstanbullu hissediyor musunuz?" – karşısında elde edilen sonuç, söz konusu neoliberal dönüşümün en radikal ve çıplak şekilde yaşandığı İstanbul'daki yabancılaşmanın ürkütücü boyutlarını gözler önüne sermektedir (Nur, 2011, s. 84):

14 Fransız antropolog Marc Augé'nin ürettiği bu "yok mekan" kavramını bana tanıtan mimar Buket Kaya'ya teşekkür ederim. Bu kavram üzerine bir değerlendirme için, bkz. Arslan (2010).

Kaynakça

Altınay, A. (2004). *The myth of the military nation*. NY: Palgrave Macmillan.

Arslan, T. V. (2010). Yok mekanlar ve kimliksizlik: Alışveriş merkezleri örneğinde yok – (çok) – mekan olgusu. *Mimarlık* dergisi sayı:347.

Bozarslan, H. (2011). *Ortadoğu'nun siyasal sosyolojisi (Sociologie politique du moyen-orient)* (çev. M. I. Durmaz). İstanbul: İletişim Yay.

Castells, M. (1983). *City and the grassroots*. Londra: Arnold.

Demir, H. ve Akar, R. (1994). İstanbul'un *son sürgünleri: 1964'te Rumların sınır dışı edilmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Fırat, M. Ş. (1981). *Doğu illeri ve Varto tarihi* (4. baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Gonçarov,İ. (1982). Oblomov (çev. S. Eyüboğlu ve E. Güney). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Güven, D. (2005). *Cumhuriyet dönemi azınlık politikaları bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (2. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Harvey, D. (1985). *Urbanization of capital*. Oxford: Blackwell Publishers.

Kirişçi, K., & Winrow, G. M. (1997). *The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict*. London: Frank Cass.

Lafargue, P. (1999). Tembellik hakkı (çev. V. Günyol). Ankara: Varlık Yayınları.

Lewis, B. (2002). The emergence of modern Turkey (3rd ed.). London: Oxford University Press.

Machiavelli, N. (2004). The prince. New York: Pocket Books.

Marx, K. ve Engels, F. (1998). *Komünist manifesto ve komünizmin ilkeleri (1848)* (çev. M. İ. Erdost, 3. baskı). Ankara: Sol Yayınları.

Mayer, B. Ö. (2008). Kent / anti-kent senaryoları. *mimar.ist*, *29*, 43-49.

Nur, S. B. (kor.) (2001). İstanbullu Olma Bilinci Araştırması. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve GENAR Sosyal Doku Projesi.

Oran, B. (Ed.). (2003). Türk dış politikası (1919 – 1980) (C. 1, 7. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2006). İmparatorluğun en uzun yüzyılı (25. baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Özcan, A. (2013?). Ayrımcı sözlük. www.ayrimcisozluk.com adresinden 2013, Feb 1,? tarihinde edinilmiştir.

Pahl, R. E. (1975). Whose city? London: Penguin Publishers.

Şengül, H. T. (2001). Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi.

Tekellioğlu, O. (2010, 14 Kasım). Apaşlardan Apaçilere. Radikal 2. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1029096&Date=17.11.2010&CategoryID=42 adresinden 2013, Feb 1, tarihinde edinilmiştir .

Tocqueville, A. (1955). The old regime and the French revolution (trans. S. Gilbert). New York: Doubleday Anchor Books.

Yaman, Ö. M. (2013). Apaçi gençlik. İstanbul: Açılım Kitap.

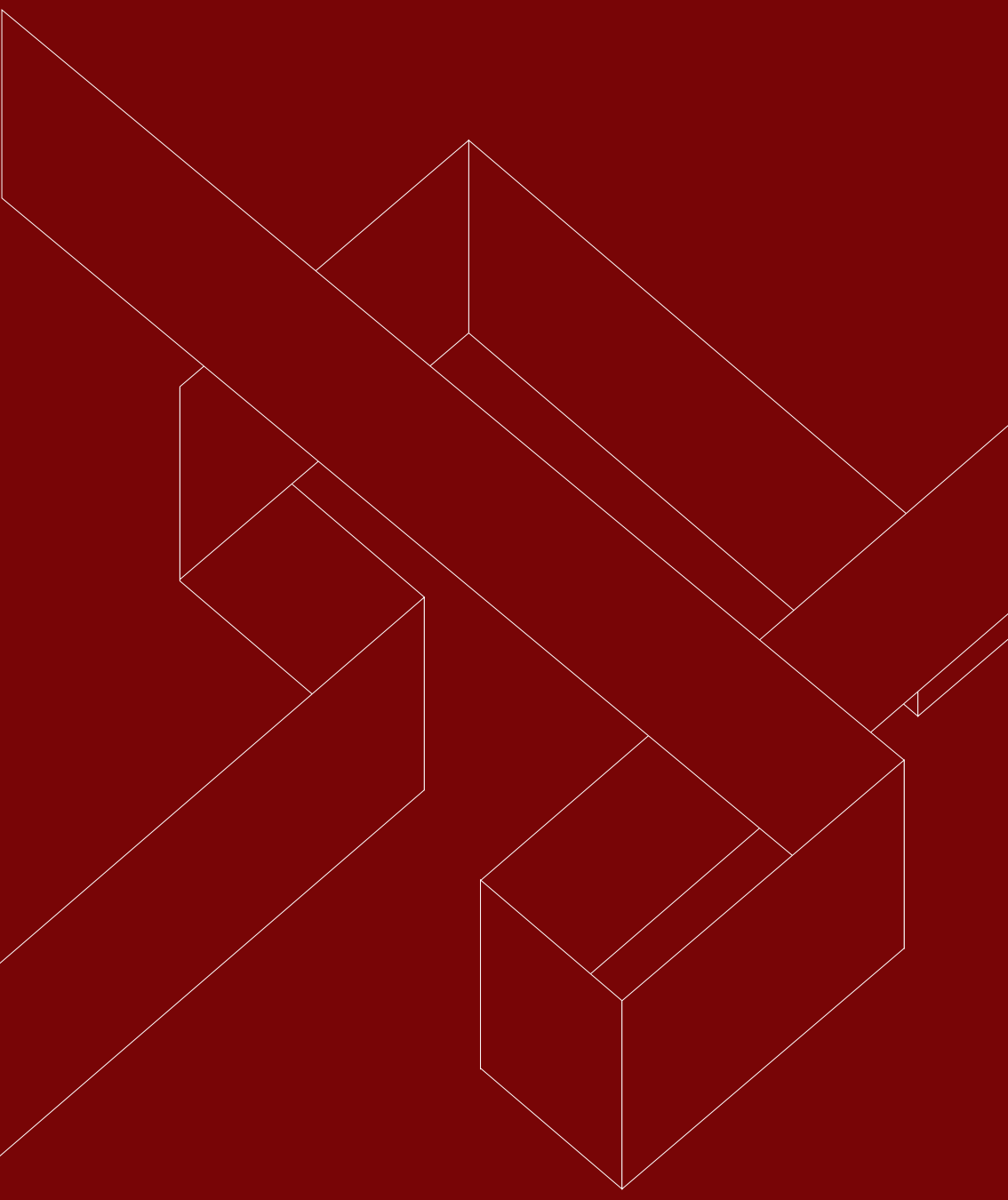
Yeğen, M. (1999). The Kurdish question in Turkish state discourse. Journal of Contemporary History, 34(4).

Zürcher, E. J. (2012). Modernleşen Türkiye'nin tarihi (çev. Y. Saner, 27. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ekümenapolis. Retrieved. 2013, May 1, http://www.ekumenapolis.net

The complete works of Jacques Louis David. Retrieved 2013, Feb 1, http://www.jacqueslouisdavid.org

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

2. Bölüm

Göç ve Kentleşme

İstanbul'da Göç, Yoksulluk ve Kentsel Dönüşüm

Murat Şentürk

Kentlere yönelik göçlerin en temel nedenlerinden biri yoksulluktur. Yoksulluklarından kurtulmak, kentin onlara *vadettiği* imkânlardan yararlanarak önce hayatta kalmak ardından giderek güçlenmek insanların kentlere göç etmesinin en temel hedeflerinden biridir. İlk bakışta kente ilişkin bir algı olarak değerlendirilebilecek olan bu durum aslında kentle, kentin sahip olduğu özelliklerle doğrudan ilişkili bir gerçekliktir.

Kentin temel özelliklerinden biri hizmet, sanayi, ticaret ve küçük üretim sektörlerinde istihdam kapasitesine sahip olmasıdır. İster modern kenti isterse modern öncesi dönemdeki şehri ele alalım kırsal alana göre kent daha fazla iş imkânına sahiptir. Ancak son dönemde artık bazı kentlerde istihdam oluşturmak konusunda diğerlerine göre önemli sıkıntılar bulunmaktadır. Diğer taraftan yoğun göç alan kentlerde de istihdam imkânları giderek daralmaktadır. Bununla birlikte hâlâ kent, kırsal alanlara kıyasla istihdam imkânlarına daha fazla sahiptir.[1] İstihdamın, iş olanaklarının dışında kentin birçok konuda *vaatleri* olduğu söylenebilir. Bu anlamıyla kent, *vaat eder*.[2] Söz konusu *vaatler,* hem ülke içinden hem de dışından kentlere yönelik göçün yaşanmasındaki en önemli etkenlerden biridir.

1 Esenler'e yaşanan göçün de büyük oranda ekonomik nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu konuyla ilgili olarak bu kitapta yer alan Adıgüzel ve Yaman'ın yazılarına bakılabilir.

2 "Kent ve vaat etme ilişkisi" için John Berger & John Mohr (2011) ve Latife Tekin'den (2010) yararlanılmıştır. Bu konu ayrıca başka bir makalede daha geniş bir biçimde ele alınacaktır.

Umberto Eco (2012, s. 90-2), "dışarıdan göç" ile "içeriden göç" kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Buna göre *dışarıdan* göç siyasal olarak denetlenebilir, yönlendirilebilir, sınırlandırılabilir, teşvik edilebilir, bir plan çerçevesinde gerçekleştirilebilir. *İçeriden göç* olgusunda ise denetleme söz konusu değildir. Yavaş ya da hızlı, şiddetle ya da sükûnetle gerçekleşebilir; ancak denetlenmesi, kontrol altına alınması mümkün değildir. Eco'ya göre *içeriden göç* olgusunda göçmenler, göç ettikleri yerin kültürünü köklü bir biçimde değiştirirken, *dışarıdan göç*te göçmenler var olan kültürle uyum sağlamaktadırlar. *Dışarıdan göç*te halklar, göç edenleri gettolarda tutmayı sağlayabilirler; ancak *içeriden göç* olgusunda gettolar yoktur ve karışım kaçınılmazdır.

Niteliği ne olursa olsun kentleşme sürecinin temel dinamiklerinden biri göçtür. Nüfusun devingenliği, kentlerin oluşumunda olduğu gibi değişiminde de etkilidir. İstanbul'un değişimi de göç ve yoksulluk süreçleriyle doğrudan ilişkili bir şekilde ele alınmaktadır. "1950'li yıllarda başlayan hızlı kentleşme" kalıbının neredeyse her araştırmada kullanılması, İstanbul'a yaşanan göçün artmasıyla ilişkilidir. İstanbul'un değişiminde ana faktörlerden biri olan göç, kentin fiziksel ve sosyal dokusunun farklılaşmasına neden olmuştur. Fiziksel dokunun belirgin olarak farklılaştığı kentte yeni bir sosyolojik yapının ortaya çıktığı görülmektedir. İstanbul'a yaşanan göçlerin nedenleri, biçimleri ve sonuçları tarihsel dönemlere göre farklılık göstermektedir. 1950'li yıllardaki göçün yapısıyla 80'lerin sonlarındaki ve 90'ların başındaki göçler birbirinden önemli ölçüde ayrışmaktadır. Bütün bunlara rağmen kentin iktisadi, toplumsal, kültürel ve fiziksel değişiminde göç en etkili faktörlerden biri olmuştur.

1950'li yıllarda başlayan göç, 1960 yılından itibaren geçilen planlama dönemiyle giderek artmıştır. Kentlerde sanayi sektörüne yapılan yatırımlar ve devlet tarafından verilen desteklerle oluşan üretim alanlarının işçi ihtiyacı, kırsal alanlardan gelen göçlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Devlet, bir taraftan sanayinin gelişmesi için

arazi desteği ve çeşitli teşvikler verirken, sanayinin ihtiyacı olan iş gücünün kentte daha rahat bir biçimde tutunabilmesini sağlamak amacıyla gecekondulaşmayı görmezden geldiği söylenebilir. Devlet sanayi üretimine geçerek iktisadi kalkınmayı sağlarken, sermaye kârını artırmakta ve kente göç eden yoksul kesimler ise işe, gelire ve konuta kavuşabilmektedir.

1980'li yıllarla birlikte göçün yapısı da devletin göçe bakış açısı da değişmeye başlamıştır. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren İstanbul'a yapılan göçler ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden olmuştur. Daha çok zorunlu nedenlerden kaynaklanan göç, siyasal düzeyde yaşanan çatışmanın etkisiyle birlikte İstanbul'da farklı süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde devletin de ithal ikameci bir ekonomik politikadan liberal bir anlayışa geçmesiyle birlikte sanayi, küçük üretime dayalı sektörler kent mekânından çekilirken hizmet ve finans sektörleri gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla kente yeni gelenler, iktisadi açıdan kentle bütünleşmekte zorluklar yaşamışlardır. Diğer taraftan kentsel arazinin yetersizleşmesi bu yeni gelenlerin kentsel ranttan yararlanamamalarına neden olmuştur. Sonuç olarak kente yeni gelenler kentle iktisadi, toplumsal ve kültürel açılardan bütünleşememişlerdir.

Bugün "kentsel dönüşüm" olarak tanımlanan müdahaleler bahsedilen göçlerin kentte oluşturduğu değişimi ortadan kaldırarak süreci tersine çevirmeye çalışmaktadır. Fiziksel mekânın iyileştirilmesi, sağlıklaştırılması, güçlendirilmesi, estetikleştirilmesi vb. amaçlar taşıyan kentsel dönüşüm projeleri kentin toplumsal, iktisadi ve kültürel yapılarının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle göçün kentte bıraktığı izleri silerek yeni bir kent tasavvurunu oluşturmaya çalışmaktadır. Bu durum küresel ölçekte gelişen "neoliberal kentleşme" süreçleriyle ilgili olsa da (Bartu Candan ve Kolluoğlu, 2010, s. 3) aslında kenti modernleştirme, modern değerler etrafında estetize etme, iktisadi hareketliliği sağlama ve si-

yaseti güçlendirme arzusuyla daha yakından ilişkilidir.[3] Kentteki değişimi, sadece kente göç edenlere ve özellikle yoksullara, kente sürekli yatırımda bulunan sermayedarlara, küresel ölçekte gelişen neoliberal süreçlere, kent mekânı üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan devlete odaklanarak açıklamak mümkün değildir. İstanbul'un kentleşme deneyimi bütün bu toplumsal grupların, kurumların ve küresel süreçlerin birbiriyle oluşan etkileşimiyle ortaya çıkan -düşünüldüğünün aksine- çok daha karmaşık süreçleri içermektedir.

Bu çalışmada ise yoksulluk ve göç ilişkisi[4] ele alınarak göçlerin kentlerde oluşturduğu yoksulluk profili yeni yoksulluk ekseninde tartışılarak meydana gelen değişimler değerlendirilecektir. İkinci olarak göçün kentsel mekâna fiziksel ve toplumsal etkilerini değiştirmek amacıyla uygulanan *kentsel dönüşüm çalışmaları*nın yoksullukla olan ilişkisi ele alınacaktır.

Yoksulluk ve Göç İlişkisi

Göç hem kırsalda yaşanan yoksullukla ortaya çıkar hem de kentteki yaşamın temel dinamiklerini belirler. Bu bağlamda yoksulluk göçün hem bir nedeni hem de bir sonucudur. Kırsal yoksulluğu gidermek üzere yapılan göç, kentsel yoksulluğun ortaya çıkış ve yaşanış biçimini etkileyen unsurların başında gelmektedir. Bu bağlamda tarımın çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan göç, yoksulluğun nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Şenses, 2006).

Yoksulluğu ortaya çıkaran nedenlere bakıldığında iki ana yaklaşımın olduğu görülmektedir. İlki yoksulluğun *yapısal* sorunlardan kaynaklandığını ve dolayısıyla çözümünün yapısal müdahalelerle sağlanabileceğini savunmaktadır. İkincisi ise yoksulluğun tembellik, aylaklık vb. *kişisel* sorunlardan kaynaklandığını ve dolayısıyla

3 İstanbul'a yönelik müdahalelerin ayrıntılı bir tartışması için bkz. Şentürk (2011).

4 Esenler, İstanbul'da yoksulluk ve göç ilişkisinin net olarak gözükebileceği en önemli alanlardan biridir. Esenler 1990'lı yıllardan itibaren Otogar ile birlikte göçün en önemli noktalarından biri hâline gelmiştir. Göç ve Esenler ilişkisinin demografik boyutlarının ayrıntıları için bu kitapta yer alan Adıgüzel ve Taşçı'nın makalelerine bakılabilir.

çözümün serbest piyasa koşullarında bireyin kendi üzerine düşeni yapmasıyla gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Her iki yaklaşımın yoksulluğun nedenlerine ilişkin yaptıkları analize paralel olarak çözüm önerileri geliştirdikleri görülmektedir (Şentürk, 2008, s. 47).

Şenses (2006) yoksulluğu ortaya çıkaran yapısal nedenleri şu şekilde kategorize etmektedir: *(i)* Gelir dağılımındaki eşitsizlik, *(ii)* üretim yapısında ve iş gücü piyasalarında yeniden yapılanma, *(iii)* ekonomik büyümenin gerçekleşmemesi, *(iv)* küresel kapitalizm ve yapısal uyum programları, *(v)* güvenlik problemi ve kamu harcamalarının dengesizliği, *(vi)* tarımın çözülmesi ve göç, *(vii)* siyasal yapının değişimi.

Yoksulluğu kişisel nedenlere bağlı olarak ele alan ve bunu "yoksulluk kültürü" kavramsallaştırmasıyla literatüre kazandıran Oscar Lewis'e göre bireyler, aileler ve toplumlar *yoksulluk kültürü* içerisinde yaşamaktadırlar. Kaderciliği, aylaklığı, tembelliği vb. durumları içeren *yoksulluk kültürü*,[5] bireylerin ve ailelerin hem yoksul biçimde yaşamalarına hem de bu yoksulluğu kuşaktan kuşağa aktararak yoksulluğun süreklilik kazanmasına neden olmaktadır (Slattery, 2007, s. 390).

Yoksulluğun ortaya çıkışını farklı nedenler etrafında tartışan her iki yaklaşımın da meselenin anlaşılmasına önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Fakat *yoksulluk kültürü*ne odaklanan ele alışlarda önemli bir eksikliğin olduğu görülmektedir. Zaman içerisinde yoksulluğa bağlı olarak oluşan "kültürün" bir süre sonra bireyin ve ailenin söz konusu yoksulluk alanından çıkmasına izin vermediği ileri sürülebilir. Ancak yoksulluğun başlaması, en nihayetinde ya-

5 Orhan Türkdoğan (1982, s. 2) yoksulluk kültürünün bulunduğu alanlardaki sosyal ve psikolojik boyutları şu şekilde tasvir etmektedir: "Kalabalık mahallelerde yaşama, tenhalığın olmayışı, sürü hayatı, alkolizm oranının yüksekliği, sık sık fiziki şiddete başvurma, çocuklar için bedenî cezalar, 'karı dövmeler', cinsi hayata erken yaşlarda başlama, serbest evlenmeler, evlenmede istikrarsızlık, kocaların aileyi terk etmelerinin yüksek nispeti, 'ana merkezli' aile kuruluşlarına temayül, ana tarafından akrabalığın yaygınlığı, küçük aile gruplarının hakimiyeti, otoriter olma duygusunun yüksekliği ve ideal olarak aile dayanışması üzerinde olan tesiri".

pısal nedenlerle yakından ilişkilidir. Diğer taraftan yoksulluğun nedenlerinin daha bütüncül bir biçimde anlaşılması için söz konusu yaklaşımların yanı sıra ülkenin, bölgenin, dönemin, yoksul grubun demografik özelliklerinin, yoksulluk algısının vb. farklı değişkenlere bakılması gerektiği söylenebilir.

Bu çerçevede ülkemizde -özellikle İstanbul'da- oluşan yoksulluğu farklı değişkenleri hesaba katarak tanımlama girişimi söz konusu olacaktır. Bu girişimin "yeni yoksulluk" kavramsallaştırması etrafında sürdürülmesi gerekmektedir. *Yeni yoksulluk* ya da "toplumsal dışlanmışlık" (Buğra ve Keyder, 2003, s. 9) kavramı yoğun göçle birlikte kentlerde ortaya çıkan *yeni tür yoksulluğu* tanımlamak için kullanılmaktadır. Yeni yoksulların ailelerinin geçimlerini sağlamak konusunda zorlanacakları, sürekliliği olmayan işlerde çalıştıkları için birikim sağlayamayacakları, çocuklarının beslenmesini ve eğitim olanaklarını oluşturamayacakları, toplumsal olarak dışlanacakları ve kentle hiçbir zaman bütünleşemeyecekleri ileri sürülmektedir (Buğra ve Keyder, 2003, s. 23). Bu kavramsallaştırma yoksulluğun nedenlerini, özelliklerini ele almakta önemli imkânlar sağlamaktadır. Bu nedenle söz konusu kavramdan hareketle yoksulluğun yeni yüzü betimlenmeye çalışılacaktır.

Buğra ve Keyder'in (2003) yeni yoksullukla ilişkili olarak ele aldıkları hususlar şu şekilde özetlenebilir: *(i) Geleneksel dayanışma ağlarının çözülmesi, (ii) sanayisizleşme, (iii) yoksulluğun sürekliliği, (iv) kentsel nüfusun hızla artışı, (v) refah rejiminin yapısı.* Bunlara ek olarak yeni yoksulluğun anlaşılmasını sağlayacak farklı süreçlerden de bahsetmek mümkündür: *(vi) G*öçün *niteliğinin değişmesi, (vii) enformel yapıdaki değişimler, (viii) k*üresel *kent ve mekânsal ayrışma ve (ix) gelir dağılımındaki eşitsizlikler.* Bu bölümde yeni yoksulluğu oluşturan bu boyutlar özetle ele alınmaktadır:

Geleneksel Dayanışma Ağlarının Çözülmesi

Kentleşme sürecinde "geleneksel aile ve akrabalık ilişkileri" toplumsal dayanışmanın temelini oluşturmaktadır. Kırdan kente göç edenler ve kent yoksulları için önemli olan aile ve akrabalık ilişkileri nitelik değiştirerek "akrabamsı" ilişkilere dönüşmüş ve enformel dayanışma ağları genişlemiştir (Erder, 1998, s. 108). Kente yeni gelenler girişimci yapıdaysa "dayanışma ilişkilerinin içine dâhil olarak" enformel mekanizmaları kullanmakta ve belirli kazanımlar elde etmektedir (Şatıroğlu, 2003, s. 119).

Buğra ve Keyder'e göre geleneksel dayanışma ağları geçmişte kente yeni göç edenlerin entegrasyonunu ve hayatta kalmasını sağlayacak mekanizmaları oluştururken bu özelliğini kaybetmiştir. Zira geniş aile varlığını sürdürse bile sürekli ve yeterli bir gelir düzeyine artık sahip değildir ve bu nedenle yeni gelenlere destek olamayacaklardır (Buğra ve Keyder, 2003, s. 9). Yoksulların kentteki varlıklarını sürdürme konusunda en önemli mekanizmalardan biri olan toplumsal dayanışma ağlarının giderek zayıfladığı görülmektedir. Aile ve akrabalık ilişkilerinin giderek zayıflamasına -hâlâ önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir- rağmen hemşehrilik ve komşuluk ilişkilerinin kentin belirli mahallelerinde önemini koruduğu söylenebilir.

Sanayisizleşme

Küresel kent olma yolunda ilerleyen kentlerin "sanayizleşme" müdahaleleriyle tüm dünyaya hizmet vermeleri hedeflenmektedir. Sanayinin özellikle kent merkezlerini çirkin göstermesi nedeniyle desantralize edildiği görülmektedir. Böylelikle kent, turizm açısından cazip hâle gelmekte ve kentin merkezinde bulunan tarihî alanlar yeniden düzenlemektedir. Bu durum ekonomik sistemin ve istihdam yapısının değişmesine, büyük ölçekli sanayi üretiminin ve bu üretimin getirdiği istihdam olanaklarının azalmasına neden olmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003, s. 7). Sanayinin önce kent çeperlerine sonra da kentin dışına gönderilmesiyle birlikte kent mer-

kezi hizmet sektörüne açık hâle gelmektedir. Bu bağlamda 1980'li yıllarda İstanbul'da Haliç bölgesinde başlayan desantralizasyonun sonucunda Esenler gibi kentin -o döneme göre- çeperinde bulunan alanlara hal, otogar, tekstil kent, giyim kent gibi üretim ve ticaret mekânlarının taşındığı görülmektedir. Bu yeni mekânların gelişiyle birlikte söz konusu bölgelerin fiziksel dokusu kadar toplumsal yapısı da etkilenmiştir.

Yoksulluğun Sürekliliği

Yoksulluğun giderek kalıcı hâle geldiği söylenebilir. İstihdam piyasasının genişlemesi hâlinde bile iş bulma ihtimalinin düşük olması, iş bulunsa bile yeteri kadar ücret alınamaması yoksulluğun kalıcı hâle gelmesinde en önemli nedenlerdir. Zira üretim biçimlerinde değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda Buğra ve Keyder'e (2003, s. 11) göre teknolojinin gelişmesi nedeniyle yeni yatırımlar giderek azalan oranlarda işçi istihdamına yol açmakta ve küreselleşme sonucunda emek yoğun iş kollarının ücret düzeyinin düşük olduğu ülkelere ihraç edilmektedir. Sanayisizleşme ile birlikte düşünüldüğünde üretime dayalı sektörlerde istihdam piyasası daralırken düşük ücretin ve rekabetin olduğu hizmet sektörü de yoksulluğun kalıcı hâle gelmesinde önemli etkilere sahiptir.

Kentsel Nüfusun Hızla Artışı

Birleşmiş Milletlerin kent ve nüfus dağılımı ile ilgili verilerine bakıldığında 1950 yılında tüm dünyada kentsel nüfusun %29,1'lik kısmı, kırsal nüfusun %70,9'luk kısmı oluşturduğu görülmektedir. 2005 yılında ise kentsel nüfus % 48,6; kırsal nüfus ise %51,4 oranındadır. 2006 yılında ise kentsel nüfus, kırsal alandan tarihte ilk kez daha fazla olmuştur. Türkiye'deki duruma bakıldığında ise 1950 yılında kent nüfusu %24,8, kırsal nüfus %75,2'yken, 2005 yılında kent nüfusu %67,3'e çıkmış, kırsal nüfus %32,7'ye düşmüştür. Buradan hareketle 50 yıllık bir süreçte gerek dünyada gerek ülkemizde hızlı bir kentleşme süreci yaşandığı söylenebilir (World Urbanization Prospects, 2007'den aktaran Şentürk, 2008, s. 39).

Kentleşmenin bu denli yoğun bir biçimde gerçekleşmesi, yoksulluğun kentsel bir görünüm kazanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla dünya ölçeğinde yoksulluk kentleşmektedir (Davis, 2007, s. 70). Bu durumun oluşmasında kırsal alanlarda nüfusun artmasına paralel bir biçimde istihdam olanaklarının azalması etkilidir. Bu durum kentlere yoğun göçü başlatan temel nedenlerden biri olmuştur.

Refah Rejiminin Yapısı

Buğra ve Keyder, 2003 yılında yaptıkları araştırmada Türkiye'deki refah rejiminin yoksulluğu önleme konusunda yeterli olmadığını ve yoksulluğun politik bir gündem oluşturmadığını belirtmektedirler. Zira Türkiye'deki refah rejiminde bir taraftan tarımsal istihdam azalırken diğer taraftan ücretli ve maaşlı nüfus hâlâ çok sınırlıdır, enformel sektörün formelleşmesi gerçekleşmemiştir ve çalışanların önemli bir kısmının sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Hayatlarını çalışarak kazanamayacak durumda olanların toplumdan dışlanmalarını engellemeye yönelik politikalar bugüne kadar uygulanmamıştır (Buğra ve Keyder, 2003, s. 16-9). Söz konusu araştırmanın yapıldığı tarihten bugüne mevcut refah rejiminin bazı kararlarla önemli ölçüde değiştiği ve yoksulluğun azaltılması ve dışlanmayı önleyici politikalar geliştirildiği söylenebilir. Ancak hâlâ Türkiye'deki refah rejiminin değişimine yönelik önemli kararlara ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Göçün Niteliğinin Değişmesi

Kentsel yoksulluğun profilini oluşturan yapısal nedenlerin bir diğeri göçün niteliğidir. Kente göç etme biçimleri yoksulluğun kentte aldığı hâli önemli ölçüde belirlemektedir. İstanbul'a yönelik göçler 1980 sonrasında *zincirleme göçlerden* farklılaşmış ve zorunlu göçler yaşanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda göçler geçmişte sürece yayılan bir özellik taşırken şimdi aniden ve daha hızlıca gerçekleşebilmektedir. Bu durum yeni gelenlerin kentsel ortama uyumlarını zorlaştırdığı gibi yoksulluğun sürmesine de etkide bulunmaktadır.

Diğer taraftan kent artık eskiden olduğu gibi sadece "içeriden göçler"le değil, "dışarıdan göçler"le de muhatap olmaya başlamıştır. Özellikle tarihî kent merkezi ve çevresindeki alanlarda yoksul göçmenlerin yerleşmeye başladığı bilinmektedir. Bu durum kente yönelik göçlerin niteliğinin değiştiğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Enformel Yapıdaki Değişimler

Kentsel arazinin giderek daralmasıyla birlikte konut üretiminde farklılaşmalar olmuştur. Geçmişteki yasa dışı konut üretimi sınırlanmıştır. Konut insanların kente tutunacakları en önemli imkânlardan/kazanımlardan biridir. Bu imkânın yitirilmesi kente yeni gelenleri uzun süreli kiracı hâline getirmiştir. Zira kentsel arazinin daralmasıyla birlikte emlak değerleri de yükselmiştir. Dolayısıyla kente yeni gelenler, kent arazisinden geçmişte olduğu gibi faydalanamadıkları gibi kentteki mevcut konut stokunu da kullanamamaktadır. Bu durum kente yeni gelenlerin ya tarihî kent merkezindeki düşük nitelikli konutlarda ya da kentin nispeten çeperinde yer alan gecekondulardan apartmanlara dönüşmüş alanlarda -çoğunlukla bodrum katlarında- kendilerine yer bulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kentteki arazi stokunun azalması ve devletin yasa dışı konut üretimine ilişkin önlemler alması kent yoksullarının barınma sorunuyla karşılaşmalarına neden olmakta ve onları devamlı kiracılar hâline getirmektedir.

Diğer taraftan sermaye yapısının giderek tekelleşmesi ve küreselleşmesi kayıt dışı ekonomileri doğrudan etkilemektedir. Yeni teknolojik gelişmelerle birlikte kayıt dışı alanın rahatlıkla takip edilebilir ve engellenebilir bir özelliğe kavuşması, yaşamlarını çoğunlukla kayıt dışı alanın sağladığı avantajlarla sürdüren kent yoksullarının iktisadi açıdan problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Küresel Kent ve Mekânsal Ayrışma

Kapitalizmin kentsel ideolojisi olarak kurgulanan küresel kent söylemi, bu politik projenin kentsel ayağını oluşturmakta ve buradan hareketle "küresel kent" olarak nitelenen bazı kentlerin küresel kent olabilmeleri için izleyecekleri yol haritası ortaya çıkarılmaktadır (Öktem, 2005, s. 37). Küresel bir kent yapmak amaçlandığında burada yerleşmesi planlanan nüfusa uygun bir kent inşa edilmesi gerekmektedir. Bu müdahalelerle kent, küresel bir hâle gelirken çok farklı eşitsizliklerin oluşması söz konusudur. Bu bağlamda kentte dönüşüm, alt yapı, konut vb. projelerin uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Bu türden projeler, kent mekânının hızla değişmesine ve bu ilişkilerin yeni biçimler almasına, yaşam biçimlerinin giderek ayrışmasına ve kutuplaşmasına ve toplumsal ilişkilerin çözülmesine ve yeni bir hâl almasına neden olmaktadır.

Gelir Dağılımındaki Eşitsizlikler

Gelir dağılımındaki eşitsizlikler yoksulluğun yapısal nedenlerinden biridir. Bununla birlikte söz konusu eşitlik dünyada her geçen gün daha fazla konuşulmaya başlansa bile giderek derinleşmektedir. Dünya ve yerel ekonomilerin büyümesine, kişi başına düşen yıllık gelirlerin artmasına paralel bir biçimde gelir dağılımının iyileştiğini söylemek mümkün değildir. Yoksulların geçmişe görece daha iyi konumda olmaları, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

Yoksulluk ve Kentsel Dönüşüm

Türkiye'nin kentleşme deneyiminde -özel olarak İstanbul- devletin ve iktisadi güçlerin fayda sağladığı söylenebilir. Göç edenler, kentleşme sürecinde toplumsal dayanışma aracılığıyla devleti sosyal politikalar (konut dâhil) konusunda rahatlatırken ucuz emek olarak sermayenin güç kazanmasını sağlayabilmiştir. Göç edenler ise toplumsal tüketim hizmetlerine erişerek bir ölçüde yoksulluklarından kurtulabilmiş ya da refah düzeyini artırmıştır. Her ne kadar bütün

toplumsal grupların kentleşme deneyiminden yararlandığı görülse de yasa dışı, köylü, kıro, maganda[6] vb. olarak tanımlanan *kente yeni gelenler, kent yoksulları,* konut, alt yapı başta olmak üzere birçok sorunla mücadele etmiş, toplumsal tüketime erişimde önemli güçlükler yaşamış, bir anlamda kentleşme deneyiminin *mağduru* olmuştur.

Kentsel dönüşümün de ilk *kurbanları*, *mağdurları* yoksullardır. Kente göçle gelen, yasa dışı alanlara yerleşen, yoksullukla mücadele eden yoksullar, kentsel dönüşümün ilk muhataplarıdır. Diğer taraftan konut, üretim ve ticaret mekânlarına yönelik müdahaleleri kapsayan kentsel dönüşüm çalışmaları aynı zamanda yeni yoksulların oluşmasına da neden olabilmektedir.

Sema Erder'e göre 1999 Depremi ve ardından yaşanan yolsuzluk skandalları, konut üretim sistemindeki sorunun yoksulluğun değil *zenginliğin düzenlenmesi* olduğunu göstermiştir (2001, s. 121). Piyasa ekonomisinin olmadığı toplumsal düzende konutun bir *barınak* olarak ortaya çıktığını belirten Erder, piyasa ekonomisinin var olduğu durumlarda gelir, yatırım, birikim, güvence gibi ekonomik bir değer ifade ettiğini ve bir sektör hâline geldiğini vurgulamaktadır. Konut piyasasının liberal ya da sosyal demokrat olmasının bir farklılık oluşturmadığını, bu türden piyasa toplumlarında kullanıcıların ve yoksulların değişik düzenlemelerle korunduğuna dikkat çekmektedir (2001, s. 122).

Konutun iktisadi bir değer olması, diğer bir deyişle metalaşması kentsel dönüşüme konu olan konutlara bakışı da farklılaştırmaktadır. Zira kentsel dönüşümde konutların düzenlenmesi ve yeniden üretimi söz konusudur. Bu durum konutların düzenlenmesi olarak görülebilse de diğer taraftan iktisadi değerin düzenlenmesine de işaret etmektedir. Dolayısıyla yoksulların yaşadığı konutların düzenlenmesi sırasında iktisadi değerin nasıl hareket ettiği önem kazanmaktadır.

6 Söz konusu gruplar şimdilerde Apaçi olarak tanımlanmaktadır. Apaçilerle ilgili ayrıntılar için bkz. Yaman (2012).

Kentleşme süreci konut alanlarının ölçeğini, kapsamını ve toplumsal anlamını da değiştirmiştir. Kentleşme süreci gündelik hayatı değiştirmekte, yeni yatırım alanları açarak farklı birikimlerin oluşmasını sağlamakta, emek piyasasına yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Erder'e göre kentleşme salt bir *yerleşim* problemi değil bir toplumsal düzen kurma amacını taşımaktadır (2001, s. 122). Kentsel dönüşüm süreci de yeniden bir değişimi içermektedir. Diğer bir deyişle yeni, farklı bir kentleşme deneyimi yaşandığı söylenebilir. Bu nedenle kentsel dönüşümü sadece binaların yenilenmesi, sağlamlaştırılması vb. açılardan değerlendirmek konuyu dar alana hapsetmek olacaktır. Bu durum kentsel dönüşümü yeterince anlayamamayı, açıklayamamayı beraberinde getirmektedir. Yeni bir kentleşme süreci olarak kentsel dönüşüm uygulamalarının yukarıda zikredilen yoksulluk profilini dikkate alması gerekmektedir. Zira kentsel dönüşüm uygulamalarıyla birlikte kent yoksullarının mevcut koşullarını daha da zorlaştıracak sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bunların en önemlileri şu şekilde özetlenebilir: *(i) Toplumsal dayanışma ağlarının "yitirilmesi", (ii) yer değiştirmenin gerçekleşmesi ve mekânsal olanakların azalması, (iii) sosyal dışlanmanın ve ayrışmanın derinleşmesi ve (iv) iş gelirken mülkiyetin "gitmesi".*

Toplumsal Dayanışma Ağlarının "Yitirilmesi"

Toplumsal dayanışma ağları kent yoksullarının en temel dayanağıdır. Aile, akrabalık, hemşehrilik, komşuluk, mahallelilik gibi bağlar ve ilişkiler kente göçle gelen kişilerin kentsel yaşama toplumsal, iktisadi ve kültürel açılardan uyumlarına destek sağlayan mekanizmaların başında gelmektedir. Söz konusu mekanizmalar nitelik değiştirseler ve giderek güç kaybetseler de hâlâ göç edenler için önemini korumaktadır. Bu bağlar kırdan kente göçe karar verilmesinde, göçün zamanının ve sürecinin belirlenmesinde, göç sırasında, yerleşme, iş bulma ve toplumsal hayata uyum vb. konularda etkin konumdadır.[7]

7 Toplumsal dayanışma ağları/mekanizmaları bir taraftan göçle kente gelenle-

Kent yoksullarıyla ilgili yapılan bir araştırmada yoksul hanelerin çekirdek aile oranı %63,2 ile Türkiye ortalamasının (%80,7) altında kalmıştır. Üç nesil birlikte oturulan hanelerin oranı %12,9 iken, diğer akrabalarla birlikte oturma durumu dikkate alındığında geniş aile oranı %18,8'dir. Bu oranlar hem Türkiye ortalamasından hem de Avrupa Birliği ülkelerinden farklılaşmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde yoksul hanelerin tek kişilik olduğu (%24) ya da tek ebeveynli ailelerden (%32) oluştuğu görülmektedir (Buğra Kavala ve Keyder, 2008, s. 3). Bu verilerden yoksul hanelerin Avrupa'dan ve ülkemizin genelinden farklı olarak *birlikte yaşadıkları* anlaşılmaktadır. Bu durum yoksulluğun *bir arada, beraber yaşamayı* zorunlu kıldığına dair bir kanıt olarak gösterilebilir. Örneğin Esenler'de de haneler fiziksel olarak el vermese de kalabalık gruplardan oluşmaktadır (Yaman, 2012).

Yine aynı araştırmaya katılan yoksul hanelerin %7,5'i 250 YTL'nin altında, %25'i 250-499 YTL arasında, %41,9'u 500-999 YTL arasında aylık gelire sahiptir (Buğra Kavala ve Keyder, 2008, s. 4). Bu yoksul hanelerin %75'inin aylık 1000 liralık bir gelire sahip olduğu anlamına gelmektedir. Diğer taraftan araştırmada yoksul hanelerin %22,3'ünün çalışan gelirinin bulunmadığı tespit edilmiştir (Buğra Kavala ve Keyder, 2008, s. 28). Bununla birlikte medyan altı örnekleme bakıldığında ise hem çalışan geliri (%22,3'ten %31,9'a yükselmekte) hem de düzenli gelir (%5,7'den %9,9'a yükselmekte) sahipliği oranı farklılaşmaktadır (Buğra Kavala ve Keyder, 2008, s. 8).

Bu verilerden hareketle yoksul hanelerde *birden fazla çalışana ihtiyaç duyulduğu* ve/veya *farklı mekanizmalara* ihtiyaç olduğu söylenebilir. Kent merkezinde yoksullarla ilgili yapılan bir çalışmada (Şen-

rin uyumlarını ve hayatta kalmalarını sağlarken diğer taraftan farklı ağ gruplarını zaman içerisinde dışlayıcı bir tavra da dönüşebilmektedir. Zira bu türden gruplar herhangi bir gruba ait olmayan kişileri, haneleri söz konusu ilişkilere dâhil etmemekte ve onları dışarıda bırakarak yalnızlığa itmektedirler (Erder, 1998, s. 112). Bu çalışmada daha çok toplumsal dayanışma ağlarının mekânla kurduğu olumlu ilişkiye odaklanılarak mekânın toplumsal ilişkiler açısından önemi vurgulanmak istenmiştir. Özellikle göçle birlikte oluşan mekânlarda, toplumsal dayanışma ağlarının üstlendiği rolün hayati bir niteliği olduğuna dikkat çekmek temel amacı oluşturmaktadır.

türk, 2008) hanede birden çok kişinin çalışması bir yaşam stratejisi olarak belirmektedir. Yine Ömer Yaman'ın (2012) kentin nispeten çeperinde yer alan Esenler'de yürüttüğü saha çalışmasında da tekstil atölyelerinde çok düşük maaşlarla çalışan gençlerin toplamda haneler için önemli gelirleri oluşturduğu görülmektedir.

Kentsel dönüşümün söz konusu olduğu alanlarda genellikle toplumsal gruplar arasında daha yakın bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda kadınlar, gençler ve çocuklar mekânda daha fazla vakit geçirmektedirler, yakın komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerine sahiptirler. Kentin diğer alanlarıyla kurulan ilişki sınırlıdır. Bu bölgelerde yaşayan insanlar ilçe dışına nadiren çıkmakta, kent merkeziyle ilişkileri sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu yakınlık dayanışma ve paylaşma mekanizmalarını güçlendirmektedir. Kentin farklı bölgeleriyle ya da üst gelir grubunun oturduğu alanlarla kıyaslandığında yakınlığın oluşturduğu daha güçlü ilişkilerin varlığından söz etmek mümkündür.

Yer Değiştirmenin Gerçekleşmesi ve Mekânsal Olanakların Azalması

Kentsel dönüşüm süreçlerinde mülkiyete ya da diğer haklara ilişkin muhatap genellikle aile olarak kabul edilmektedir. Ancak aileyi oluşturan bireylerin hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel bağları/ihtiyaçları dikkate alınmamaktadır. Gençlerin, kadınların, çocukların mahalleyle, mekânla kurduğu farklı ilişkiler söz konusu olabilmektedir. Özellikle mekâna, mekândaki toplumsal ilişkilere daha fazla bağlı olan kadınlar, gençler ve çocuklar mekânsal değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedirler. Mahalledeki toplumsal ilişkilerin, yoksulların gündelik hayatında önemli bir yer tuttuğu göz ardı edilmemelidir (Buğra Kavala ve Keyder, 2008, s. 24). Bu dayanağın ortadan kaldırılması kent yoksullarının, yoksulluklarını artırırken birçok toplumsal sorunun da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Mahallenin ve var olan toplumsal ilişkilerin korunmasının yoksul-

ların yaşamları açısından önemli olduğu açıktır. Kentsel dönüşümle birlikte "yoksulların yeni kent mekânlarına sürülmesi" (Bartu Candan ve Kolluoğlu, 2010, s. 2), bu toplumsal ilişkilerin ve dayanışma ağlarının yitirilmesi ve yeni yerleşilen alanlarda tekrar kurulması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kentsel dönüşümle birlikte mevcut toplumsal ilişkilerin korunması için yerinde dönüşüm bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Yer değiştirme sonucunda yıllar içinde oluşmuş ilişkiler ve mekanizmalar yitirilmekte ve yeniden bir göç süreci yaşanmaktadır. Bu durum mevcut yoksulluğun derinleşerek sürmesine ve yeni yoksullukların da ortaya çıkmasına sebep olabilir. Zaman içinde oluşmuş bütün toplumsal ilişkilerin, sosyal sermayelerin ve bizatihi mekânın sağladığı imkânlar (kent merkezine yakınlık, iş alanlarına yakınlık vb.) geride bırakılmaktadır. Yeni göç edilen yerler *yine* alt yapısıyla, konut stokuyla sorunları olan, belediye hizmetleri yeterli olmayan alanlar olmaktadır. Bu durum yoksulları yeniden problemli bir hayatın ortasına bırakmaktadır.

Sosyal Dışlanmanın ve Ayrışmanın Derinleşmesi

Göç edenler genellikle yerleşik nüfustan mekânsal ve toplumsal olarak ayrışmakta ve göçmenler belirli dışlanma[8] süreçleriyle karşılaşmaktadırlar. Ancak bu daha çok Eco'nun "dışarıdan göçler" olarak tanımladığı göçler için geçerlidir. "İçerden göçler" ise politik kararlarla yönlendirilemez ve bu nedenle karışım/bütünleşme gerçekleşir. İstanbul'a da geçmişte göçle gelenlerin yerleşik kent nüfusuyla mekânsal ve sosyal ayrışmalar yaşaması ve sosyal dışlan-

8 Sosyal dışlanma kavramı, 1970'li yıllarla birlikte Fransa'da sosyal güvenlik sistemi dışında kalanları tanımlamak ve bu grup içinde var olan süreğen işsizlik ve yoksulluk nedeniyle grubun "dışlanmasını" ve "kırılganlığını" değerlendirmek için kullanılmıştır (Lister, 2004'ten aktaran Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011, s. 19). 1980'lerin sonuyla birlikte Avrupa Komisyonunun "yoksulluk" kavramını kullanmaktaki isteksizliği nedeniyle giderek "sosyal dışlanma" kavramı kullanılmaya başlanmıştır Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011, s. 19). Bu çalışmada sosyal dışlanma kavramı yoksullarla diğer toplumsal gruplar arasında yaşanan dışlama, ayrışma, uzaklaşma vb. toplumsal ve mekânsal süreçleri tanımlayacak şekilde kullanılmaktadır.

maya uğraması sınırlı düzeydedir. Dışlama mekânsal olmaktan çok toplumsal bir alanda gerçekleşmiştir. Kente yeni gelenlerin, kent yoksullarının yerleştiği gecekondu bölgeleri üzerinden yapılan *tanımlama*lar bu dışlanmanın en önemli örneklerini oluşturmaktadır. Gecekondu üzerine yapılan araştırmalarda da farklı dönemlere göre bu tanımlama biçimleri açık bir biçimde görülebilmektedir:

> "1950 ve 60'lı yıllarda 'Köylü Gecekondulu', 1970'li yıllarda 'Sömürülen/Dezavantajlı Gecekondulu,' ve 1980'li ve 90'lı yıllarda genelde 'Çoğul Olarak Gecekondulu,' ve özelde 'Haksız Kazanç Sahibi Gecekondulu'ya karşı 'Kent Yoksulu Gecekondulu,' ve 1990 sonlarından bugüne 'Sakıncalı Gecekondulu Olarak Varoşlu'ya karşı 'Özne Olarak Gecekondulu' (Erman, 2004, s. 1).

Gecekondu bölgelerinin -bizatihi "gecekondu" kelimesinin de- kent hayatı içindeki konumu farklı kavramlarla ifade edilegelmiştir. Bu yönelim sosyal içermeci bir söylem değildir, aksine söz konusu bölgelerin siyasal alanda daha görünür olmaya başlamasıyla birlikte giderek keskinleşmiştir ve ayrışma ve dışlanma süreçlerini hızlandırmıştır. Bununla birlikte 1980'lerin sonunda başlayan 1990'larla birlikte hız kazanan kapalı sitelerin yaygınlaşmasıyla söz konusu toplumsal mesafelere mekânsal uzaklıklar/engeller/kapalı kapılar/duvarlar da eklenmiştir.

Yer değiştirmenin/mekânsal hareketliliğin kent merkezindeki yoksulların kent çeperlerine ya da kent dışına çıkmalarına neden olabileceği söylenebilir. Bu durum belirli sosyoekonomik grupların aynı mekânsal düzlemde buluşmalarını sağlamakta ve ayrışma ve sosyal dışlanma süreçlerine hız kazandırmaktadır.

Diğer taraftan yer değiştirmeyenler ve/veya dönüşüme uğrayan alanların yakınında yaşayanlar ise bir dışlanma süreciyle karşı karşıya kalmaktadır. Zira dönüşüm projeleri sonucunda genellikle kapalı sitelerin oluşması ya da yoksulların mülkiyet hakları korunsa bile üretilen konut stokunu yeni kullanmaya başlayanların sosyoekonomik koşulları

ve yaşam standartları dışlanma süreçlerini beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle mevcut sakinlerin mülkiyet hakları korunsa bile orada yeniden inşa edilen gündelik hayata dâhil olamayacakları için mülklerini satarak farklı alanlara yerleşmeleri söz konusu olacaktır. Bartu Candan ve Kolluoğlu'nun (2010, s. 1-10) belirttiği gibi kentin çeperinde ve merkezinde kapalı sitelerin yaygınlık kazanması "mekânsal kapanmaya" ve "toplumsal mesafenin" giderek artmasına neden olmaktadır. Bu ayrışma sadece meskûn alanları değil üretim, tüketim vb. alanları da kapsamaktadır.

Mekânsal ayrışma ve sosyal dışlanma gelecekte giderek keskinleşme eğilimi taşımaktadır. Kentsel dönüşümün tasarlanmasında ve uygulamasında bu eğilimin gözetilmesi, dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

İş Gelirken Mülkiyetin "Gitmesi"

Ekonomik kalkınmayı sağlamak ve sosyal adaletsizlikleri azaltmak arasında bir gerilim bulunmaktadır. Kentsel dönüşümün en önemli boyutlarından biri kentte yarattığı iktisadi hareketliliktir. Bu yoksul kesimler için istihdam olanaklarının hem formel hem de enformel açıdan artmasına işarettir. İnşaat sektörünün birçok istihdam alanının tetikleyicisi olduğu düşünülmektedir ve ülkemizdeki iktisadi ve toplumsal kökenleri dikkate alınırsa kentsel dönüşümün istihdamda ciddi açılımlar sağlayacağı söylenebilir.

Diğer taraftan kentsel dönüşümün genellikle kentin yoksul kesimlerinde gerçekleştirilmeye başlandığı göz önüne alındığında bu alanlarda arazi ve emlak fiyatlarının hızlı değişimi söz konusudur. Bu ilk bakışta yoksul kesimlerin "kentsel ranttan" daha fazla pay alması anlamına gelse de dönüşümün maliyetini üstlenmek zorunda oldukları için genellikle mülklerini satmak durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda kentsel dönüşüm makro ölçekte önemli iktisadi kazanımları beraberinde getirirken mikro ölçekte yoksul kesimlerin hayatlarını farklı düzeylerde etkilemektedir.

Sonuç Yerine

Kentsel dönüşümün temelde göç süreçleriyle ve yoksullukla yakın bir ilişki içinde olduğu görülmelidir. Kentsel dönüşüm sonrasında ortaya çıkması muhtemel toplumsal problemlerin en başından önlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çerçevede toplumsal dayanışma ağlarının korunması, yerinde dönüşümün gerçekleştirilmesi, mülkiyetin korunması ve sosyal dışlanma ve ayrışmaya neden olabilecek uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir.

Kentsel dönüşüm uygulamalarında bölgenin, ilçenin ve mahallenin kendine özgü koşullarının kapsamlı bir biçimde ele alınması gerektiği söylenebilir. Zira farklı tarihsel ve toplumsal süreçlerle oluşan mahallelere yönelik uygun politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Burada göç süreçleri, yoksulluğun yapısı vb. hususların uygulamaların hareket noktasını oluşturması zaruridir.

Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi toplumsal tüketime yönelik hizmetlerde devletin üstlendiği rol artarken bu kaynaklara erişimin sağlanmasında önemli bir konuma sahip olan mekâna, konuta vb. yönelik hizmetlerde de kamunun yoksulları gözetici ilkeleri benimsemesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

STK'lar kent yoksullarının kentte ayakta kalabilmelerini sağlayacak maddi olanaklar sunmak konusunda çalışmalar yapsa da yukarıda bahsedilen kentsel dönüşümle birlikte ortaya çıkması muhtemel sorunlara yönelik planları olduğunu söylemek güçtür. STK'lar kısmi nakdi yardımlarla temel ihtiyaç maddelerini içeren ayni yardımlara odaklanmaktadır. Daha acil olan ise toplumsal dayanışma ağlarının güçlendirilmesi, sosyal dışlanmanın ve ayrışmanın önlenmesi ve mülkiyetin korunması/sürdürülmesidir. Bunlar önemsenmediği sürece kentsel dönüşümle yeni bir evreye giren kentleşme deneyiminin bizi yeni toplumsal sorunlarla karşı karşıya bırakacağı aşikârdır.

Kaynakça

Bartu Candan, A. S. ve Kolluoğlu, B. (2010). *1990 sonrası İstanbul'da kentsel dönüşüm ve sosyal tabakalaşma.* TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K336. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=120979_f12e641a91cf75e8af2b40aed293cbc8 adresinden 25 Kasım 2012 tarihinde edinilmiştir.

Berger, J. ve Mohr, J. (2011). *Yedinci adam* [3. Baskı], (çev. C. Çapan). İstanbul: Agora Yayınları.

Buğra Kavala, A. ve Keyder, Ç. (2008). *Kent nüfusunun en yoksul kesiminin istihdam yapısı ve geçinme yöntemleri.* TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K342. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=101233_90f5b7304fabd3657c39dfd7947b2909 adresinden 25 Kasım 2012 tarihinde edinilmiştir.

Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen refah rejimi* (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanan proje raporu). Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yay. http://www.undp.org.tr/ publicationsDocuments/new_poverty.pdf adresinden 27 Haziran 2007 tarihinde edinilmiştir.

Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni* (çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları.

Dedeoğlu, S. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma.* Ankara: Efil Yayınevi.

Eco, U. (2012). *Beş ahlak yazısı* (çev. K. Atakay). İstanbul: Can.

Erder, S. (1998). Kentteki enformel örgütlenmeler, yeni eğilimler ve kent yoksulları. Y. Sey (drl.), *75. yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s. 107-114). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Erder, S. (2001). Yoksulluğun düzenlenmesinden zenginliğin düzenlenmesine: Kentleşme ve kentsel kurumlar. F. Gümüşoğlu (yay. hzl.), *21. yüzyıl karşısında kent ve insan* içinde (s. 121-128). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondulu kurguları. *European Journal of Turkish Studies, 1* (Thematic Issue-Gecekondu). http://www.ejts.org/document85.html adresinden 13 Şubat 2012 tarihinde edinilmiştir.

Öktem, B. (2005). Küresel kent söyleminin kentsel mekânı dönüştürmedeki

rolü: Büyükdere – Maslak Aksı. H. Kurtuluş (yay. hzl.), İstanbul'da kentsel ayrışma içinde (s. 25-76). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Slattery, M. (2007). *Sosyolojide temel fikirler* (çev. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Şatıroğlu, A. (2003). Kent merkezinde yoksullaşan bir bölge – Tomtom Mahallesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 7, 97-122.

Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şentürk, M. (2008). *Yoksulların yaşam stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat Örnekleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentürk, M. (2011). *Kentsel müdahaleler açısından İstanbul*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, L. (2010). *Berci Kristin* çöp masalları (13. Baskı), İstanbul: Everest Yayınları.

Türkdoğan, O. (1982). *Aydınlıktakiler ve karanlıktakiler.* İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Yaman, Ö. (2012). *Apaçi gençlik*. İstanbul: Açılım Kitap.

Göçün Mekânı: Esenler ve Mekânın Değişimi

Hasan Taşçı

İki yerleşim yeri arasındaki hareket olarak tanımlanabilecek göç, sadece insanların bireysel ve toplumsal olarak bir yerden bir yere taşınmasını değil, aynı zamanda bir kültür ve biçim taşınmasını da içermektedir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan yaşam/kültür biçimlerinin göçle birlikte bir başka coğrafyaya kısmen dahi olsa taşındığını da göz önüne alacak olursak, göç aynı zamanda coğrafyanın da bir yerden bir yere nakli anlamına gelebilmektedir.

Mumford'a göre hareket ve yerleşme kutupları arasında gidip gelen insan hayatında ilk yerleşim yerleri köylerdir ve şehrin ilkel yapısı köyün içinde mevcuttu. Ev, kutsal yer, sarnıç, kamu yolları, henüz pazar yeri olma özelliğini kazanmamış olan agora gibi ögelerin hepsi ilk olarak köy içinde şekillenmişti. Hepsi şehrin daha karmaşık yapısında geliştirilmeyi bekleyen köye ait buluşlar ve organik farklılaşmalardı (Mumford, 2007, s.32). İlk sabit yerleşim yerleri olan köyden önceki hayat göçebeliği, köy ise yerleşimi ifade etmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kentleşmenin temel dinamiklerinden birisinin göç olduğunu söylemek mümkündür. Sanayi İhtilali'nden sonra Avrupa'da kırdan kente doğru başlayan göç bir anlamda Orta Çağ boyunca var olmayan Avrupa şehirlerinin de kurucu gücünü teşkil etmiştir. Genel karakter olarak tarımdan sanayiye geçişin sonucu olarak ortaya çıkan göç, bir taraftan şehirlerin gelişmesinde etkin rol oynarken diğer yandan da çözülmesi uzun zaman alabilecek sorunların da kaynağı olmaktadır. Bu so-

runlar genelde sosyal ve ekonomik içerikli olmakla birlikte göçün mekân üzerindeki etkisi de önemlidir. Mekânın kurucu, geliştirici ve değiştirici unsuru olarak insan bunları yaparken kendi yaşam biçimini gözle görülür, elle tutulur hâle getirmektedir. Bu çalışmada göç olgusu genel hatlarıyla değerlendirildikten sonra, Esenler açısından kurucu ve geliştirici katkısı ve kentsel mekân üzerinde oluşturduğu etki açısından ele alınacaktır.

Genel Olarak Göç Olgusu ve Türkiye'de Kırdan Kente Göç

İnsanların toplumsal ve bireysel olarak başlıca eylemlerinden olan göç, "nüfusun birey, grup ya da topluluklar biçiminde yaşadığı yeri, doğal veya doğal olmayan etkenlere dayalı olarak yer değiştirmesi" olarak tanımlanmaktadır (Gürbüz, 2006, s. 211). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (1998, s. 862) ise göç, "ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada sebeplerin dışında dikkat çeken en önemli vurgunun yerleşmek olduğu görülecektir. Yerleşme kasti olmadan yapılan seyahat göç olarak tanımlanmamaktadır.

İnsanoğlunun yeryüzünde var olduğu tüm dönemler boyunca etkinliğini devam ettiren ve bundan sonra da devam ettirecek olan göç olgusu, aynı zamanda şehirlerin ortaya çıkışından önceki tarihsel dönemi de ifade etmektedir. Şehirlerin ortaya çıkışında en önemli amil olarak kabul edilen tarımsal üretimdeki artış ve artı ürünün stoklanmasının neticesinde oluşan ticaret, toplumların göçebelikten yerleşik hayata geçişinin de başlangıcı sayılmaktadır. Farabî insan topluluklarını "kâmil ve eksik" olmak üzere ikiye, kâmil topluluğu ise "büyük, orta ve küçük" olmak üzere üçe ayırmaktadır. Farabî'ye (1990, s. 79) göre "büyük topluluk yeryüzündeki bütün insanlardan ibarettir. Ortancası, yeryüzünün milletlerinden teşekkül eder. Küçüğü ise bir milletin topraklarında oturan şehir halkından ibarettir". Şehirden daha küçük topluluklar ise eksik olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla şehirli kâmil toplulukların en küçük

parçasını oluştururken şehirlerin ortaya çıkmasından önce yaşayan insanları ise eksik topluluklar olarak tanımlamaktadır.

Sürekli göç ederek yaşamak olarak adlandırılabilecek olan göçebelik İbn Haldun'a (1997) göre bir topluluğun şehirleşmesinden önce yaşadığı evreyi tanımlamaktadır. İbn Haldun'a göre göçebe olarak yaşayan toplumlar eğer "ihtiyaçlarından artacak derecede zenginlik ve genişlik elde ederlerse, bu hal onları bir yerde yerleşmeye ve geniş yaşayışa sevk eder. Bunlar bundan sonra hayat için bir zaruret olan nesnelerden fazlasını elde etmek üzere, birbirlerine yardım etmeye başlarlar. Yiyecek maddelerini ve giyimlerini çoğaltırlar, bunları güzelleştirmeye ve süslemeye, evlerini genişletmeye ve şehir hayatı yaşamak üzere şehirler ve kasabalar bina etmeye başlarlar" (1997, s. 303). Ancak göçebelikle şehir arasındaki yerleşim yeri olan köyün varlığı da bir gerçektir.

Bu çalışmada ele alınan konu ise bir yerleşik hayattan bir diğerine göç etme şeklinde gerçekleşen göçtür. Türkiye'de gerçekleşen göç hareketlerine bakıldığı zaman genel olarak köyden şehre ve küçük şehirlerden büyük şehirlere bir göçün söz konusu olduğu görülecektir. Göç denilince akla gelen bir diğer kavram da sosyal hareketliliktir. Her göç hareketi beraberinde yeni sosyal ilişkiler, farklı toplumsal statüler getirmektedir. Köyün ağasının, ekonomik zorluklar nedeniyle şehre göç etmesinden sonra değişen statüsünün konu edildiği ve yönetmenliğini Nesli Çölgeçen'in yaptığı Züğürt Ağa filmi bunun en güzel örneklerindedir.

Dünyada özellikle Sanayi İhtilali'nden sonra belirgin bir şekilde etkisini artıran köyden kente, ya da kırsal alandan kentsel alana göç, ülkemizde ise daha çok 1950'lerden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı'da ortaya çıkan ve Sanayi İhtilali denilen olgu kentleşmeyi o kadar çok etkilemiştir ki birçok araştırmacı şehri, tarihsel bağlamda sanayileşme öncesi ve sonrası diye ayırmıştır. Kentleşme için en büyük atılım noktalarından biri olan Sanayi İhtilali hayatı ve şehirleri değiştirdiği gibi yeni bir terminolojiyi de beraberinde getirmiştir. Braudel (2006, s. 432) bunu; "yeni dil, endüstrici, en-

düstri toplumu, proletarya, kitle, sosyalizm, sosyalist, kapitalist, kapitalizm, komünist, komünizm gibi kelimeleriyle devrimci ideoloji kendini yeni bir şekilde formüle etmektedir" diye özetler.

Bu dönemde üretimde hâkim olan anlayış ölçek ekonomisidir. Öyle ki ekonomik faktörler, kentsel gelişmenin de en belirleyici unsuru olmuştur (Goodall, 1972, s. 19). Fabrika denilen büyük üretim tesislerinin hayata girmesiyle önce hayatın ölçeği sonra da bu değişime paralel olarak şehirlerin ve kentsel mekânların boyutları de değişime uğramışlardır. Bunun yanı sıra göçün ortaya çıkardığı hızlı nüfus sirkülasyonu ise yeni konut tiplerini ortaya çıkarmış ve "toplu konut" denilen olgu meydana gelmiştir.

Göç olgusu, temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın, ekonomik yaşamdan kültüre kadar hayatın her yönünü etkileyen temel bir değişim aracıdır. Dahası göçün temel itici ve çekici faktörlerinin ekonomik olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizde 1950'li yıllardan sonra belli sosyoekonomik şartlar neticesinde kırsal alanlardan şehirlere doğru gerçekleşen iç göç hareketi, bugün kentlerimizin içinde bulunduğu sorunlar yumağının en önemli sebeplerindendir.

Belirli bir bölgenin sosyal, ekonomik, kültürel ya da doğal ortamı, o bölgede yaşamayı olanaksız kılmış, insanların yaşamasına imkân olmayan bir durum ortaya çıkmışsa bu bölgeden dışarıya gerçekleşecek göç, isteğe bağlı olmayan göç olarak tanımlanır. İsteğe bağlı olmayan göçler, nüfusun yerleşim alanından zorla atılması ya da yaşanılan bölgenin koşullarından dolayı ortaya çıkan bir göç türüdür ve göç eden insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir (Gürbüz, 2006, s. 211).

Türkiye'de kırsal yerlerden kentlere yoğun göçler 1990'lı yıllarda artmıştır. Bu yıllarda meydana gelen göçün %25,7'si ekonomik nedenlerle, %24,4'ü eğitim olanaklarının önceki yerleşim alanında yokluğu veya sınırlı oluşu nedeniyle gerçekleşmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ilişkin eğitim yatırımları eksikliği,

çatışma-gerginlik ortamı dil-kültür farklılıkları ile birleştiğinde sınırlı olan eğitim olanakları bu dönemde, özellikle kırsal alanda neredeyse tümüyle yok olma aşamasına gelmiştir. Bunun yanında göçün ortaya çıkmasında, göç edenin duyduğu can korkusunun etkisi %66,5 gibi büyük bir oransal değere sahiptir. Ancak yine yapılan araştırmalar göstermiştir ki tarım ve hayvancılığın yoğun olduğu bölgelerde göç öncesi işsizlik oranı %1,4 iken, göç edenler için göç sonrası bu oran %29'a yükselmektedir (Gürbüz, 2006, s. 213).

Türkiye'nin şehirleri açısından bakılacak olursa bir göç tipinden daha bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra özellikle Balkanlar'da meydana gelen etnik oluşumlar orada yaşayan Türklerin "anavatan" olarak tanımladıkları Türkiye'ye göç etmeleri sonucunu doğurmuştur. En son büyük göç akımının olduğu 1989 senesinde 227.000 göçmen Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Ancak gerekçesi farklı olmakla birlikte konu açısından bakıldığında bu tür göçlerin de kentsel mekân için benzer sorunları doğurduğunu söylemek mümkündür.

Kentsel Mekân

Mutlaka bir çevrede var olmak zorunda olan, diğer bir ifadeyle yaşadığı yeri çevre edinen insan, bütün ilişkilerini "çevre" denilen bu uzaysal mekânda yaşamaktadır. Bu uzaysal mekân ilk olarak insanın kâinatı algılama gücüyle sınırlanmakta veya algının sınırına kadar genişlemektedir. Sonsuz bir boşluktan daraltılmış çevremize kadar her alan "mekân" kavramı içinde değerlendirilebilir. Mekânın sınırlandırılmasına dair çabalarda öne çıkan unsur, eylemlerimizin içinde cereyan ettiği alan ve işlemler olmaktadır. Bu durumda bile iç içe geçmiş sonsuz sayıda mekândan bahsetmek mümkündür. İnsan bu mekânda hem mekânın kendisiyle hem de mekânı paylaşan diğer canlılar ve insanlarla bir ilişki içindedir. İnsanın hem mekânla hem de diğer insanlarla ilişkileri karşılıklı bir ilişki şekli olup mekân ve insan aynı anda hem etken hem de edilgen konumdadırlar (Taşçı, 2012, s. 49).

Bireyin ve toplumun ilişkiler ağının düzlemi olan mekân birçok karmaşıklık içermektedir. İnsanların hareketlerine izin veren veya sınırlandıran mekân bu açıdan yönlendirici bir özelliğe sahiptir. Kent insanının ve/veya kentsel toplumun günlük hareketlerinin üzerinde gerçekleştiği kent mekânı birçok karmaşık hareket haritasının da ortaya çıkmasına sebep olur.

Mekânın Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Kentsel mekânlar kuruluş aşamasında veya daha sonra birçok faktörün etkisi altında kalarak oluşurlar ve biçimlenirler. Bu etkenlerin bir kısmının ontolojik, diğer bir kısmının ise morfolojik olduğunu söylemek mümkündür.

Mekânın oluşumda coğrafyadan bireysel ve toplumsal değerlere kadar birçok parametre etkin konumdadır. Zaman içerisinde meydana gelen mekân geçtiği dönemlere ait idari, kültürel ve birçok diğer etkiyi bünyesinde barındırmaktadır. Ancak kentleşmenin hızlandığı son zamanlarda mekânın zaman boyutu ortadan kalkmaya başlamıştır. Modern mimaride bürokratlar, mimarlar ve planlamacılar tarafından halka dayatılan bir kültürel ve estetik biçim söz konusudur (Bağlı, 2006, s. 217).

"Günümüz mekânsal örgütlenmesi, yeni teknolojilerin sağladığı imkânlara bağlı olarak geleneksel kent kavramının çözüldüğü, hiyerarşik ve yoğun kent merkezleri yerine çok merkezli, düşük yoğunlukta ve fragmanter yapıda yeni yaşam alanlarının ortaya çıktığı bir kent ve ona eşlik eden yeni bir yaşam formatı sunmaktadır." (Yırtıcı, 2005, s. 10). Mekânının en önemli özelliklerinden biri de, doğadan uzaklaşmış, büyük ölçüde toplumsal özellik kazanmış olmasıdır (Tümertekin, 1997, s. 12). Kentsel mekân artık coğrafi şartların biçimlendirdiği bir yerden çok insan algısının ve yaşayışının ortaya çıkardığı bir yerdir. Ancak bu algı, mekânı salt altyapıya indirgeyen ve onun ruhunu yok eden bir anlayıştır. Altyapıya indirgenen kentsel mekânda her şey kısa süre içinde tekrar yıkılmak ve yeniden yapılmak için inşa edilmektedir. Günümüz üretim iliş-

kileriyle mekân arasındaki bağları belirleyen en temel unsurun bu olduğu söylenebilir.

Günümüz şehirlerinde bir tek merkezden bahsetmek imkânı da kalmamıştır. "Metropolleşen kentler kendilerinden önceki kentsel yapılardan tamamen farklıdırlar. Bu bölgeler ekonomik determinizmin kendine özgü kuralları içinde oluşmuş bir yığın görünümü vermektedir. Bu açıdan bakıldığında yeni yaşam alanlarının hangi maddi güçlerin etkisi altında olduğu, bu güçlerle mekânsal biçimlenişler arasındaki ilişkinin niteliği, yani modern mekânların ne tür bir değişim geçirdiği önemli bir sorundur." (Yırtıcı, 2005, s. 10).

Mekânın oluşmasında, gelişmesinde ve zaman içinde değişmesine etki eden faktörleri coğrafya, kuruluş gayesi, ekonomik gelişmişlik düzeyi, tarih ve kültür alt başlıklarında ele almak mümkündür.

Coğrafya

Mumford (2007, s. 46) şehrin; "asgari alandan azami olarak yararlanılacak ölçüde yoğunlaştırılmış" bir yer olduğunu belirtirken esasen coğrafî bir yetersizliğe dikkat çekmekte ve coğrafyanın şehirler için hem izin verici, hem de kısıtlayıcı etkisine vurgu yapmaktadır. Biçimsel olarak tanımlamalarda hep bu izin verme ve kısıtlama durumuna atıfta bulunularak ayrıma gidilmektedir. Şehirlerin oluşumunda temel etkenin "ulaşım" olduğuna dair savlarda da hareket noktasının coğrafi şartlar olduğunu görmek mümkündür. Ulaşım şartlarını ön plana alan bilim adamları, şehirlerin bu nedenden dolayı nehir ağızlarında yahut kilit noktalarında, tepelerin ve ovaların buluşma yerlerinde oluşturulduğunu vurgulamıştır.

Coğrafya yer şekilleri açısından mekânın oluşmasını ve/veya gelişmesini teşvik edici ya da kısıtlayıcı özelliğinin yanında, ortaya çıkardığı iklim şartlarıyla da biçim üzerinde etkiye sahiptir. Şehir strüktürünü oluşturan pozitif ve negatif mekânların yapısının, biçiminin, büyüklüğünün ve diğer özelliklerinin iklim şartlarına göre değişmekte olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca coğrafyanın insan üzerinde oluşturduğu etkinin de dolaylı olarak kentsel yapıya

yansıması söz konusu olan bir durumdur. Halil Nadaroğlu (1998, s. 6) şehri tarif ederken "doğal yerleşme birimi" ibaresine yer vermiştir. Bu coğrafi açıdan bir elverişliliği, uygunluğu hatta mecburiyeti ifade eden yaklaşımdır.

Coğrafyanın mekân üzerindeki etkisinin bir diğer önemli göstergesi de pozitif ve negatif mekânlar için kullanılan, malzemenin coğrafi şartlara göre değişiklik göstermesidir. Coğrafi şartların ise yer şekilleri, ulaşım imkânları, doğal güvenlik ve tehlikelerin yanında iklim şartlarını da içerdiğini söylemek mümkündür. Coğrafi şartlar kentsel mekânın biçimini etkilediği gibi, kullanılacak malzemenin de seçiminde önemli faktörlerden birisidir.

Kuruluş Gayesi

Şehirlerin tamamı toplumun bir arada yaşama ve ihtiyaçlarını karşılama amacına matuf olarak kurulmuş olmakla birlikte, bunun dışında da spesifik amaçlarla kurulan şehirlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Bunun en belirgin örneğini askerî amaçla kurulan şehirler oluştururlar. Bunlar, orduların sefere çıkmadan önce geçeceği güzergâh üzerinde veya seferdeyken konakladıkları yerde oluşturulan ve temel amacı ordunun bir süre için konaklayıp ihtiyaçlarının karşılanması olan şehirlerdir.

Benzer durumla "sanayi şehri" tanımlamasında da karşılaşılmaktadır. Burada da bir özel durum söz konusudur. Bu tip şehirler daha çok büyük fabrikalar ve onların çevresinde oluşmuş toplu konut alanlarından müteşekkil yerlerdir. Ağır sanayinin önemi kaybetmesiyle birlikte sanayi şehirlerinde fabrikalar atıl kalmış ve günümüzde buralar kamusal alanlara dönüştürülmüştür.

Tüm dünya için ulaşım imkânlarının artması ve buna bağlı olarak turizm sektöründeki gelişmeler de bu amaçla kurulan küçük yerleşim birimlerini ortaya çıkarmıştır. Zaman içinde uluslararası toplantıların ve büyük organizasyonların da merkezi hâline gelen bu yerleşim yerleri de kuruluş amacına göre gelişen şehirler için iyi örneklerdendir.

Şehir için söylenenleri kentsel mekânlar için de söylemek mümkündür. Hatta şehir, içindeki mekândan daha büyük bir organizasyon olduğundan dolayı, kuruluş gayesi şehrin bütününde birebir kendini gösteremeyebilecekken, herhangi bir amaç için oluşturulan kent mekânında kuruluş gayesinin açıkça görülmesi mümkündür. İbadet yerleri, askerî birimler için yapılan binalar, devletin yönetim organları için yapılanlar ve benzerlerinin her devirde barınma için yapılanlardan daha farklı oldukları bilinmektedir.

Ekonomik Faaliyet Alanı ve Gelişmişlik Düzeyi

Kuruluş gayesi ve içinden geçtiği tarihî süreçler ne olursa olsun her şehir aynı zamanda ekonomik bir organizasyonun mekânda vücut bulmuş hâlini ifade eder. Her uygarlık belli bir iktisadi yapının biçimlendirdiği bir değerler sistemidir (Tanıllı, 2008, s. 16). Bundan dolayı üretim biçimi şehirlerin ortaya çıkmasında olduğu kadar, uygarlıkların biçimlenmesinde ve tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır. İbn Haldun'a göre insanlar ihtiyaçlarından fazla genişlik ve zenginlik elde ederlerse bu hâl onları bir yerde yerleşmeye sevk eder. Bundan sonra ise "hayat için zaruret olan nesnelerden fazlasını elde etmek üzere birbirlerine yardım etmeye başlarlar. Yiyecek maddelerini ve giyimlerini çoğaltırlar, bunları güzelleştirmeye ve süslemeye, evlerini genişletmeye ve şehir hayatı yaşamak üzere şehirler ve kasabalar bina etmeye başlarlar." (İbn Haldun, 1997, s. 303).

Şehirlerin ekonomik kriterlere göre tasnifinde Sanayi İhtilali temel ayrım noktası olarak alınsa da, ilk şehirlerin ortaya çıkmasında da ekonomik nedenlerin rol oynadığı bir gerçektir. Korkut Tuna'ya göre ilk şehirler fazla ürün elde etme ve bunun devamını sağlama amacıyla tarım yapan köy topluluklarının örgütlenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (1987, s. 85). Bu örgütlenme neticesinde önce endüstriyel tarım ve ardından ticaret ortaya çıkmış, sağlanan ekonomik büyümenin sürekliliği düşüncesi ise ilk şehirleri ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde en çok kullanılan sınıflandırma ise hizmet şehri, sanayi şehri, ticaret şehri, finans şehri gibi üretim şekline veya parasal ilişkilere dayanarak yapılan tasniflerdir ki bu da, şehri ekonomik verilere dayanarak sınıflandırmanın her zaman çok kullanılan bir yöntem olduğunun göstergesidir (Taşçı, 2012, s. 36).

Ekonomik gelişmişlik düzeyinin kentin pozitif ve negatif mekânları üzerinde de etkili olduğu bir gerçektir. Gerek kamusal gerekse özel pozitif alanlar (binalar) ekonomik güce bağlı olarak cesamet ve biçim kazanmaktadır. Kentin negatif alanları olarak adlandırılan cadde, sokak, meydan gibi alanlar ise yine devletin ekonomik gücü oranında farklı donatılara sahip olmaktadırlar.

Tarihî Süreç

Mekânın zaman boyutu olarak da adlandırılabilecek olan tarihî süreç, mekânın oluşması, biçim kazanması ve değişmesi üzerinde büyük etkiye sahiptir. Şehri tarihsel bir olgu, zamansal varoluş olarak ele almak zorunluluk olduğu gibi mekânın da tarihsel olgu olarak değerlendirilmesi zaruridir. Zira kökleri tarihin derinliklerinde saklı olan şehri tarihe başvurmadan izah etmek mümkün değildir. Rossi şehri değerlendirirken, "diğer bütün özelliklerinin yanında şehir en çok tarihtir" diyerek özetlemiştir (1999, s. 130). Benzer şekilde mekân da tarihtir.

Modern mimari iki açıdan mekânın tarih boyutunu yok etmeye başlamıştır. Birincisi dünyanın her tarafında yerel tarihten uzak ve benzer yapılar meydana getirerek, diğeri ise oluşmuş olan inşaat teknolojisi ile çok kısa sürede mekânlar inşa ederek mekânın zaman boyutunu ortadan kaldırmıştır. Oysa tanımından da anlaşılacağı gibi, mekân zamanla doğrudan ilişkilidir ve onunla birlikte var olmaktadır.

Yaşam Biçimi ve Öncelikler

Kentsel mekânın üretimine ilişkin varsayımlar, dönemin önceliklerine göre değişse de mekânın her dönem için bir örgütlenmenin

neticesi olduğu kesindir. Kentsel mekânı ortaya çıkaran ilişkilerin önceliği ne olursa olsun, bu ilişkiler bir toplumun önceliklerinin mekânsal örgütlenmesidir. Kentsel mekânın ontolojik olarak izahı anlamına gelen bu çözümlemede mekânı ortaya çıkaran toplumsal zihnî yapı ve uygarlık anlayışı en belirgin faktördür. Öte yandan tıpkı şehrin tanımlanmasında olduğu gibi, mekân da ontolojik olarak bölümlere ayrıştırılmaktadır. Bu ontolojik tanımlamada ise sosyokültürel geçmiş ve değerler en belirgin faktörler olmaktadır.

Toplumlar belirledikleri coğrafyada bir şehir inşa ederken, imkânları doğrultusunda yaşam biçimlerini o mekâna yansıtırlar. Hatta coğrafyayı seçerken bile yine kendi yaşam önceliklerini göz önüne alarak tercihte bulunurlar. Bu durumda birkaç açıdan yaşam biçiminin, kültürel değerlerin ve inançların mekân üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde ise mekân yerden, yeri meydana getiren toplumdan ve bireyden ayrılarak uzak toplumsal etkilere açık hâle gelmiştir. Globalizmin etkisiyle herkesin-herkesle, herkesin-her şeyle ve her şeyin-her şeyle etkileşimi mekânı özgün olmaktan çıkartmış ve tek renkli kentsel mekânlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Jacques Ellul bu durumu, "küresel birlik" olarak ifade etmektedir (2003, s. 167). Küresel birlik, şehirler için de ortaya bir tek renklilik çıkarmış, neredeyse yeryüzündeki bütün şehirler modanın etkisiyle aynı kıyafeti giymiş, birbirlerine benzemeye başlamışlardır.

Göç ve Esenler'de Yerleşim

1939 senesine kadar Litros köyü adıyla varlığını devam ettiren Esenler, Osmanlı kaynaklarında Litroz, Litrus ya da Litros adıyla yer almıştır. Yunanca kaynaklarda ise Litre, Litres ve Lit olarak adlandırılmıştır.

> "Bir söylentiye göre Litros Köyü, Hıristiyanlığı kabul eden ve çevre köylerde yaşayan halkın etkisiyle zamanla Yunanlılaşan çingeneler tarafından kurulmuştur. Hekim August J. Mordtmann'ın 'Esquisse Topogfaphique de Constantinopo-

> le' adlı kitabında Litre adını taşıyan bu köyün Bizans devrinde Arete olarak bilinen yer olduğu söylenmektedir. Köyü ziyaret eden Mordtmann bölgenin susuzluktan muzdarip olduğunu ve buradan denizin bile görünmediğini not etmektedir." (Güldal ve Uçar, 2012, s. 12)

Esenler (Litros) ve Atışalanı (Avas) köyleri ile ilgili kadı sicil bilgileri çoğunlukla o devirde bu iki köyün bağlı olduğu Eyüp Kadılığı sicilleri arasında yer almaktadır. 1619-1620 tarihli Eyüp Kadı Sicilleri'nin ortaya koyduğu çok mühim bir bilgi de, Rum köyü olarak bilinen Litros'ta o devirde bile sayıları çok az olsa da Müslümanların yaşadığı yönündedir (Güldal ve Uçar, 2012, s. 21-22).

Esenler, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren sürekli göç alan bir yerleşim yeri konumunda olmuştur. "Yunanistan'daki Müslüman Türkler arasında Litros Köyüne yönelik iki göç hareketi yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1913 Balkan Harbi sonrası gerçekleşen 1914 yılı Nisan ayında Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde gerçekleşen göçler, ikincisi ise 1923 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan 'Mübadele' sözleşmesi ile gerçekleşen 1925 göçleridir." (Güldal ve Uçar, 2012, s. 138).

Bu tarihten sonra da, gerek mübadeleden gelenlerin yerleştiği gerekse 1950'lerden sonra Türkiye'nin değişik yerlerinden gelenlerin yerleştikleri bir yer olan Esenler, sürekli olarak göç almış ve göçün ortaya çıkardığı bir mekânsal organizasyona bürünmüştür. Esenler'de öncesine göre daha yoğun yapılaşmanın 1985'lerden başlayarak 2002 yılına kadar gelişme gösterdiği, 2002 yılı sonrası ruhsat onay verileriyle de bu yapılaşmanın ilçe sınırları içinde devam ettiği görülmektedir. İlçede konut alanlarının artmasında iki önemli faktörün etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisinin Başakşehir toplu konut alanının yapılmasıyla ilçenin yeni bir yönelim kazanması, ikincisin ise Giyim-Kent ve Tekstil-Kent projelerinin gerçekleştirilmesiyle mevcut ilçe sınırları içerisinde gelişme alanının kalmamasıyla mekânda sıkışmaların başlamış olmasıdır.

Ülkemizdeki göç dalgasının yoğun yaşandığı ilçelerden birisi olan Esenler, 1935 yılında 604, 1940 yılında 860 nüfusu ile iki küçük köyden ibaret bir yerleşim yeriyken 1970'li yıllardan sonra büyük bir göç akınına uğramıştır. 1985 nüfus sayımında 161.184 kişi ile büyük bir şehir hâline gelen Esenler'in nüfusu, 1990'a gelindiğinde %38,6 artışla 254.776 kişiye yükselmiştir. 1990'lu yıllarda da Esenler yoğun göç almaya devam etmiş, 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre ise toplam nüfus 461.072'e ulaşmıştır.

Tablo 1. Esenler'in Yıllara Göre Nüfus Sayısının İstanbul ve Türkiye Nüfusu ile Mukayesesi

Yıllar	1970	1975	1980	1985	1990	1997	2000	2010
Esenler	33.025	64.471	113.653	161.184	254.776	344.428	394.334	461.072
İstanbul	3.018.598	3.904.581	4.738.694	5.823.190	7.391.783	8.548.227	10.018.735	12.573.836
Türkiye	35.605.176	40.347.279	44.736.957	50.664.458	56.473.035	62.606.157	67.844.903	70.586.256

Kaynak:Esenler Belediyesi Planlama Müdürlüğü.

Esenler ilçesinde 1970'li yıllardan sonra başlayan göç akımı ile yerleşimler başlamış, 1980'li yıllara gelindiğinde ise yapılaşmanın %75'i tamamlanmıştır. 1980'li yıllara kadar ekseriyetle gecekondu niteliğinde az katlı olan yapılar, 1990 yılı sonrasında nüfusun artışıyla birlikte gecekondudan dönüşen apartmanlar hâline gelmiştir. Bu yapılar ruhsatsız ve iskânsız yapılar olmakla beraber estetik kaygı gözetilmeksizin yapılan kısmen sağlıksız ve riskli binalar görünümünde ortaya çıkmışlardır.

İstanbul Avrupa yakası şehirler arası otobüs terminalinin Topkapı'dan Esenler'e[9] taşınması da ilçenin göç alma hızını artırıcı etkide bulunmuştur. Bunun neticesinde ise Esenler İstanbul'a ge-

9 Otogar idari olarak Bayrampaşa ilçesi sınırları içerisinde olmakla birlikte yaygın bir şekilde Esenler Otogarı olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanında otogarın ana giriş-çıkış kapısı da Esenler'e açılmakta ve otogardan yürüyerek veya araçla çıkan herkes ilk olarak Esenler sınırları içine girmektedir. Coğrafi olarak ise Otogarın Bayrampaşa'ya bakan tarafı yüksekçe bir tepe olup açık olan yönü Esenler'e bakmaktadır. Bu durum gelen yolcuları Esenler istikametine doğru yönlendirmektedir.

lenler için bir ilk yerleşim yeri olmuştur. İstanbul'un diğer ilçelerinde belirli illerden gelenlere göre baskın nüfus grupları oluşmuşken, Esenler için durumun böyle olmadığı görülmektedir.

Diğer yandan ise Bayrampaşa Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleştirildiği bölge olması nedeniyle kendi içinde bir kapalılık arz etmekte ve Türkiye'nin diğer bölgelerinden gelen göçleri itmektedir. Bu durum da kısa ilk yerleşim yeri olarak Esenler'in tercih edilmesinde etkin faktör olmaktadır. Tablo 2'de Bayrampaşa'nın komşu diğer ilçelere (Esenler, Bağcılar, Güngören) göre diğer illerden daha az göç aldığını, sadece Bursa, Edirne, Kırklareli gibi, kökeni Balkanlar'a dayanan yerlerden fazla göç aldığını göstermektedir. Esenler'le birlikte bölgenin diğer iki ilçesi Bağcılar ve Güngören'de önemli bir nüfus ağırlığı olan Diyarbakır doğumluların Bayrampaşa'da çok düşük sayıda bir nüfusa sahip olmaları yukarıda bahsedilen itmenin etkisini göstermektedir.

Bayrampaşa'ya yapılan otogarın Esenler'e yerleşimi hızlandırdığı, bunun ise başta toplumsal yapı olmak üzere birçok şeyi olumsuz anlamda etkilediği, ilçenin eski yerleşimcileri tarafından da dile getirilmektedir. İlçedeki göç ve yerleşim serüveni hakkında görüşme yaptığımız kişilerden Nihat Yılmaz[10] konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> "Otogar yapılmadan önce Esenler farklıydı, altın gibi bir yerdi. Otogardan önce burada kimse evinin ve dükkânının kapısını kilitlemezdi. Otogar yapıldı, Esenler'in işi bitti. Çünkü ilk gelen Esenler'e geldi."

Mustafa Kayıkçı[11] ise otogarın Esenler üzerindeki etkilerine dair şunları söylemiştir:

10 1970'de Akçakoca'dan İstanbul'a göç edip Esenler'e yerleşmiş; hâlen ayakkabı tamirciliği yapmaktadır.

11 1962 yılında Kastamonu'dan önce Aksaray'a akrabalarının yanına gelip yerleşmiş. Daha sonra ise "Esenler köy, biz orada daha rahat ederiz." diyerek ailesiyle birlikte bir tarla alıp oraya tek katlı bir bina inşa ederek Esenler'de bugünkü Nene Hatun Mahallesi'ne yerleşmişler. Hâlen esnaf olarak çalışmaktadır.

"Otogardan önce biz burada kapımız açık yatardık. Otogar buraya gelmeden hiç kimse evini ve dükkânını kilitlemezdi. Dükkânlarda kepenk denilen şeyler yoktu. Annem okur-yazar olmadığı için paraları tanımazdı ve dükkânımıza gelip alışveriş yapan müşterilere para çekmecesini açıp, verdikleri paranın üstünü almalarını isterdi. Kimse bir kuruş fazla para almazdı. Otogar Esenler'i kötü anlamda çok etkiledi. Otogardan sonra ilk kez sahte para Esenler'e geldi ve biz sahte para ile dolandırıldık."

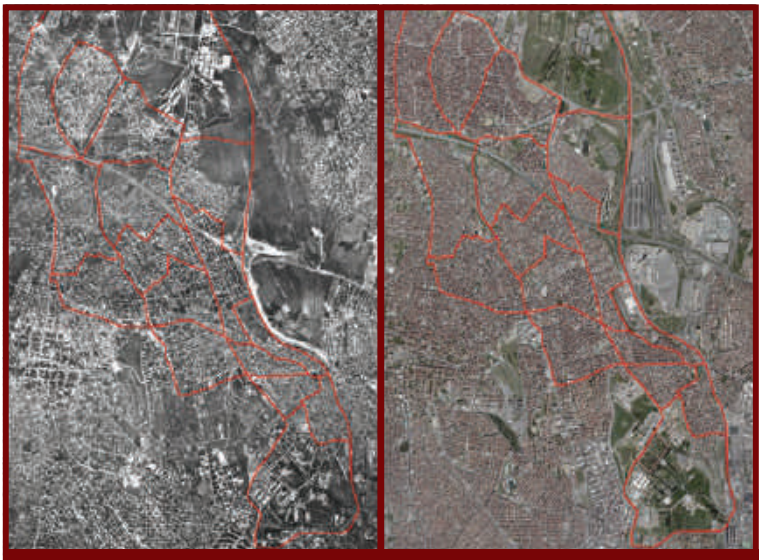
Tablo 2. Esenler, Bağcılar, Bayrampaşa ve Güngören'in Doğum Yerine Göre Nüfus İstatistiği

Nüfusa kayıtlı olunan il	İkamet edilen ilçe: Esenler	%	İkamet edilen ilçe: Bağcılar	%	İkamet edilen ilçe: Bayrampaşa	%	İkamet edilen ilçe: Güngören	%
Adana	1.484	0,322	2.670	0,358	918	0,342	1.945	0,631
Adıyaman	9.705	2,107	21.789	2,925	2.205	0,821	4.856	1,576
Afyonkarahisar	728	0,158	1.055	0,142	553	0,206	809	0,263
Ağrı	1.916	0,416	5.000	0,671	656	0,244	4.059	1,317
Amasya	6.268	1,361	15.410	2.068	2.056	0,765	2.016	0,654
Ankara	780	0,169	1.715	0,230	994	0,370	1.215	0,394
Antalya	326	0,071	781	0,105	496	0,185	1.163	0,377
Artvin	1.396	0,303	3.060	0,411	730	0,272	1.824	0,592
Aydın	432	0,094	609	0,082	437	0,163	485	0,157
Balıkesir	1.663	0,361	2.091	0,281	3.653	1.360	2.136	0,693
Bilecik	337	0,073	409	0,055	413	0,154	309	0,100
Bingöl	2.405	0,522	2.358	0,317	397	0,148	1.247	0,405
Bitlis	6.202	1,347	39.071	5,244	719	0,268	4.190	1,360
Bolu	1.194	0,259	2.228	0,299	572	0,213	1.433	0,465
Burdur	90	0,020	208	0,028	76	0,028	125	0,041
Bursa	1.972	0,428	1.533	0,206	5.122	1.907	1.764	0,573
Çanakkale	1.870	0,406	3.161	0,424	2.809	1.046	1.874	0,608
Çankırı	5.262	1,143	5.114	0,686	5.463	2.034	1.963	0,637
Çorum	9.794	2,127	16.106	2,162	1.635	0,609	2.411	0,783
Denizli	301	0,065	435	0,058	324	0,121	891	0,289
Diyarbakır	10.179	2,210	19.129	2,568	2.742	1.021	14.471	4,697
Edirne	7.065	1,534	4.524	0,607	9.050	3.369	2.091	0,679
Elazığ	5.719	1,242	7.562	1,015	1.526	0,568	5.208	1,690
Erzincan	4.302	0,934	13.139	1,764	2.284	0,850	6.574	2,134
Erzurum	5.183	1,126	16.679	2,239	2.140	0,797	2.662	0,864
Eskişehir	408	0,089	1.033	0,139	740	0,276	821	0,266
Gaziantep	1.978	0,430	3.987	0,535	1.405	0,523	4.370	1,418
Giresun	22.489	4,884	28.855	3,873	10.659	3.969	7.680	2,493
Gümüşhane	1.499	0,326	6.514	0,874	756	0,281	1.748	0,567
Hakkari	124	0,027	342	0,046	50	0,019	134	0,043
Hatay	2.697	0,586	6.862	0,921	1.085	0,404	2.611	0,847
Isparta	1.973	0,428	2.108	0,283	1.493	0,556	1.729	0,561
Mersin	871	0,189	1.436	0,193	562	0,209	936	0,304
İstanbul	30.980	6,727	48.716	6,539	70.952	26.416	38.880	12,620
İzmir	614	0,133	876	0,118	1.196	0,445	851	0,276
Kars	5.594	1,215	16.368	2,197	1.332	0,496	2.763	0,897
Kastamonu	28.644	6,220	31.810	4,270	12.610	4.695	14.033	4,555
Kayseri	11.518	2,501	7.047	0,946	1.803	0,671	5.840	1,896
Kırklareli	3.999	0,868	3.932	0,528	11.302	4.208	2.283	0,741
Kırşehir	1.110	0,241	2.867	0,385	601	0,224	1.371	0,445
Kocaeli	455	0,099	879	0,118	1.408	0,524	717	0,233
Konya	4.019	0,873	7.937	1,065	2.284	0,850	7.158	2,323
Kütahya	243	0,053	447	0,060	210	0,078	288	0,093
Malatya	32.872	7,138	33.942	4,556	6.110	2,275	17.835	5,789
Manisa	964	0,209	1.252	0,168	1.423	0,530	880	0,286
Kahramanmaraş	2.239	0,486	5.803	0,779	1.343	0,500	2.101	0,682
Mardin	11.838	2,571	12.294	1,650	3.601	1,341	5.621	1,824
Muğla	85	0,018	168	0,023	129	0,048	176	0,057
Muş	3.945	0,857	5.230	0,702	659	0,245	1.395	0,453
Nevşehir	1.416	0,307	4.974	0,668	1.010	0,376	1.307	0,424
Niğde	10.603	2,302	4.806	0,645	1.668	0,621	2.743	0,890
Ordu	14.914	3,239	35.892	4,818	7.812	2,909	6.109	1,983
Rize	2.276	0,494	4.416	0,593	2.541	0,946	6.681	2,168
Sakarya	2.644	0,574	3.474	0,466	7.605	2,831	2.351	0,763
Samsun	21.348	4,636	32.789	4,401	8.360	3,113	7.967	2,586
Siirt	17.866	3,880	10.914	1,465	2.269	0,845	4.998	1,622
Sinop	24.316	5,280	25.546	3,429	10.482	3,903	4.573	1,484
Sivas	26.621	5,781	40.250	5,403	6.060	2,256	12.443	4,039
Tekirdağ	3.150	0,684	3.848	0,517	7.333	2,730	2.742	0,890
Tokat	18.297	3,973	29.435	3,951	2.411	0,898	5.753	1,867
Trabzon	8.118	1,763	15.032	2,018	8.649	3,220	18.735	6,081
Tunceli	2.845	0,618	3.884	0,521	353	0,131	1.773	0,575
Şanlıurfa	4.696	1,020	8.461	1,136	4.294	1,599	4.623	1,501
Uşak	314	0,068	1.291	0,173	265	0,099	340	0,110
Van	3.320	0,721	14.603	1,960	548	0,204	2.402	0,780
Yozgat	6.053	1,314	8.890	1,193	2.150	0,800	3.451	1,120
Zonguldak	4.154	0,902	7.165	0,962	1.637	0,609	1.901	0,617
Aksaray	1.485	0,322	1.997	0,268	1.183	0,440	862	0,280
Bayburt	2.540	0,552	11.741	1,576	750	0,279	3.793	1,231
Karaman	442	0,096	2.072	0,278	332	0,124	1.845	0,599
Kırıkkale	1.639	0,356	3.047	0,409	490	0,182	583	0,189
Batman	8.765	1,903	18.107	2,430	946	0,352	8.644	2,806
Şırnak	516	0,112	1.307	0,175	70	0,026	202	0,066
Bartın	2.182	0,474	2.912	0,391	1.451	0,540	1.006	0,327
Ardahan	5.125	1,113	12.575	1,688	1.227	0,457	1.904	0,618
Iğdır	397	0,086	9.861	1,324	210	0,078	2.991	0,971
Yalova	192	0,042	324	0,043	445	0,166	445	0,144
Karabük	3.695	0,802	4.807	0,645	2.340	0,871	1.846	0,599
Kilis	1.030	0,224	1.445	0,194	359	0,134	1.710	0,555
Osmaniye	652	0,142	935	0,126	436	0,162	657	0,213
Düzce	1.164	0,253	1.664	0,223	1.221	0,455	772	0,251
	460.506	100,000	745.005	100,000	268.590	100,000	308.094	100,000

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009.

1970-75, 1975-80, 1980-85 ve 1985-90 yıllarında her beş yıllık aralıkta Esenler nüfusu neredeyse bir öncekinin iki katına çıkmıştır. Bu dönemlerde göçün oluşturmuş olduğu büyük nüfus artışının neden olduğu barınma ihtiyacını karşılamak için herhangi bir mühendislik hizmeti alınmadan, plansız ve projesiz binalar hızla çoğalmıştır. Bu hızlı ve plansız yapılanma sebebiyle sadece barınma amacına yönelik olarak inşa edilen binalar neticesinde, yapı stokunun sadece %3'ü iskânlı binalardan oluşmakta olan bir yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. İlçe genelinde 26.527 adet bina bulunmakta olup, bunlardan sadece 4.620 adedinin (%17) inşaat ruhsatı alınmıştır; geri kalan binalar için bina sahipleri tarafından böyle bir yönteme gerek duyulmamıştır.[12]

Nüfus artışının hızlandığı 1980'li yılların başında Esenler sınırları içindeki bütün mahallelerde yerleşim mevcutken, yoğunluğun bugünkü kadar olmadığı, 1982 senesinden 2010 senesine kadar bina yoğunluğunun neredeyse iki katına çıktığı görülmüştür.

Şekil 1. Esenler İlçesi 1982 ve 2010 Yılı Uydu Görüntüleri

Kaynak: Esenler Belediyesi Planlama Müdürlüğü.

12 Veriler Esenler Belediyesi Planlama Müdürlüğü kaynaklarından sağlanmıştır.

Göç sonucunda oluşan yerleşim şekli ve ortaya çıkan mekânın olağan şartlarda oluşmadığını, bundan dolayı gerek özel mekânda, gerekse kamusal alanda çarpık biçimlerin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ailelerden biri kendi konutlarını edinmelerini şu şekilde anlatmaktadır:

> "Türkiye'de 1970'lerde gelen kız kardeşimin evinde bir ay kadar kaldıktan sonra yine aynı mahallede kiraya çıktık. Bulgaristan'da kendi kasabamızın dışında da yaşadık.

Komandirovkaya'ya gittik ama hiçbir zaman kira vermedik. Kira vermek çok zor geldi... Bir de Türkiye'de iş koşulları çok zor... Bir gün çalışıp durup dururken ertesi gün hiç sebebi yokken çık deyiveriyolar... Baktık olcak gibi değil... Dünyada mekân ahrette iman demişler dimi... Çoluk çocuk kaç kişi varsa hepimiz çalıştık arsayı almak için inşaatı yapmak için... Çok çaba sarfettik... Şimdi yerliler bize devlet size yardım etti de aldınız diyorlar ama bunu yaptırabilmek için fabrikadaki tavuk budunu yemeyip eve gelip tekrar pişirip çocuklara yedirdiğim günleri bilirim... Çok zahmet çektik çok... Sonra arsayı aldıktan sonra ben ve kocam çalışırken kaynatamla kaynanam o zamanlar daha güçleri yerindeydi evin inşaatında ellerinden geldiği kadar inşaatı bitirmeye çalışıyorlardı... İnşaatın kabası bitince kira vermemek için toklar [elektrikler], sular olmadan yerleştik evimize... Kiraya vereceğimiz parayı inşaata verdik." (Hocaoğlu, 2011, s. 174)

Mekânı oluşturan en önemli etkenlerden olan zaman boyutundan yoksun, birden bire ortaya çıkan bu kentsel mekân Doğan Kuban'ın (2010, s. 14) deyimiyle, sayısal boyutları idrak edilemeyen, sosyal boyutları ise izlenemeyen bir görünümüne bürünmüştür. Çünkü şehrin kendisi de, kentsel mekân da zaman içinde oluşmaktadır. Şehrin zaman ritminin insandan ve olaylardan daha ağır işlediği ise bilinen bir durumdur. Şehrin olağan ritmine uymayan yerleşimler Esenler'de olduğu gibi mekân ve sosyal hayat üzerinde birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır.

Göç ve Esenler'de Kentsel Mekân

Göçün yaratmış olduğu en önemli sorunlar; kentlerin demografik yapısı üzerinde, konutlaşma başta olmak üzere altyapı hizmetlerinde (gecekondulaşma, yol, su, kanalizasyon, elektrik vb.), istihdam yapısında, yasa dışı yapılaşmalarla doğal ve kültürel varlıklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmasıdır. 1979 Dünya Bankası Kalkınma Raporu'nda 116 ülkeden 96'sı en önemli sorun olarak yoğun göç hareketini belirlemiş; bu sorunların çözümünün de merkezî hükûmetlerin ve yerel yönetimlerin en önemli güçlüğü olarak bildirilmiştir. Türkiye'de de yaşanıldığı gibi yoğun göç alan büyük kentlerin nüfusu hızla artarken, göçle kente yeni gelenlerin gecekondu bölgelerinde yoğunlaştığı, alt kültür sistemi olarak "gecekondululuk" sosyal ve kültürel özellikleriyle kendi yaşam standartlarını ve kültürünü ürettikleri görülmüştür. Binlerce yıllık kent kültürü ve kentlilik kimliği ile bütünleşmede kent yönetimlerinin sunmuş olduğu hizmetler yetersiz kalmıştır (Tatlıdil, 2012).

Göç olgusunun hem yeni mekânların ortaya çıkması hem de var olanların hacminin büyümesi veya değişmesi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta coğrafi bir olgu olan göç, beraberinde önceki mekânının da özelliklerini taşımaktadır. Bir grubun bir yerden bir yere taşınması sonucunda yeni yerleşim yeri eskisinden farklı bir şekle bürünerek, ne tam olarak eski yer olarak kalır, ne de göç sonucu gelenlerin daha önce yaşadıkları yere benzer. Ortaya tamamen farklı biçimlerde ve farklı öncelikleri olan yeni bir kentsel form çıkmış olur. Göç sonucu yeni bir yere yerleşen grubun yeni öncelikleri vardır ve mekân bu grubun önceliklerinin organizasyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Turgut Cansever mekân organizasyonunun oluşumunu şu şekilde açıklamıştır:

> "Belirli bir faaliyetin mekân organizasyonu için duyulan ihtiyaç yahut koruma ihtiyacı olarak belirli bir amaç için bir ilham, bir insan isteği, bir ihtiyaçla ilgili eski bir kararın varlığı, malzeme ve teknolojiler kullanmak suretiyle biyo-sosyal

> varlık düzeyinin problemlerini çözmeyi amaçlayan bir binayı gerçekleştirmek zarurîdir. Barınak, ev ve işyerlerine olan talep belirli bir yer ve zamanın şartlarına göre formüle edilmiş belirli bir toplumun, belirli bir kullanıcı talipler grubunun kendine özgü ekonomik şartları altında gelişerek nihaî formuna kavuşur." (Cansever, 2006, s. 18)

Bu açıklama Esenler ölçeğinde düşünülecek olursa, "barınmanın ve geçinmenin mekânsal organizasyonu"ndan bahsetmek mümkündür. Esenler, bunun dışındaki kentsel unsurların kimi bölgelerinde kısmen, kimilerinde ise tamamen göz ardı edildiği bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkmıştır.

Resim 1. Esenler'de Bir Sokak.

Kaynak: Esenler Şehir Düşünce Merkezi, Esenler Şehir Düşünce Merkezi, Aynur Can koleksiyonu

Barınma ve geçinme önceliklerine göre biçimlenen Esenler, kentsel mekânı buna uygun olarak organize edilmiş olup, "kentsel donatı" denilen kamusal alanlar ve kültürel aktivasyonlar için gerekli donatılara sahip değildir. Günümüzde de var olan kültürel mekânlardan

ilki olan Barış Manço Kütüphanesi (sonradan bu ismi almıştır) İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1999 senesinde hizmete açılmıştır. Kütüphane binası bir apartmanın ikinci katında yer almaktadır ve görünüm olarak kütüphane binası veya kültürel mekân çağrışımı yapmamaktadır.

2002 senesinde ise Esenler Kültür Merkezi adıyla bir bina inşa edilmiş olup, bu salon 285 kişilik bir konferans salonu ve toplu yemek organizasyonları için bir başka salondan oluşmaktadır. 2003 senesinde ise belediye hizmet binasının içinde bir konferans salonu açılmıştır. 2004 senesinde Esenler Belediyesi tarafından bir halk kütüphanesi oluşturulduktan sonra, 2010 senesinde Türkiye'nin ilk dijital kütüphanesi hizmete açılmıştır. Adnan Büyükdeniz Dijital Kütüphanesi Esenler için, mimari ve estetik kaygılar güdülerek meydana getirilmiş ilk kamusal alan olmuştur. Ayrıca bu kütüphane için eski bir kilise onarılmış olup, bu durum Esenler'de bir tarihî yapının da ilk kez onarılması veya korunmaya çalışılması anlamına gelmektedir.

Kültürel ve diğer kamusal alanların eksikliklerini göz önüne alan Esenler Belediyesi, özellikle 2009 senesinden sonra çocukların ve gençlerin çeşitli kültürel aktivitelerde bulunabileceği gençlik merkezleri ve sanat çalışmalarının yapıldığı bir merkez açarak geçmişten gelen mekânsal eksikliği kapatmaya çalışmıştır.

Göçün oluşturduğu büyük dalga ile acil olarak yerleşme ihtiyacı, her türlvü estetik anlayıştan, temel mühendislik hizmetlerinden yoksun binaları ortaya çıkarırken, diğer yandan da önüne gelen her şeyi ortadan kaldırıcı bir etkiye de sahip olmuştur. Esenler sınırları içerisinde sayıları çok az olan tarihî eserler de göçün sınır tanımayan barınma öncelikli yerleşiminden kendini koruyamamıştır. Var olan tarihî yapılar ya tamamen ortadan kaldırılmış veya binalar arasına hapsedilerek gözlerden uzakta bakımsız bir hâlde bırakılmışlardır.

Resim 2. Esenler'de Binalar Tarafından Sarılmış Bir Su Terazisi ve Üzerine Bina İnşa Edilmiş Tarihi Bir Çeşme.

Kaynak: Esenler Şehir Düşünce Merkezi, Şehir Düşünce Merkezi, Hasan Taşçı koleksiyonu

Barınma ve geçinme öncelikli olarak yapılan konutların çoğunun herhangi bir mühendislik hizmeti almadığını, güvenli bina ve estetik algıdan uzak olarak inşa edildiklerini de söylemek mümkündür. Hâlen Esenler yapı stokunu oluşturan 26.527 adet binanın %17'si (4.620 adet) inşat ruhsatı almış olup, bunlardan sadece %3'ünün (668 adet) iskânı bulunmaktadır. Toplam bina stokunun % 80'i ise gerek bina güvenliği gerekse fonksiyonel kullanım ve estetik açıdan herhangi bir mühendislik ve mimarlık hizmeti almamıştır.[13] Her türlü mühendislik ve mimarlık algısından ve hizmetinden yoksun olarak oluşan bu kentsel mekânın "amorf" olarak tanımlanması mümkündür.

13 Veriler Esenler Belediyesi Planlama Müdürlüğü kaynaklarından sağlanmıştır.

Resim 3. Esenler'de Üç Farklı Bina Görünümü

Kaynak: Esenler Belediyesi Planlama Müdürlüğü.

Esenler ve benzeri yerleşim yerleri için önemli bir özellik de, kentsel mekânın oluşmasında devletin ve onun yerel otoritesinin katkısının olmamasıdır. Merkezî ve/veya yerel karar vericilerin her türlü ilgi ve yetki alanının dışında, daha önce kentsel deneyimi olmayanlar tarafından meydana getirilmiş olan amorf bir kentsel doku söz konusudur. Amorf mekânlar, ortak bir mimari tarzın oluşmamasının da sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Göçle gelen ve sadece barınma ihtiyacına yönelik olarak kendi geçmiş birikimleri, algıları ve ekonomik durumuna göre bina inşa eden her birey ya da aile, aslında kendi köyünü yeni yerleşim yerine taşımış olmaktadır.

Devletim merkezî ve yerel otoritesinin herhangi bir önleyici, düzenleyici veya geliştirici katkısı olmadan ortaya çıkan kentsel mekânın bir özelliği de sıkışmışlıktır. Gelir düzeyi düşük, kentsel refleksleri gelişmemiş kitleler için, mekânsal sıkışıklık bir enerji ortaya çıkarmaktadır. Bu enerji ise mekânın sürekliliğiyle birlikte salt barınma özelliğini yaşam alanına dönüştürmektedir.

Esenler kentsel mekânı için söylenmesi gereken en önemli özelliklerden birisi de mekânsal geçirgenliktir. Her bireyin ya da ailenin kendi konutunu inşa etmesi neticesinde "kapalı konut siteleri" diye adlandırılan siteler oluşmamış olduğu için ilçenin neredeyse tamamı için erişilebilirlik söz konusudur. Son senelerde inşa edilen Kemer Park Evleri şu an için ilçedeki tek kapalı konut sitesi durumundadır. Birçok olumsuzluk arasında çok olumlu bir özellik olan bu durumun Farabî'nin tanımladığı "bütün uzuvları yardımlaşan bir beden" gibi tanımlanan şehrin olmazsa olmazlarındandır. Zira mekânsal geçirgenlik veya ulaşılabilirlik organların birbirlerinden haberdar olması gibi kentin bütün dokularının da birbiriyle iletişim içinde olması anlamına gelir.

Kapalı konut siteleri kamusal alanı özel ya da yarı özel alan hâline getirerek toplum olmanın olmazsa olmazlarından olan kamusallığı ve kamusal alanı ortadan kaldırmaktadır. Tarih boyunca ahlaki olanın gerçekleşmesinden, hükümdarın yetkilerinin sınırlanmasına ve demokratik olanın yerleşmesine kadar birçok konuda etkin rol üstlenmiş olan kamusallığın ve kamusal alanın ortadan kalkmasının ise birçok problemi beraberinde getireceğini söylemek mümkündür.

Esenler'de kentsel mekânın bugünkü hâle gelmesinde etken amillerin neler olduğunun araştırılmasına dair yapılan görüşmelerde ise 1970'ten önce ilçeye yerleşmiş olan Nihat Yılmaz ve Mustafa Kayıkçı ile yapılan görüşmelerde şu hususların ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Nihat Yılmaz konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

> "Esenler 1969 senesinde 150 haneydi. Esenler ne zaman ki köy statüsünden çıktı, o zaman saha genişledi ve herkes istediğini yaptı. Hiç kimse yapana neden yapıyorsun demedi. Sonunda da Esenler böyle bir yer oldu."

Mustafa Kayıkçı ise muhtarların büyük sorumluluğundan bahsederek şu hususlara dikkat çekmiştir:

"Esenler'in çarpık yapılaşmasının en büyük sebebi muhtarlardır. O

zaman en yetkili kişiler olan muhtarlar arazileri parselleyip sattılar. Biz de buradan önce bir tarla aldık, sonra da tarlayı satıp parselasyonu olan bir arsa aldık, üzerinde tek katlı bir ev inşa ettik. Evin caddeye bakan odasını da bakkal olarak açtık. O bakkal Esenler'in ilk bakkalıydı. Daha sonra ihtiyaca göre binayı büyüttük. İlk yaptığımız tek katlı binanın mimari çizimini Satiye Sancar isimli bir abla, arsa üzerinde elindeki bir çubukla yaptı. Biz de o çizime göre evi inşa ettik. 1983 senesine kadar bütün binalar bu şekilde yapılmıştır."

Mustafa Kayıkçı'nın kendi evini inşa ederken yapmış oldukları, aslında Esenler'in geneli için geçerli olan durumu ifade etmektedir. Muhtarların arazileri parselleyip satmasından sonra herkes kendi arsası üzerine sadece ihtiyacını karşılayacak fonksiyonları içerir bir bina yapmış, ailenin çocuklarının evlenmesiyle birlikte ihtiyaca göre kat sayısı yükseltilerek günümüzdeki sağlıksız yapı stokunun temelleri atılmıştır.

Diğer yandan göçle gelenler Esenler'i kalıcı yerleşim yeri olarak görmediklerinden dolayı bir süre burada ikamet etmek ve daha sonra başka bir yere taşınmak düşüncesi mekâna da yansımıştır. Otogarın taşınmasından sonra Esenler bir ilk yerleşim yeri olarak kabul edilmiş, kısıtlı imkânlarla barınma mekânları oluşturulmuş ve ekonomik imkânların iyileşmesinden sonra da buradan başka yerleşim yerlerine taşınılmıştır. 2009 senesi için TÜİK'ten alınan istatistikler Esenler'in bir ara yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3. 2009 Yılında Esenler'in Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları

				ADNKS 2009 Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç (Aldığı - Verdiği)	Net Göç Hızı
34	İstanbul	2016	Esenler	459.980	13.621	15.630	-2.009	-4,36

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009

Bu durum kentsel mekânın tamamında bir çarpıklığa yol açmıştır. Sadece bir süre barınmak ve geçinmek için kurgulanmış binalar, her türlü estetik algı ve mimari tarzdan yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki Türkiye'nin genelindeki şehirleri içinde bulundukları bu durumdan kurtarmak için çözüm yolu olarak düşünülen kentsel dönüşüm çalışmaları 5 Ekim 2012 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bizzat katılımıyla Esenler'den başlatılmıştır.

Esenler kentsel mekânı için söylenmesi gereken özelliklerden birisinin de mekânın tarihsel boyutunun eksikliği olduğudur. Birden bire veya olağan olmayan hızla ortaya çıkan kentsel mekân herhangi bir zaman birikimine sahip olmamakta ve geçmişe dair izler taşımamaktadır. Dolayısıyla mekânın bir hafızasından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Oysa şehirlerin en önemli özelliklerden biri de geçmişten itibaren toplumların üretimlerini ve birikimlerini hafızasında taşıyor olmasıdır. Göçle oluşan ve geçicilik algısıyla meydana getirilen barınma ve geçinmenin mekânlarının ise zaman boyutundan yoksun olduklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

Geçmişte küçük bir Rum köyü olan ve Osmanlı döneminde Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesiyle büyüyen Esenler, özellikle 1970'lerden sonra hızlı bir nüfus artışı yaşamıştır. 1970 ile 1980 yılları arasında Esenler'in nüfusu neredeyse üç katına çıkarken, 1980 ile 1990 arasında iki katından fazla artmıştır. Bu hızlı nüfus akışı, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve başka birçok sorunun yanında kentsel mekânda da oldukça kalıcı sorunlara yol açmıştır.

Taşradan gelip Esenler'e yerleşen nüfusun (ki bunların bir kısmını İstanbul'un diğer yerlerinde tutunamayanlar oluşturmaktadır) evini ve çevresini inşa ederken birinci önceliği, acil barınma ihtiyacının karşılanması ve sonrasında ise geçinme için gerekli aktivitasyonlar olmuştur. Barınma ve geçinme öncelikleriyle oluşan kentsel mekân ise her türlü mühendislik ve mimarlık hizmetinden yoksun, kentsel

algı ve estetikten uzak amorf bir tarz olarak ortaya çıkmıştır.

İstanbul Şehirlerarası Otobüs Terminalinin Topkapı'dan Esenler'e taşınması sonucunda ise "geçici yerleşim" diye adlandırılabilecek bir olgu ortaya çıkmış ve Esenler İstanbul dışından gelenler için bir ilk yerleşim yeri olmuştur. Geçicilik düşüncesi mekândaki bozukluğu daha da arttırmış, gerek konutları gerekse şehrin negatif alanları olarak adlandırılan cadde, sokak ve meydanları zaman boyutundan yoksun bırakarak olumsuz yönde etkilemiştir.

Kaynakça

Bağlı, M., (2006, Aralık). Türkiye'de göç ve kentleşme: Toplumsal dönüşümün mekânsal ve kentsel boyutu. *Uluslararası Göç Sempozyumu bildirileri* içinde (s. 215-225). İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı.

Braudel, F. (2006). *Uygarlıkların grameri* (çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge.

Cansever , T. (2006). *İslâm'da şehir ve mimari*. İstanbul: Timaş.

Ellul, J. (2003). *Teknoloji toplumu* (çev. M. Ceylan). İstanbul: Bakış.

Farabî, M. (1990). *El-medinetü'l fâzıla* (çev. N. Danışman). İstanbul: MEB.

Goodall, B. (1972). *The economics of urban areas*. Oxford: Pergamon.

Güldal, F. ve Uçar, A. (2012). *Esenler'in tarihi*. İstanbul: Esenler Belediyesi Kültür Yayınları.

Gürbüz , Ş. (2006, Aralık). Kırdan kente zorunlu göçün nedenleri ve sonuçları. (Ed.), *Uluslararası Göç Sempozyumu bildirileri* içinde. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı.

İbn Haldun. (1997). *Mukaddime* (C. I, çev. Z. K. Urgan). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Hocaoğlu, B. (2011). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler ve göçme yerleşme alanlarında sosyo-ekonomik ve mekânsal özellikler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kuban, D. (2010). *Kent ve mimarlık üzerine İstanbul yazıları*. İstanbul: YEM.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent, kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği* (çev. G. Koca ve T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı.

Nadaroğlu, H. (1998). *Mahalli idareler*. İstanbul: Beta.

Rossi, A. (1999). *The architecture of the city*. Cambridge, Massachuselts, London: MIT Press.

Tanıllı, S. (2008). *Uygarlık tarihi*. İstanbul: Alkım.

Taşçı, H. (2012). *Kent meydanı kent kimliği ilişkisi Üsküdar meydanı örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tatlıdil, E. (2012, Mayıs). Göçün kentlerin sosyal dokusu üzerindeki etkileri. .), *Uluslararası Göç Sempozyumu bildirileri* içinde. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı.

Tuna, K. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları

Tümertekin, E. (1997). *İstanbul, insan, mekân*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*. http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul adresinden 20.10.2013 tarihinde edinilmiştir.

Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsan örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Esenler'de Yaşamak, Memlekette Ölmek: Göç ve Kente Uyum Sürecinde Hemşehrilik

Yusuf Adıgüzel

Giriş

Türkiye'de iç göç hareketliliğinin başladığı 1950'li yıllara kadar, toplam nüfusları binin altında olan Litros (Esenler) ve Avas (Atışalanı) köylerinden oluşan Esenler (Esenler Belediyesi, t.y.), 2012'de 460.000'e yakın kişinin yaşadığı, Türkiye'deki 54 il nüfusundan daha kalabalık bir ilçe hâline gelmiştir.

Bir "göç kenti" olan Esenler, Anadolu'dan İstanbul'a göçün izlenebileceği en tipik ilçelerden biridir. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri üzerinden Esenler'de ikamet edenlerin hangi şehir nüfusuna kayıtlı oldukları incelendiğinde, ilçenin Anadolu'dan İstanbul'a gelen göçle kurulduğu ve geliştiği açıkça görülebilmektedir. Sadece Malatya nüfusuna kayıtlı olanların sayısı (32.537) bile, İstanbul nüfusuna kayıtlı olanlardan (30.612) daha fazladır. Esenler, sırasıyla Malatya, Kastamonu, Sivas, Sinop, Giresun ve Samsun illerinden gelenlerin yoğun olarak yaşadığı bir ilçedir. İlçe nüfusunun yüzde 55'ini, Esenler'deki nüfusları 10.000'in üzerinde olan, 13 ilin nüfusuna kayıtlı kişiler (249.951 kişi) oluşturmaktadır. (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012c). Önemli bir çoğunluğu ekonomik nedenlerden olmak üzere Anadolu'dan Esenler'e gelenler, yabancısı oldukları bir kentte tutunabilmek ve hayatlarını kurabilmek için öncelikle akrabalarına ve hemşehrilerine sığınmaktadırlar. 1960'lardan itibaren İstanbul'da, 1990'dan

itibaren ise Esenler'de sayıları hızla artmaya başlayan hemşehri dernekleri, bir yandan aynı bölgeden gelmiş insanların büyük kentte sığınabilecekleri bir çatı olurken, öte yandan kent yaşamına adaptasyonlarına, sosyalleşmelerine önemli katkılar sunmaktadır. Kente uyum sürecinin en önemli sosyal yansımaları olarak sayılabilecek, barınma, iş bulma, eğitim, düğün ve cenaze merasimleri, bayramlaşma gibi günlük hayat pratiklerinin her alanında hemşehri dernekleri kentin yeni sakinlerinin yanında yer almaktadır. Bu hayat pratikleri aynı zamanda kente tutunmanın, eklemlenmenin, uyumun da birer göstergesi olarak yorumlanabilir.

Hemşehri derneklerinin özellikle zincirleme göç ile ilişkisi tartışılmaz bir gerçekliktir. Ancak, bu derneklerin Anadolu'nun farklı bölgelerinden büyük kentlere gelen insanların kentlileşmesi sürecindeki rollerinin köprü mü, engel mi olduğu konusu ise tartışılmaktadır. Şehirlerde kurulan hemşehri dernekleri, köyden kopamamanın ve/veya köye aidiyetin kentsel bir yansıması olarak eleştirilebilir. Ancak Toumarkine'nin (2001, s. 425) vurguladığı gibi dernekleşme modern bir kentleşme fenomenidir ve köy hayatından tamamen farklı bir sosyalleşme eğiliminin sonucu olarak ortaya çıkar.

Esenler özelinde değerlendirildiğinde, ilçede belli bölgelerden gelenlerin yoğunlaşması, hemşehri dayanışma ağının hem sebebi hem de sonucu olarak yorumlanabilir. Akrabalık ve hemşehrilik bağları üzerinden kurulan Esenler-Anadolu ilişkisinin, bir taraftan zincirleme göç ile Esenler'de aynı bölgelerden gelenlerin yoğunlaşmasına neden olduğu, diğer taraftan bu dayanışma örüntülerinin zaman içinde formel bir hâl alarak hemşehri derneklerine doğru evrildiği görülmektedir. Bu dernekler, yeni gelenleri koruyup kollamak ve İstanbul'daki yeni çevreleri ile bütünleşmelerini sağlamak (sosyalleşmelerine aracılık etmek) amacıyla kırsal kesimdeki birincil bağlarını, kurumsallaştırarak ikincil bağlara dönüştürmektedir.

Esenler'deki hemşehri derneklerinin genel profili, Anadolu kökenli insanların nüfus yoğunluklarıyla dernek sayılarının önemli ölçüde

paralellik arz ettiğini göstermektedir. İlçe nüfusunun zincirleme göç ile oluşması, bazı bölgelerin hemşehri derneklerinin nicelik itibarıyla ön plana çıkması ile sonuçlanmıştır. Başka bir ilin nüfusuna kayıtlı olup Esenler'deki nüfusu 10.000'in üzerindeki 13 ilin 187 adet hemşehri derneği, toplam hemşehri derneklerinin %55'ini oluşturmaktadır. [1]

Bu çalışmada öncelikle, bugüne kadar iç göç, kent ve kentlilik bağlamında dayanışma örüntüleri ve hemşehri dernekleri konusundaki literatür ele alınmış ve süregelen tartışmaların Esenler özelinde nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulmuştur. Daha sonra, 2012 yılının Eylül, Ekim, Kasım aylarında, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak Esenler ilçesindeki 13 hemşehri derneği yöneticisiyle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareketle göç ve kentlileşme sürecinde hemşehri derneklerinin rolü değerlendirilmiştir.

Çalışmada ulaşılan 13 hemşehri derneği tespit edilirken şu kriterlere dikkat edilmiştir: "TÜİK ADNKS Veri Tabanı, İkamet Edilen İlçeye Göre Nüfusa Kayıtlı Olunan İl- 2012" tablosunda, nüfusu 10.000'in üzerinde 13 il bulunmaktadır. Öncelikle bu 13 ilin hemşehri derneklerinin yöneticilerine ulaşılmak istenmiştir. İkinci kriter olarak ise İl Dernekler Müdürlüğü verilerine göre en fazla derneğe sahip olan illerin derneklerinin yöneticileriyle görüşme hedeflenmiş ve son olarak Esenler Belediyesi STK'lardan Sorumlu Başkan Yardımcılığı'ndan alınan bilgiler doğrultusunda ilçedeki en etkili ve geniş tabanlı derneklerin yöneticileri derinlemesine görüşme yapılacak kişiler olarak tespit edilmiştir. Görüşülen 10 hemşehri derneği yöneticisi aynı zamanda, Esenler'de en yüksek nüfusa sahip illerin dernek yöneticileridir. Diğer 3 dernek ve çatı örgütü ise faaliyetleri ile Esenler'de ön plana çıkan dernek yöneticileridir. Görüşme yapılan kişilerden 10'u hemşehri dernekleri yöneticisi iken, 3'ü ise hemşehri derneklerinin bağlı bulunduğu çatı örgütlerinin yöneticisidir.

1 İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürlüğü 2012 verileri. 27.12.2012 tarihinde Bilgi Edinme yolu ile alınan bilgilere göre Esenler'deki toplam dernek sayısı 566 olup, bunlardan 342 adedi (% 60'ı) hemşehri derneğidir.

Göç, Kent ve Kentlileşme

İnsanlar daha rahat ve konforlu bir hayat için veya toplumsal ve doğal şartların zorlamasıyla doğup büyüdükleri yerlerden koparak, daha çok fırsat yakalayabilecekleri yerlere veya daha güvenli gördükleri yerlere göçmektedirler. Göç, sadece bir fiziksel mekânı değiştirmeyi değil, sosyal ve kültürel olarak da kişinin (veya grupların) hayatında önemli bir değişimi ifade etmektedir. Göçmenler, bir fiziksel mekândan bir başkasına giderken sadece bu elle tutulur, gözle görülür "eşyalarını" değil, tüm hayat tecrübelerini, yaşam biçimlerini, dillerini, kültürlerini, anılarını ve hayallerini de taşırlar. Alver (2012, s. 9), kent tanımını yaparken yine bu noktaya vurgu yapar: Kent, keskin bir yönelim, başka bir hayat inşa etme ve yeni argümanlarla düşünme pratiğidir. İnsan ve toplum ilişkileri başta olmak üzere birçok unsurun ortaklaşa gerçekleştiği kent, insanın hazır bulmadığı, kendi amaçlarına uygun olarak sonradan inşa ettiği yeni bir alandır.

Kent, kentleşme ve kentlileşme konusunda yapılan tartışmalar, kırsal kesimlerden kente göçenlerin giderek gelenekselden moderne doğru değişeceği varsayımı üzerinde yoğunlaşmaktadır (Güçlü, 2002, s. 13). Chicago okulu ve takipçisi olan modernleşmeci kent bilimcileri kentliliği, kentlerde göçmen nüfusun artmasıyla çeşitlenen etnik kimlikler ve suç konuları başta olmak üzere, mekânsal ayrışmalar (Akyos ve Danış, 2011, s. 153) ve ikili karşıtlıklar üzerine kurarak "kırdan-kente, gelenekselden-moderne geçiş" biçiminde tanımlarlar. Okula göre, modernleşme ile kentlileşme sürecinde ortaya çıkan, işsizlik, enformel sektör, gecekondulaşma gibi arızi sorunlar zamanla aşılacaktır (Kaygalak, 2009, s. 43).

Ekonomik bir olgu olarak kentleşme, iş gücünün tarım sektöründen tarım dışı (sanayi ve hizmetler) sektörlere transferi olarak görülebilir. Kentleşme, organize edilmiş bir hayata geçiş demektir. Amiran Kurtkan Bilgiseven, sosyolojik olarak kentleşmeyi, "dar mekanlı cemaat hayatından, geniş mekanlı cemiyet hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama şekline göre, yeni sosyal münasebetlere

ve bunun gerektirdiği yeni teşkilatlara giriş" olarak tanımlar (aktaran Adıgüzel, 2001, s. 21). Weber'e göre, iş gücünün bir kentte yoğunlaşmasını sağlayan en önemli unsur göçtür. Kişinin hayatını devam ettirdiği ve çalıştığı ortamdan tamamen başka bir ortamda bulunması olgusu, onun gelenekçi yapısını parçalayan, eğitici yönü olan bir durumdur (Weber, 2011, s. 61). Eğitim, bilim, sanat, siyaset, teknoloji ve ekonominin merkezi olan kent hayatı, bireye köyün "kaba doğa ve iş koşullarından ve geleneksel yapılardan" "özgürleşme" ve "medenileşme" fırsatı sunar (Kaygalak, 2009, s. 38-39).

Sorokin ve Zimmerman kentleşmeyi, köy ve kent toplumlarının yapı farklılıkları ile izah ederek, bu ikisi arasında sekiz konuda farklılık olduğunu vurgular: meslek, çevre, cemaatlerin ölçek farklılıkları, nüfus yoğunluğu, nüfus homojenliği, sosyal farklılaşma ve tabakalaşma, mobilite, sosyal ilişkiler sistemi farklılıkları (Sezal, 1992, s. 22-23). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik" (Urbanism as a Way of Life) makalesinde Wirth, kentliliği, kentleşmenin sonucu değil nedeni olarak ifade ederek, "ekonomik gelişmeye yani kapitalizme indirgenemeyeceğini" vurgular (Kaygalak, 2009, s. 41). Sanayileşmeyle birlikte düşünülen kentleşme, değer hükümlerinde ve ilişki düzeninde bir farklılaşmanın, tabii çevrenin işlenerek beşeri çevre hâline gelmesidir (Erkal, Baloğlu ve Güloğlu, 1997, s. 275).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra üçüncü dünya ülkelerinde meydana gelen kentsel büyüme, modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak önemli ölçüde "squatter towns" veya "shanty towns" (gecekondu bölgesi/kaçak yapılaşma) olarak nitelendirilen "denetimsiz yerleşimler" şeklinde olmuştur.[2] Bu tür bir kentleşmeyi, "sapma" olarak nitelendirenler çoğunlukta olmakla birlikte Karpat, tam aksine "çağdaş iktisadi kalkınma ve kentleşme (modernleşme) süre-

2 Amerikan kentleşme modelinin "slum" olarak tanımladığı biçim ise yoksulluk, köhne konutlar, alt sınıf insanların kalabalık bir yoğunlaşması, yüksek suç ve boşanma oranı, şiddet ve yabancılaşma, tecrit, normal kabul edilen dünya ile didişme, kent insanlarından kopma, düşük öğretim düzeyi, aile parçalanması, kimlik kaybı, çocuk istismarı, cinsel hayâsızlık, ırkçılık, çetecilik, polisten nefret ve kent eşkıyalığının kaynağı olarak görülür (Karpat, 2003, s. 51).

cinin bir parçası" olarak yorumlamaktadır (Karpat, 2003, s. 21).[3]

Modernist kentleşme anlayışı, kentteki insanları geleneksel bağlardan, topluluk ilişkilerinden, akrabalık ve hemşehri dayanışmasından, birincil ilişkilerden kurtararak özgürleştirmeyi vaat eder. Postmodern kentleşme söylemine göre ise bir kentteki alt kültürler kente zenginlik ve renk katan ve desteklenmesi gereken unsurlar olarak değerlendirilir.

Modernleşmeci kurama göre kente gelen bireyler giderek geleneksel davranış kalıplarından çıkarak, kente özgü tutum ve davranışları benimsemeye başlarlar. Modernleşme sonrası kuramlar ise kentleşme sürecinin kentteki heterojenlik ve farklı kültürel kimlikler ile birlikte gelişeceğini kabul eder. Bu postmodern yaklaşım ışığında kentleşme, "çoğulculuğun, farklılığın ve çeşitliliğin egemen olduğu kentsel mekanda, kentsel fırsatlardan farklılıklar doğrultusunda yararlanan bir kentli kültürünün oluşumu" olarak tanımlanmaktadır (Güçlü, 2002, s. 14-15).

Göçmenlerin kentle ilişkileri ve kentlileşme süreçleri hakkında birbiri ile tamamen zıt iki görüş bulunmaktadır: Louis Wirth'in öncülük ettiği birinci görüşe göre kentleşme, komşuluğun ortadan kalkmasına ve akrabalık bağlarının çözülmesine; ailenin, geleneksel bağlılıkların ve dayanışmanın toplumsal öneminin bitmesine götüren dönüştürücü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. İkinci görüş ise kentleşmeyi, kentin kırsallaşması ya da köylüleşmesi süreci olarak adlandırmaktadır. Bu ekol, kentleşmeyi göçmenlerin kendi köy kültürlerinin neredeyse tam bir kopyasını ürettikleri doğal çevrenin kent teknolojik çevresi içindeki devamı olarak düşünmektedir (Karpat, 2003, s. 62).

Hızlı kentleşmenin doğurduğu sorunlar çöküntü alanlarının büyümesini, sokak suçlarındaki artışı ve giderek çocukları da içine alan şiddet yanlısı çetelerin belirmesini beraberinde getirmektedir. Bu

3 Türkiye'de bu tür yerleşimlerin %84'ünde göçmenler oturmaktadır (Karpat, 2003, s. 21).

olgular, zenginlik ile kronik yoksulluğun yan yana olduğu, çoğu zaman isyan ve şiddetin kol gezdiği, gettolara bölünmüş bir kentsel manzara ortaya çıkarmaktadır (Mingione, 1993 ve Silver, 1993'den aktaran Kaygalak, 2009, s. 64).

Köyden kente çalışmak üzere göç eden, geçimini sağlamak üzere memleket değiştiren kişiler, kendi köylerinde/memleketlerinde kalmaları durumunda, mevcut gelenekçi yapılarının da tembelleştirici etkisiyle, asla yeterli bir kazanç elde edemeyeceklerini düşünürler (Weber, 2011, s. 61). Oysa aynı bireyler iş bulmak üzere kente geldiklerinde "ne iş olsa yapacak", tüm iş fırsatlarını değerlendirecek bir kişiliğe bürünürler.

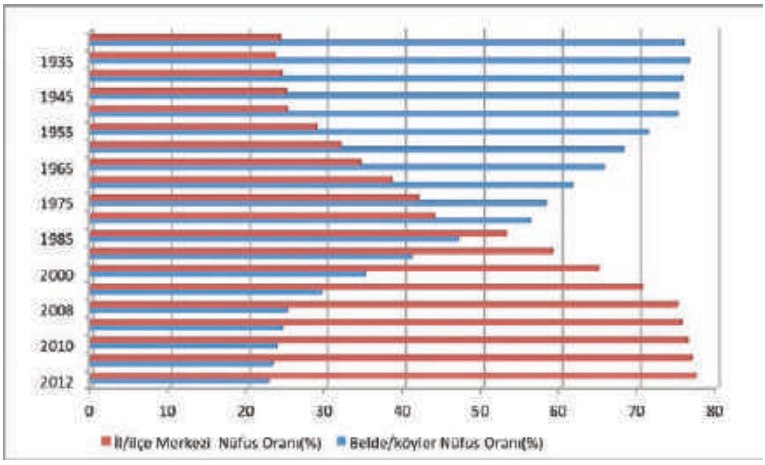
Bulundukları kültürden daha farklı ve yüksek bir kültür ortamına giren ve göç serüvenlerinin henüz başlarında bulunanlar, kendi memleketlerinde asla kabullenemeyecekleri bir ortamda çalışmayı ve yaşamayı bile kolaylıkla göze almaktadırlar. Kendi şartları içinde konforlu sayılabilecek evlerini bırakıp, brandalarla çevrilmiş inşaat hâlindeki binalarda veya barakalarda yaşamayı kabul edebilmektedirler. İstanbul'a çalışmaya gelen özellikle bekâr erkekler, aynı odada üç-beş kişi kalmak, vasıfsız/düşük kaliteli işlerde çalışmak, ne bulurlarsa yemek gibi çok konforsuz bir hayata gönüllü olarak tahammül edebilmektedirler.

Bugün dünyadaki her iki kişiden biri kentlerde yaşamaktadır. Oysa bir asır öncesine kadar, dünya nüfusunun %80'den fazlası kırlarda yaşamaktaydı. Kentlerde yaşayanların oranı 1800'de %3, 1900'de ise %15'ti. Sanayileşmeyi erken yaşayan Avrupa ülkelerinde bile, kentleşme oranı ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında %50'yi geçmiştir (Akyos ve Danış, 2011, s. 133).

1927'de Türkiye nüfusunun %24'ü kentlerde (il ve ilçe merkezlerinde), %76'sı belde ve köylerde yaşamaktaydı. 1950'ye kadar bu oran kent lehine sadece 1 puan artarak neredeyse sabit kalmıştır. 1950'den itibaren yaşanan çok partili siyasal hayata geçişle başlayan yeni dönemde önce iç göç, 1960'lardan itibaren ise buna ila-

ve olarak dış göç ile büyük bir toplumsal hareketlilik başlamıştır. TÜİK'in 2012 yılı ADNKS veri tabanına göre, Türkiye'nin %77,3'ü, İstanbul'un ise %99'u kentte yaşamaktadır.[4]

Grafik 1. Türkiye'de Yıllara Göre Kentleşme Oranları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012a.[5]

Türkiye'de ilk nüfus sayımının yapıldığı yıllardaki kentleşme oranı birçok Avrupa ülkesinden daha yüksek bir durumdaydı. 2012 TÜİK verilerine göre Türkiye'nin %77,3'ü kentlerde yaşarken (bkz. Grafik 1), bugün gelinen noktada Türkiye'nin kentleşme oranının Avrupa ülkeleri ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler 2010 yılı Ekonomik ve Sosyal Durum/Nüfus istatistikleri tablolarına bakıldığında, kentleşme oranın Fransa'da %85, İngiltere'de %80, Almanya'da %74 olduğu görülmektedir (United Nations [UN], n.d.).

Anadolu'dan İstanbul'a Göç

İstanbul, tarih boyunca dünyanın en yoğun nüfuslu kentlerin-

4 Kentte yaşayanların oranı, 1960'da %32'ye, 1970'te %38'e, 1980'de %44'e, 1990'da %59'a, 2000'de %65'e, 2012 sonunda ise Türkiye nüfusunun %77,3'ü kentlerde yaşar hâle gelmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012b).

5 Grafikte 1927-2000 Genel Nüfus Sayımları ve 2007 Yılından İtibaren ADNKS Sonuçları dikkate alınmıştır.

den biri olagelmiştir. Yüzyıllardır, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin merkezindeki kentlerden biri olan İstanbul için göç, her zaman gündemini koruyan bir olgu olmuştur. Plansız göçü kontrol altına almak amacıyla zaman zaman tedbirler alınmış, hatta "1567 yılında İstanbul'a göç edip yerleşme yasağı" konulmuştur (Şatıroğlu ve Okan, 2010, s. 32). II. Mahmut döneminde, ilk defa uygulanmaya başlanan İstanbul'a girişte vize (mürur tezkeresi) uygulaması İkinci Meşrutiyet'e (1908) kadar devam etmiştir. 1995 yılında ise o zamanın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, İstanbul'a kontrolsüz göçü engelleyebilmek için vize uygulanması gerektiği gündeme getirilmiştir (Sencer, 1998).[6]

Tablo 1. Nüfusa Kayıtlı Olunan İle Göre İstanbul Nüfusu (2012)

Sıra	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	Nüfus	Yüzde
1	İstanbul	2.178.356	15,82
2	Sivas	728.956	5,29
3	Kastamonu	546.989	3,97
4	Giresun	485.488	3,52
5	Ordu	483.377	3,51
6	Tokat	436.213	3,17
7	Samsun	410.273	2,98
8	Trabzon	389.838	2,83
9	Malatya	384.354	2,79
10	Erzurum	370.483	2,69
11	Sinop	364.540	2,65
12	Erzincan	300.183	2,18
13	Rize	294.799	2,14
14	Kars	262.185	1,89
15	Diğer	6.133.346	44,54
	Toplam	13.769.380	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012c

TÜİK ADNKS 2012 yılı verilerine göre, İstanbul nüfusu 13.769.380'e yükselmiştir. Bu verilere göre, Türkiye nüfusunun

6 Erdoğan, Başbakan olduktan sonra da "İstanbul'un daha planlı ve yaşanabilir bir kent olması için vize" uygulanması konusunu tekrar gündeme getirmiştir (NTVMSNBC, 2007).

%18'i İstanbul'da yaşarken, İstanbul'da ikamet edenlerin sadece %16'sı İstanbul nüfusuna kayıtlıdır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012c).

Göçü tetikleyen unsurların başında ekonomik nedenler bulunmaktadır.[7] Bu sebeple doğal olarak göçmenlerin ilk yöneldikleri yerler iş bulma imkânlarının en fazla olabileceği büyük kentler, özellikle İstanbul olmaktadır. Kentte hayatını devam ettirebilmek için yeni gelenler, köylülerinin, akrabalarının, hemşehrilerinin yanlarına yerleşmektedirler. Köyden gelenler, ilk olarak formel iş piyasasında sigortalı/güvenceli işlerde değil, hemşehrilik, akrabalık ilişkilerini kullanarak buldukları kayıt dışı işlerde çalışmaktadırlar. Önce gelenler, sonra gelenlere iş ve kalacak yer temin etmekte, gelenler hep referansla, hatta doğrudan bir akrabasının, hemşehrisinin yanına gelmektedir.

Esenler Malatyalılar Derneği Başkanı Fevzi Kılıç, İstanbul'a geliş nedenini "geçim sıkıntısı yüzünden Malatya'nın dağından, ovasından kalktık, İstanbul'a geldik" diyerek özetlemektedir. İstanbul'daki 550.000'e yaklaşan nüfuslarıyla Sivas'tan sonra en kalabalık nüfusa sahip Kastamonu, ekonomik göçün sembol illerinden biridir. Esenler KAS-DER Başkanı Mehmet Kaya "Tarım ve hayvancılık imkanları çok çok sınırlı olduğu için İstanbul'a ilk göçler 1950'lerin başında Kastamonu'nun sahil bölgelerinden başladı. Ekonomik sıkıntılar fazlaydı. İl merkezinden göçler ise çok sonraları oldu." demektedir.

Anadolu kırsalındaki nüfusu harekete geçiren unsur sanayileşmiş ülkelerdeki gibi, büyük kentlerdeki sanayileşme değil, 1950'lere kadar çok fazla ekonomik sıkıntı çeken Anadolu insanının "geçim derdi" idi. Batı'da sanayi merkezlerinin yoğunlaştığı yerler, iş gücü ve nüfusu çekerek büyük sanayi kentlerinin doğmasına yol açarken (Temiz, 1991, s. 64), Türkiye'de göçün ilk yöneldiği yerler doğal olarak iş bulma imkânının en fazla olabileceği büyük kentler, özel-

7 1990'lardan itibaren, ekonomik nedenlerden ayrı olarak, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sundan güvenlik sebebiyle kitlesel göçler olmaya başlamıştır.

likle İstanbul olmuştur. Kentleşmenin sanayileşme olmaksızın gerçekleşmiş olması, "kent köylüleri ve yarı kentleşme" (Karpat, 2003, s. 45) gibi kavramları ortaya çıkarmış, âdeta köydeki yoksulluğun ve işsizliğin İstanbul'a taşınmasına neden olmuştur. İstanbul'a göç eden farklı nüfus gruplarının, konut sorunlarını "kendi başlarına çözme", "başlarını sokacakları bir ev oluşturma" girişimleri gecekondulaşmaya yol açmış (Tuna, 2010, s. 365), mevcut iş olanaklarından daha fazla insanın kentlere yığılması, İstanbul'daki kentleşmeyi düzenli ve sistemli olmaktan uzak, çarpık ve sağlıksız hâle getirmiştir.

1960'lardan itibaren iç göç ile birlikte başta Almanya olmak üzere dış göçün de hızlanması, Anadolu köylerinin ve kentlerinin iş gücü potansiyelinin transferine neden olmuş, âdeta içlerini boşaltmıştır. 2011 yılı kayıtlarına göre Kayseri Tomarza Akdere Köyü nüfusuna kayıtlı 9.835 kişi bulunurken, köyde yaşayanların sayısı sadece 800'dür (Kaya, Tekeci ve Dağcı, 2012, s. 174). Göçün Anadolu üzerindeki etkisini anlamak açısından Gümüşhane'ye bağlı, 500 yıldan daha eski bir tarihî geçmişe sahip Tamzı Köyü tam bir örnek olay niteliğindedir. 1960'ta 80 hanenin yaşadığı köy, 1983'e gelindiğinde 5 haneye düşmüştür. 1991 yılında ise sadece muhtar ve karısının yaşadığı 1 hanelik bir köy hâline gelmiştir (Mert, t.y.). Oysa Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine ve İstanbul'a göç veren Tamzı Köyü'nün, Esenler'de, Ümraniye'de ve Kâğıthane'de yüzlerce üyesi bulunan hemşehri dernekleri bulunmaktadır.

Göç, sadece geliş yılları esas alındığında bile bir mekânsal ayrışma doğurmaktadır. Büyük şehrin cazibesine kapılarak Anadolu'dan İstanbul'a ilk gelen göçmenler (kitlesel göçün kazananları)[8] kentin merkezî yerlerine ve büyük oranda gayrimüslimlerin terk ettiği mekânlara yerleşmişlerdir (Danış ve Kayaalp, 2005, s. 291). 1960

8 Danış ve Akyol tarafından Elmadağ semtinde yapılan nitel bir çalışmada, 1960 öncesi gelenler "kitlesel göçün kazananları", 1960 sonrası gelenler ise "kitlesel göçün kaybedenleri" olarak nitelendirilmiştir.

sonrasında İstanbul'a gelmeye başlayan "göçün kaybedenleri" ise Esenler, Bağcılar, Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa gibi kentin merkezden biraz daha uzak dış mahallelerine yerleşmeye başlamışlardır.

Mekânsal ayrımlaşmaları derinleştiren göç süreci, göçmenlerin çoğunlukta olduğu kozmopolit ve devingen bölgeler doğurmakta, buralar kentin yeni göçmenleri için çekim alanları oluşturmaktadır. Bu da kent içinde bazı mekânların "göçmen mekânları/mahalleleri" olarak belirlenmesine yol açmaktadır (Kaygalak, 2009, s. 25). Bu yönüyle İstanbul'da, yeni gelenlerin toplanıp dağıtıldığı bazı çekim merkezleri, "göçmen mekânları" oluşmuştur. İstanbul'un tarihî kent merkezi hemen her dönemde olduğu gibi bugün de kente yeni gelenlerin tercih ettiği mekânların başında gelmektedir. Bu durumun temel nedeni, daha önce İstanbul'un ticari ve kültür merkezi olan bölgenin iktisadi yapısındaki değişimlere (sanayinin desantralizasyonu vb.) ve nüfus hareketlerine (kentin farklı bölgelerine yerleşme) bağlı olarak boşalması, kente yeni gelenlere ucuz konut, enformel işlere yakınlık vb. olanaklar sunmasıdır (Şentürk, 2011, s. 404-5).

Diğer taraftan kent merkezlerinin yanı sıra kırsaldan gelenleri İstanbul'a çeken merkezler, aynı zamanda İstanbul'un iş mıntıkası olarak bütün sosyal ve iktisadi faaliyetlerin idare ve kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerler olmaktadır (Kıray, 2003, s. 11). Sirkeci, Eminönü, Karaköy, Topkapı İstanbul'un çekim merkezlerinin başında yer alırken, bu listeye İstanbul Otogarının açılmasıyla Esenler de eklenmiştir. 1970'lere kadar İstanbul'un ana otobüs terminali de Sirkeci'de iken, bu tarihten sonra Anadolu'ya kalkan otobüsler ve uluslararası otobüs terminalleri 1990'ların ortalarına kadar Topkapı'da hizmet vermiştir (Esenler Otogarı, t.y.). 1994'te Otogarın bölgeye taşınmasıyla, Anadolu'dan göçün dağıldığı merkez Esenler'e kaymıştır. Kırsaldan İstanbul'a gelenler, ilk olarak Esenler'e ayak basmakta ve buradan şehre dağılmaktadırlar. Ulaşım kolaylığı da göz önüne alındığında, Eminönü ve Topkapı'nın yerini alan Esenler, gurbete çalışmaya gelenlerin ilk adresi olmak-

tadır.

Anadolu'dan göçün ilk başladığı yıllarda İstanbul'a çalışmaya gelenler, genellikle henüz sürekli olarak yerleşmemiş, yazın çalışıp kışın köylerine dönen "gurbetçi"lerdir. Memleketinden uzağa, "yaban ellere", İstanbul'a, gurbetçi olarak çalışmaya gelenler Otogar çevrelerine yakın bekâr odalarında kalmaya başlamaktaydılar. Buralar bir anlamda ara istasyonlar konumundaydı. Bugün Esenler'de de şubesi bulunan Sivas Zara Akören Köyü Derneğinin, 1958 yılında Eminönü'nde bir han odasında kalan ilk gurbetçiler tarafından kurulması, otogara yakın olmanın ilk göçmenler için önemli bir unsur olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul'a Uyum ve Aidiyet Sorunu

Anadolu'dan İstanbul'a göçü sadece demografik bir hareket veya bir iş gücü transferi olarak yorumlamak eksik ve yanlış bir değerlendirme olacaktır. Anadolu'dan koparak İstanbul'a gelen göçmenler, sadece bir mekânsal değişikliğe uğramakla kalmayıp toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal, hatta bireysel kimlik değişimine uğramaktadırlar.

Modernleşmeci kuramcılara göre, "göçle büyük kentlere gelenlerin kentle bütünleşmesi toplumsal bir amaçtır". Yeni göçmenler "bir şaşkınlık evresinden" sonra, kentteki kurum ve ilişkiler içinde yer aldıkça kentsel davranış, düşünce ve algılama biçimlerini benimsemeye başlarlar (Kaygalak, 2009, s. 50). Kıray, köyden kente gelişle birlikte kentte, köydeki ağalık patronajı (himayecilik) yerine, aile içi yardımlaşma ve hemşehri dayanışmasının, bu himaye sistemi yerine, siyasi patronaj sisteminin hâkim olduğunu vurgular (Kıray, 1973 aktaran Bayhan, 1997). Kıray, 1970'li yıllarda yaşanan bu hızlı değişimin "ikili kent" modeli yarattığını ve "tampon mekanizmalar" aracılığı ile bir sosyal yapıdan diğerine hızla geçen toplumlarda, ani geçiş travmalarını yumuşatan kurumlar ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Akyos ve Danış, 2011, s. 133).[9]

9 Akyos ve Danış ise Kıray'ın bu yaklaşımının artık geçerliliğini yitirdiğini,

Kentin kozmopolit yapısı, resmî kurumları, enformel ilişki biçimleri, bürokratik örgütleri ve iş bölümü; geleneksel kırsal toplumun homojen nüfusu, yüz yüze ilişkileri, akrabalık ilişkilerine bağlı örgütlenme yapısından oldukça farklıdır. Kır ve kent toplumları arasındaki farklılıklar, doğal olarak göçmenlerde, yeni katıldıkları kent toplumuna uyum sorunları doğurmaktadır. Kent yeni göçmenlere geleneklerinde, yaşama alışkanlıklarında ve davranışlarında bazı değişiklikler yapmasını dayatır. Aslında kent çalışmalarının "kentlileşme" dedikleri de bundan başka bir şey değildir (Kaygalak, 2009, s. 27).

Köyden kente plansız ve hızlı göç sonucunda ortaya çıkan kentleşme biçimi, beraberinde sosyal ve kültürel sorunlar getirmektedir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), anomik kentleşme olarak tanımladığı, kentlileşememe sürecini şöyle ifade etmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], t.y., s. 17):

> "Ülkemizde 40 yıldan beri hız kazanarak süregelmekte olan kentleşme olgusu, temel bir kültür değişimi sorununu gündeme getirmektedir. Kente göç eden nüfusun kent yaşamına uyum sağlayamaması, kentlileşememe sorunları, farklı bir kültüre geçişte yaşanan gecikme ve direnişler, kalkınma ve gelişme çabalarını yavaşlatan sosyal sorunlara yol açmaktadır."

Kırdan kente gelenlerin iş bulması, kentli olması için yeterli değildir. Kentlileşme için, yeni gelenlerin kültürel bir dönüşüm geçirmesi, kentteki yaşam kalıplarını benimsemesi ve böylece "kentle bütünleşmesi" gerekmektedir. Sanayileşmeyle birlikte topraktan kopup kentlere gelen ve yoğun iş gücü ihtiyacını karşılayan göçmenlerin kentteki toplumsal sistem ile bütünleştirilmesi çabalarının altında homojen bir kültür yaratma çabası yatmaktadır (Kaygalak, 2009, s. 27).

bugün gözlemlenen durumun, çok fazla çeşitlenmiş ve farklılaşmış birimlerin, "çoğu zaman birbirine temas etmeden ama mekânsal anlamda yanyana yaşadığı" yeni bir form olduğunu dile getirmektedir (Akyos ve Danış, 2011, s. 154).

İstanbul'da uzun süre "kentli-köylü" ikilemi, "kentlerin köylüleşmesi" tartışmaları yaşanmıştır. 1950'ler öncesi İstanbul'unun kozmopolit yaşamına alışmış bulunan "eski" kentlilerin en yadırgadıkları göç, bu tarihten itibaren başlayan "köylü" göçü olmuştur. "Köylüler", İstanbul'a gelişleri, yerleşmeleri, konut edinme biçimleri, yaşam tarzları ve yaptıkları işler bakımından en çok yadırganan ve "sorun" olarak görülen kesimler olmuştur (Erder, 2000, s. 192).

Kent ve toplumsal değişme konularını Türk sosyolojisinde ilk ele alanlardan biri olan Mübeccel Kıray, kırdan kente göçenlerin "artık köylü olmadıkları gibi, kentli de olamadıklarını" söyleyerek, bu durum için "sahte kentlilik" diye bir kavram geliştirmiştir (Kaygalak, 2009, s. 55). Kentte geçirilen uzun süreye rağmen, göçmenlerin kentle bütünleşemeyerek "kentteki köylüler" olarak kalmalarının ana nedenleri, göçmenlerin yerleşik kentlilerle olan ilişkileri ve hemşehrilik ilişkilerine bağlılıkları gösterilmektedir. Ayrıca, enformel sektörlerde güvencesiz ve düşük ücretle çalışmaları, kentsel hizmetler ve eğitim kurumlarından yararlanma kapasitelerinin sınırlı olması, "kentleri köyleştirmiş" olarak görülen yeni göçmenlerin "kimlik arayışları olduğu" yorumları da yapılmıştır (Erman, 1996, s. 290).

Göçmenin kentle olan bağlantısı marjinal ve büyük oranda ekonomik nedenlerle belirlenmiştir. Sürekli istihdamın olması, gelirlerinin artması, siyasetçileri etkileme fırsatlarının olması ve mesleki hareketlilik göçmenlerin kentle bütünleşmesine yardımcı olan ve marjinalliklerini törpüleyen ana etmenler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kentlileşme, hem göçmenin mesleki değişme yoluyla kentle bütünleşmesini, kent hayatına fiziksel ve kültürel olarak uyum sağlamasını, hem de kentin halk kültürünün bazı unsurlarını benimsemesi olarak yorumlanmaktadır. Karpat'a göre, kentlileşme her ne kadar köylünün memleketinden ayrılmasıyla başlasa da, aslında kentteki gecekonduya yerleşmesiyle "gerçek dönüştürücü aşamaya" girmektedir. Göçmenlerin kentlileşme

süreci, göçmenin bütünüyle kentle özdeşleşmesiyle, yani kendisini köye değil, kente ait olduğuna dair kişisel inanç ve kanıya sahip olmasıyla tamamlanmış olur (Karpat, 2003, s. 215-216).

Göç ve Kente Uyum Sürecinde Hemşehrilik İlişkileri

Bir çeşit "yerel yurtseverlik içeren memleketlilik anlayışını" çağrıştıran (Tunçay, 1998, s. XI) hemşehrilik göç ile ortaya çıkmış bir gurbet kavramıdır. Hemşehriliğin kültürel hayatımızın baskın unsurlarından biri olmasında, göç ile kişilerin doğup büyüdükleri memleketten uzakta çalışmaya ve yaşamaya başlaması önemli bir rol oynamıştır. Göç etmemiş, hep aynı yerde yaşamış insanlar birbirlerini hemşehri olarak tanımlamazlar. Aynı şehirde olmak onlar için akraba, komşu veya arkadaş olmayı gerektirir. Yani hemşehrilik ilişkisi ancak memleketin dışında anlam kazanır (Kurtoğlu, 2004, s. 147-148).

Zincirleme göç ile belli bir yöreden gelip kentin çeperlerine yerleşmeye başlayan kişiler, akrabalık veya aynı köyden olma ortak özelliklerini, kent ortamında hemşehrilik şemsiyesi altında kurumsallaştırmaktadırlar. Bir tür cemaat ilişkisi olarak da yorumlanabilecek bu form, bir toplumsal kimlik vurgusuna dönüşmekte "kendileştirme ve ötekileştirme" biçiminde hemşehri olanlarla olmayanları ayıran bir "sınır çizme aracı" olarak da kullanılabilmektedir (Güneş-Ayata, 1990, s. 93).

Kırsal kesimden İstanbul'a gelenler, yerleştikleri yeni mekânlarda yeni meslekler ve hayat tarzları edinirken, kentte eklemlenmelerini kolaylaştıran sosyal dayanışma ağları olan hemşehri ilişkilerinin de aracılığıyla kırda bıraktıkları eş-dost-akrabalarıyla da sürekli bir iletişim içinde bulunmaktadırlar. Gündelik hayatta karşılaşılan problemleri çözmek için ilk olarak ulaşılacak etkili bir hemşehri bakılmaktadır. İşe yerleşme, kiralık veya satılık ev bulma, çocuklarını iyi bir okula kaydettirme, uygun bir doktor veya hastane bulma gibi günlük hayatta karşılaşılan sıradan işlerin görülmesi için bile bir hemşehriye ulaşılmak istenmektedir.

Kırsal kesimden İstanbul'a gelenler, şehirdeki "öteki"lere karşı bir savunma refleksi olarak bir araya gelerek yörelerinin "yardımlaşma ve dayanışma derneklerini" kurmaktadırlar. Bu derneğe üye olmak yeni kentliler için, bir anlamda ötekilerden olmamak demektir. Geldiği küçük yerleşim birimlerinde herkes birbirini yüz yüze tanıdığı için "kimlerden" veya "nereli" olduğunu vurgulama ihtiyacı yoktur. Ancak büyük kentlerde ilişkiler formelleştikçe, yüz yüze tanışılmayan insanların sayıları arttıkça, bireyin kendisini tanımlama, ifade etme, aidiyetini belirtme ihtiyacı ortaya çıkmakta ve bu ihtiyaç da hemşehrilik kimliği ve Kıray'ın "tampon mekanizmalar" olarak ifade ettiği hemşehri dernekleri aracılığı giderilmektedir.

Göçmenlerin köyle ilişkilerini sürdürmeleri, hem köy hem de yaşadıkları kent olan İstanbul'un kültürel yapısını etkilemektedir. Köydeki kültürel tutumlar ve örgütlenme tarzları, tedricen kentte yaşamanın gereklerine uydurulmaktadır. Bu süreçte önemli bir role sahip olan hemşehri dernekleri, göçmenler arasındaki cemaat dayanışmasını ve köye bağlılıklarını sürdürmeyi temin eden bir unsur olmaktadır. Diğer taraftan ise İstanbul ile göreli bir sağlıklı bütünleşmeyi temin edebilecek bir aracı kurum olarak görülebilir. Akrabalık grupları ve hemşehri dernekleri, göçmenlerin yeni kentsel kimliklerini tanımladıkları, dış dünya ile bağlantı kurdukları sürekli açık iletişim kanallarıdır (Karpat, 2003, s. 83).

Köyden kente göçenler, genellikle kıra özgü geleneksel değerlerini de muhafaza etmektedirler. Hem kentte olup hem kırsal değerlerle yaşamak, arada kalmak, ne kentli ne köylü olmak bir kimlik bunalımına, bir yabancılaşmaya yol açabilecek bir ikilemdir. Her iki yere de ait olmadığını hisseden bireylerin imdadına önce ailesi ve akrabaları, sonra hemşehrileri yetişmektedir. Hemşehri dernekleri bu kişilere bir aidiyet duygusu kazandırarak kimlik bunalımına düşmelerini önlemektedir.

Kente daha önce gelen kişiler köydeki hemşehrilerinin ve akrabalarının şehre geçici süreli veya göç etme amaçlı gelişlerinde yardımcı olmaktadır. Köyden gelenler de doğrudan hemşehrilerinin ve akra-

balarının bulunduğu yerlere yerleşmekte, onlarla aynı iş kollarında çalışmaktadır. İş yerleri ve oturdukları semtler aynı veya birbirine çok yakın olan hemşehriler, bir anlamda şehirdeki rekabetçi ortama direnebilmek için bir dayanışma ağı oluşturmaktadırlar. Ayşe Güneş-Ayata bu dayanışma ağının "korunmak için duvarları olan, yabancının sokulmadığı bir sığınma alanı yaratmaya" imkân verdiğini iddia etmektedir (Güneş-Ayata, 1990, s. 93). Dernekler, şehirlerde birbirlerinden kopmuş topluluklar içinde evlenmeyi kolaylaştıran bir aracı kurum işlevi de görmekte (Toumarkine, 2001, s. 435), aynı yöreden gelen gençlerin ve ailelerin tanışmasına, gelin ve damat adaylarının birbirlerini tanımalarına imkân veren mekânlar olmaktadır.

Modern kent yaklaşımına göre "kente uyumu zorlaştırdığı" gerekçesiyle eleştirilen hemşehri dernekleri, kente yeni gelenlerin adaptasyonunu sağlayan, geçiş sürecinin sancısız atlatılmasını sağlayan önemli birer geçiş kurumlarıdır. Kırsal kesimden gelenlerin sadece "dernek" adı altında toplanıyor olmaları bile, bir modernleşme göstergesi, topluluktan topluma (cemaatten cemiyete) geçilmesi aşamasını temsil eden bir davranış biçimidir. Kente gelmeden önce, sadece birincil ilişkiler ağı ile çevrili bu kişilerin, kente geldikten sonra dernek faaliyetleri gibi ikincil ilişki ağına dâhil olması, modern ve kente özgü bir reflekstir.

Büyük şehirlerde sosyal ilişkiler yeniden kurulmakta, Tönnies'in ifadesiyle, kırsaldaki birincil ilişkilerle kurulan cemaat tipi örgütlenmenin yerini, daha formel ve ikincil ilişkilerle örülen cemiyet tipi bir örgütlenme almaktadır. Ancak kırsaldan, büyük kentlere gelen bireyler, tanıklarının bulunduğu kırsaldaki cemaat örüntülerini aratmayan hemşehri derneklerine sığınmaktadırlar. Yabancı bir yerde, aynı yöreden gelen bireyler arasındaki dayanışma duygusu, "öteki" karşısında daha da yükselir. Köyde ve kırsalda akrabalar arasındaki enformel ilişki, kentlere gelindiğinde hemşehrilik ilişkilerine doğru genişler. Kırsal kesimde uzaktan akrabalar aileden sayılmazken, şehirde aynı kentten olmak, yani hemşehri olmak bile

akrabalık gibi önemli ve değerli hâle gelebilir.

Hemşehri dayanışma derneklerinin bir sivil toplum kuruluşu (STK) olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de bir tartışma konusudur. STK bir ülkedeki vatandaşların ortak ilgi, ortak çıkar, ortak özlemleri için devlet dışında yan yana gelerek kendi entelektüel maddi potansiyellerini birleştirdikleri, çaba gösterdikleri katılım biçimlerini ifade etmekte kullanılan devlet dışı organizasyonlardır (NGO: Non Govermental Organizations). STK kavramının dar çerçeveli değil, demokrasi, insan hakları, çevre vb. gibi toplumun bütününe veya önemli bir kesimine hitap edecek organizasyonlar için kullanılması daha uygun olacaktır. Mete Tunçay (1998, s. XI) STK'yı "kişisel, grupsal çıkar peşinde koşmayan, demokratikleşme, çağdaşlaşma gibi temel hak ve özgürlükleri korumayı amaçlayan" kuruluşlar olarak tanımlamaktadır.

Hemşehri dernekleri topluluk ile toplum arasında bir köprü olarak değerlendirilmelidir. Bu yüzden bu dernekleri STK değil, CBO (Sibio), community based organization (topluluk odaklı kuruluşlar) olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. CBO kavramı Amerikan yazınında yeni geliştirilmiş bir kavram olup, geniş alana yayılan ve büyük amaçları olan STK'lardan farklı olarak, topluluk-komşuluk (cemaat) ilişkisine dayalı, dar amaçlı (parochial) örgütlenmeleri ifade etmekte kullanılmaktadır (Tuncay, 1998, s. XII).

Hemşehri derneklerinin ne kadar STK oldukları, ne kadar CBO oldukları tartışılabilir; ancak yeni sakinlerinin kente eklemlenmelerindeki en önemli aracı kurumlardan biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. İstanbul örneğinde görülebileceği gibi büyük bir kentin tamamı ile bütünleşme herkes için imkânsız bir durumdur. Öyleyse özellikle Anadolu'dan gelmiş birinci kuşağın hemşehri dernekleri aracığıyla şehre tutunması, onun önemli bir toplumsallaşma aracı işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Esenler'de Göç ve Kente Uyum

Mart 2002'de Esenler'de meydana gelen Siirtliler ile Roman va-

tandaşlar arasında çıkan çatışmalardan sonra Etüt Araştırma A.Ş. tarafından 1.274 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, anketе katılanların %60'ı bu olaya şaşırmadığını, normal karşıladığını belirtmiştir. Yine aynı araştırmada "büyük kentlerde hemşehrilik ve akrabalık esasına göre kümeleşerek yerleşmenin sebebi" sorulmuş, katılımcıların %40'ı "ekonomik güçsüzlük", %23'ü "sosyal güçsüzlük", %19'u "devletin toplumsal hizmet kuruluşlarını oluşturmaması" ve %14'ü ise "aidiyet duygusu" cevaplarını vermiştir (Adıgüzel, 2005, s.246).

1935 yılında 604, 1940 yılında 860 nüfuslu bir köy olan Esenler, 1950'lerden itibaren başlayan Türkiye'deki iç göç dalgasının bir yansıması olarak, İstanbul'un hızla nüfusu artan bölgelerinden biri olmaya başlamıştır. 1985'te 154.000, 1990'da 214.000, 2000'de 380.000 nüfusa ulaşan Esenler, 1994'te Bakırköy'den ayrılarak ilçe statüsü kazanmıştır. 2007 yılı nüfus sayımına göre Esenler nüfusu 517.000 iken, 2008'de yeni ilçelerin oluşturulması ile nüfusu yaklaşık 50.000 kişi azalarak, 468.000'e düşmüştür (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2008). 2012 yılsonu rakamlarına göre 457.670 kişinin yaşadığı Esenler, İstanbul'un nüfus bakımından 39 ilçesi arasında 10. sırada bulunmaktadır (Esenler Belediyesi, t.y.). Nüfusunun bir kısmının yeni ilçelere kaydırılması, kentsel dönüşüm ve diğer sosyal nedenlerle nüfusu son beş yıldır azalsa da Esenler, hâlen Türkiye'deki 54 ilin nüfusundan daha büyük bir ilçedir.

Esenler; göç, kentleşme ve kentlileşme çalışmaları açısından ideal bir sosyal laboratuvar durumundadır. Son 20 yılda çok hızlı bir şehirleşme süreci yaşayarak nüfusu 2 kattan fazla artan Esenler, 1990'lara kadar ekonomik sebeplerle göçenlerin mekânı olurken, bu tarihten sonra terör sebebiyle İstanbul'a gelenlerin ilk sığınacağı ilçelerden biri olmuştur.

Esenler'de ikamet edenlerin hangi şehirde doğdukları, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri üzerinden sorgulandığında, Esenler ilçesinin Anadolu'dan İstanbul'a göç süreci sonunda kurulduğu ve geliştiği açıkça görülebilmektedir. Esenler sırasıyla;

Malatya, Kastamonu, Sivas, Sinop, Giresun ve Samsun illerinden gelenlerin yoğun olarak yaşadığı bir ilçedir. Bu şehirlerden gelenlerin Esenler'deki nüfusları 20.000'in üzerindedir. Esenler'de nüfusları 10.000'in üzerinde olan 13 farklı şehre kayıtlı 249.951 kişi, ilçe nüfusunun %55'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2012c). Sadece Malatya nüfusuna kayıtlı olanların sayısı (32.537) bile, İstanbul nüfusuna kayıtlı olanlardan (30.612) daha fazladır. Esenler'de ikamet edenlerin sadece %6,7'si İstanbul nüfusuna kayıtlıdır.

Hızlı kentleşme sonucunda ortaya çıkan sağlıksız yapılaşma ve nüfus yoğunluğu Esenler'i İstanbul'un yaşam kalitesi en düşük ilçelerinden biri hâline getirmiştir. 2010 yılında İTO tarafından yaptırılan İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması'na göre Esenler, 39 ilçe içerisinde İstanbul'daki memnuniyet düzeyi ve yaşanmak istenen ilçeler açısından sonlarda; beşeri sermaye, çevresel durum ve yaşam kalitesi kriterlerinde ise sonuncu ilçedir (Şeker, 2011, s. 115). Buna rağmen Esenler'de oturanlar kendilerince cazip ve olumlu buldukları bazı etmenlerden dolayı, bu bölgede yaşamayı bilinçli olarak tercih etmektedirler. Dünyanın farklı yerlerinde kırsal göçmenler üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki dünyanın neresinde olursa olsun büyük kentlere yeni gelmiş olanlar, kendi göçme olaylarını "doğru ve yerinde bir karar" olarak düşünürken, ezici bir çoğunluk da köydeki hayatlarıyla karşılaştırdıklarında, kentteki hayatlarından daha memnun görünmektedir (Karpat, 2003, s. 59). Esenler'de ikamet edenlerin memnuniyetleri de büyük ölçüde bu karşılaştırmanın neticesi olarak görülebilir.

Otogarın önemli bir taşıyıcı unsur olmasının da etkisiyle, sürekli yeni göç almaya devam eden Esenler ilçesi, yeni gelen göçmenlerin "köylü", "geri kalmış", "gelişmemiş" eleştirilerine maruz kalmayacağı bir bölgedir. Çünkü herkes göçmendir. Herkes sonradan geldiği için, aslında herkes yabancıdır. Bu yaklaşımı "yabancıya yabancı yoktur, herkes Esenlerlidir" diye de yorumlayabiliriz. Burada "İstanbulluluk" diye bir üst kimlikten bahsedilmesi zordur. Ancak Esenlerli olmak vardır. Yaşam kalitesi çok düşük de olsa, hemşeh-

ri ve akrabalarıyla bir arada olmak için Esenler'de yaşamak tercih edilmektedir.

Mülakatlarda sorulan "İmkânınız olsa İstanbul'un başka bir ilçesinde yaşamak ister misiniz?" sorusuna, katılımcıların tamamı "hayır" cevabını vermiştir. Esenler Samsun Alaçamlılar Derneği Başkanı Ahmet Atasoy'un (54) vurguladığı gibi, "yeni bir yere alışmak çok zor oluyor. Hısım akrabalarımız burada. Komşuluk ilişkileri kolay kolay kurulmuyor." Benzer şekilde Esenler Malatyalılar Derneği Başkanı Fevzi Kılıç da aynı konuya vurgu yapmıştır: "Şehrin lüks yerlerinde maddi imkan var ama insani ilişkiler zayıf. Komşuluk yok. Sevince hüzne ortak olmak yok."

Dünyanın her yerinde ilk göçmenlerin genç erkekler (bekâr veya yeni evli) oldukları, sonunda peşlerinden yakın erkek akrabalarının (çoğunlukla erkek kardeşleri), eşlerinin ve çocuklarının ve bazen de ebeveynlerinin geldikleri görülmektedir (Karpat, 2003, s. 55). Her göçmenin ayrı bir hikâyesi olmakla birlikte, Anadolu'dan İstanbul'a göç süreçlerinin en yaygın şekli, köyden çıkıp İstanbul'da oturan bir hemşehrisinin veya akrabasının yanına gelme, sonra bekâr evine çıkma, sonra ailesini yanına alma biçimindedir. Kentte oturanlar, memleketlerinden yeni gelecekler için ilk adrestir ve onların da kendileri gibi İstanbul'da tutunması ve ekmek parası kazanması için gerekli stratejik desteği sağlayan dayanak noktalarıdır.

Samsun Alaçam Ali Dede Bölmesi Köyü'nden ayrılarak 16 yaşında gurbetçiliğe başlayan Ahmet Atasoy (54, Esenler Samsun Alaçamlılar Derneği Başkanı) bu konuda önemli bir örneklik teşkil etmektedir:

> "Amcam ve abim İstanbul'da inşaat işleriyle uğraşıyordu. 1975'te ben de İstanbul'a geldim. Abim bir süre amcamlarla kaldıktan sonra, Bayrampaşa'daki bekar odalarında kalmaya başlamıştı. Ben de gelince birlikte ev tuttuk. Önce bana bir iplik fabrikasında iş buldular. Bir sene sonra ordan ayrıldım. Abimlerle beraber inşaat işine girdim. 1980'de Esenler'e

> geldim. O zamanlar buralar köy gibiydi. Doğru dürüst yolu yoktu. 1983'ten sonra buraya minibüsler işlemeye başladı..."

Esenler'deki diğer hemşehri dernekleri yöneticilerinin Esenler'e geliş öyküleri de aslında, doğdukları toprakları, memleketlerini bırakarak İstanbul'a sökülüp gelen Anadolu köylülerinin göç süreçlerinin tipik örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizzat kendi göç tecrübeleri, 15 yaşından itibaren gurbetçilik ile başlayan göç serüvenlerinin, askerlik sonrasında evlenme ve İstanbul'a yerleşme şeklinde devam ettiğini, köylülerinin birçoğunun aynı süreçleri tekrarladığını göstermektedir. Esenler Erzurumlular Dernek Başkanı Ömer Savaş'ın (50) Erzurum Narman'dan geliş öyküsü, Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin birçoğunun yaşadığı bir süreci özetlemektedir:

> "Köyde çiftçilik işleri çok yorucuydu. Ben gurbette çalışan amcama ve amcaoğullarıma özeniyordum. 15 yaşıma geldiğimde (1978) ailemden habersiz İstanbul'a kaçmaya karar verdim. Amcam inşaat işleri yapıyor, amcaoğullarım ise Topkapı'da çalışıp, Küçükköy'de oturuyorlardı. Beni de bir mobilyacı yanına yerleştirdiler. Askere gidene kadar orda işi öğrendim. Askerden sonra ise, kendi işimi yapmaya karar verdim ve Özdadaşlar Mobilya'yı kurdum. İstanbul'da tutunduktan sonra kardeşlerimi de yanıma aldım. Şimdi bütün biraderler aynı apartmanda oturuyoruz. Çocukları, torunları, akrabaları, köylüleri, herkes burada olunca, artık annem babam da yılın üç ayını Esenler'de geçiriyor."

Esenler'deki hemşehri derneklerinin yöneticileri ile yapılan derinlemesine görüşmelerde "kendilerini Esenler'e mi, memleketlerine mi ait hissettikleri" sorulmuştur. Dernek yöneticilerinden 5 tanesi kendisini Esenler'e (veya İstanbul'a) ait hissettiğini söylerken, 8 tanesi kendisini memleketine ait hissettiğini ifade etmiştir. Bu soruya Yozgatlılar Dernek Başkanı Süleyman Erdem (59) şu şekildecevap vermiştir:

> "Kendimi, doğduğum topraklara Yozgat'a, Çekerek'e ait hissediyorum. Burası İstanbul. Kimin ne olduğu belli olmuyor. Hala tedirginim. Arabaya binip memlekete giderken, Ankara'yı geçtim mi kendimi güvende hissediyorum. Toprak çekiyor. İnsan özlüyor memleketini. Her sene gidip 20-25 gün kalırım. Yozgat'ta sanki doping oluyorum. Havası suyu yarıyor bana. Dönünce bir sene bu duyguyla İstanbul'da kalabiliyorum."

Köyünün ekonomik olanaklar açısından geriliğini eleştiren göçmenler, hemşehrilik ağları ile sağlanan cemaat dayanışmasını sonuna kadar savunabilmektedir. Çünkü bu yapılar, göçmene iyi ve güvenilir olduğu düşünülen bir kültür ve değerlerle özdeşleşme imkânı sunarak fiziksel ve psikolojik bir güvenlik ortamı sunmaktadır.

Kentteki köy kültürünün getirdiği cemaat duygusu, akrabalık bağları ve dayanışma örüntüleri, "yeni kentlileri" kısmen kent kültürüyle bütünleştirirken, önemli ölçüde de duygusal olarak köye bağlılığı beslemektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından, "Kentim İstanbul" projesi çerçevesinde yapılan araştırmaya göre, İstanbul'a Anadolu'dan gelenlerin %29'u hayat tarzını değiştirmezken, %51'i de şivesini değiştirmemiştir (Adıgüzel, 2005, s. 245).

Esenler'de Göç Süreci ve Hemşehri Dernekleri

İstanbul'a/Esenler'e daha önce gelenler, "memleketten yeni gelenlere yardımcı olmak" için, enformel olarak hemşehri kahvehaneleri, çay ocakları veya berberler gibi mekânları kullanırken, zamanla bu dayanışma örüntüleri formel bir hâl alarak, hemşehrilerin kamusal alandaki sorunlarını çözme odaklı bir sivil toplum örgütü hâlini alabilmektedir. Hemşehriliğe dayalı bu dayanışma örgütleri, İstanbul'da veya dünyanın farklı yerlerindeki göç hareketlerinde olduğu gibi, Esenler'de de göç sürecinde çok etkin rol oynamaktadır. Göçün yönünün memleketten büyükşehirlere doğru olması kaçınılmaz görülürken, göç edilecek mahallenin seçilmesi, çalışılacak

iş kolunun belirlenmesi, varsa çocukların hangi okullara gideceği gibi kente tutunmaya ilişkin unsurların tamamı hemşehrilik ağı (network) üzerinden kurulmaktadır.

Görüşülen dernek yetkililerinin ifadeleri Esenler'e gelişlerinde akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin en önemli dayanak olduğunu göstermektedir:

> "1997'de buraya geldim. Köyde ekonomik olarak işler yolunda gitmeyince, bir köylümüz ile ortaklık yapmak üzere geldim. Köylümüz Esenler'de tekstil işi yapıyordu. Sonra çocuklar okuyup iyi yerlere gelsinler diye, ailemi ve çocukları buraya aldım. Daha sonra ise biraderlerimi de Esenler'e aldırdım." (Süleyman Akdağ, 52, Niğde Akçaören Köyü Dernek Başkanı)

Sivas Gürün Çiçekyurt Köyü Dernek Başkanı Hanefi Toptaş (43) da benzer bir geliş öyküsüne sahiptir:

> "Esenler'e 1989'da abimin yanına çalışmaya geldim. Abim ise daha önce dayımın yanına gelmişti. Ben de burada iş güç sahibi olunca, bazı köylülerimizin buraya gelişine vesile oldum."

Giresun Dernek Başkanı Nazmi Güler (42) ise Esenler'e gelişini şöyle anlatıyor:

> "Amcam, dayım, teyzem, akrabalarımızdan çoğu buradaydı zaten. 1989'da ortaokulu bitirdikten sonra Esenler'e geldim. İlk geldiğimde 5-6 arkadaş aynı evde kalmaya başladık. Evlenince ayrı eve çıktım. İşlerimi yoluna koyduktan sonra en az 13-14 köylümüzü yanımıza aldırıp işe yerleşmelerine yardımcı oldum."

1980'lerin ortalarından itibaren başlayan liberalleşme politikalarına ilave olarak, terörün yol açtığı güvenlik sorunları nedeniyle Güneydoğu'dan yaşanan göçler, önceki göç dalgalarından daha farklıdır (Günlü, 2002, s. 283). Toplumsal dayanışma ağı olarak

etnisite ve dinî kimlikler, siyasi ve konjonktürel ortamın sonucunda hemşehriliğin önüne geçmiştir. Etnik, dinî ve siyasi dayanışma ağlarının temeli, hemşehrilikten farklı olarak "benzer toplumsal, kültürel, ekonomik durumları ve siyasi duruşları paylaşmak" olmuştur (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002, s. 215).

İstanbul'un göç alma nedenlerinin değişmesiyle, artık kente yeni gelenlerin akrabalık ve hemşehrilik bağları dâhilinde bile olsa iş bulmaları zorlaşmıştır. 1985'lerden sonraki göç dalgasıyla gelenler büyük ölçüde zincirleme göçün bir parçası olma dışında ve hemşehri desteğinden yoksun ve gönüllü göçün esnekliğinden mahrum olarak gelmiş bulunmaktadırlar. Hemşehri derneklerinin bölgelere göre dağılımına bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. İçişleri Bakanlığı verilerine göre 2001 yılında İstanbul'daki hemşehri derneklerinin %48'i Karadeniz, %19'u İç Anadolu Bölgesi kökenliler tarafından kurulurken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göçenler tarafından kurulan derneklerin oranı sadece %2'dir (Bayraktar, 2003, s.109). Hemşehri derneklerinin desteklerinden yoksun olarak İstanbul'a gelen bu göçmenlerin şehirde tutunmaları Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesi'nden gelenlere nazaran çok daha zor olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden güvenlik sorunları nedeniyle olan göçler, diğer bölgelerdeki göç hareketlerinden farklı olarak daha plansız, isteksiz, ani olduğu için İstanbul'da yerleşim ve iş olanakları daha sorunlu olmuştur. Daha önceki göçlerde görüldüğü gibi önce aile reisinin gelmesi, işi ve yaşama ortamını ayarladıktan sonra ailesini getirmesi gibi bir geçiş süreci olmamıştır. Bu bölgeden göçenler, birbirini destekleyen ve zincirleme bir göç hareketi sonucu gelmedikleri ve memleket ile olan irtibatlar da büyük ölçüde koptuğu için İstanbul'daki hemşehri ve akraba dayanışmasından mahrum kalmışlardır (Erder, 1996, s. 151). Güvenlik nedeniyle memleketlerinden koparak, kendilerinden önce yerleşen başka grupların biçimlendirdiği semtlere yerleşenler, hemşehri derneklerinin sağladığı bir toplumsallığı dahi yaratamaz bir ko-

numda bulunmaktadırlar. Çünkü bu gruplar muadillerine göre çok daha fazla yabancılaşma yaşamaktadırlar (Danış ve Kayaalp, 2005, s. 304). Esenler örneğinde bu durum çok açık biçimde gözlemlenebilmektedir. Esenler'de nüfusları 10.000'in üzerinde olan Diyarbakır ve Mardin illerinin sadece birer adet hemşehri derneği bulunmaktadır. Sadece Kastamonu'nun dernek sayısının 38 olduğu göz önüne alınırsa terör nedeniyle zorunlu göçe maruz kalan illerin dayanışma örüntülerini kurmakta zorlandıkları daha net görülebilmektedir.

Zorunlu göç ile gelenlerin hemşehri dernekleri benzeri dayanışma örüntülerinden mahrum olması, özellikle çocukları ve gençleri sağlıklı bir toplumsallaşma sürecinden yoksun bırakmaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden zorunlu göç ile İstanbul'a gelmek durumunda kalan ailelerin çocukları arasında kültürel uyum sorunu yaşanmaktadır. Esenler gibi, İstanbul'un göç süreci sonucu kurulan yeni ilçelerinde, önemli bir alt kültür örneği olarak karşımıza çıkmaya başlayan ve toplum tarafından "apaçilik" olarak adlandırılan gençlik temsiliyeti ağırlık olarak Doğu ve Güneydoğu kökenli gençler arasında yaygındır. "Zengin ve delikanlı olmak" isterken, "dızo", "kıro", "maganda", "karafa", "taskafa" olmakla damgalanan apaçi gençlerin büyük çoğunluğu eğitim hayatının da dışında kalmaktadır. "Apaçi olmak, hatrı sayılır oranda Doğulu ya da Güneydoğu Anadolulu olmak ile aynı anlama gelmektedir." (Yaman, 2013, s.172-9).

İBB tarafından yapılan Kentim İstanbul projesi kapsamındaki araştırmaya göre, memleketlerine ait derneklere üye olma oranı %12'dir (Adıgüzel, 2005, s. 243). İstanbul'un 39 ilçesinde toplam 18.739 dernek kayıtlı iken, en fazla dernek Fatih (1263) ve Şişli (1225) ilçelerinde bulunmaktadır.

Tablo 2. Nüfusa Kayıtlı Olan Yere Göre, Esenler'de İkamet Edenler ve Hemşehri Dernekleri Sayısı

Sıra	Nüfusa kayıtlı olunan il	Kişi Sayısı*	Hemşehri Derneği Sayısı**
1	Malatya	32.537	36
2	İstanbul	30.612	-
3	Kastamonu	28.507	38
4	Sivas	26.155	35
5	Sinop	23.953	24
6	Giresun	22.312	22
7	Samsun	20.919	7
8	Siirt	18.313	6
9	Tokat	17.754	32
10	Ordu	13.976	10
11	Mardin	12.467	1
12	Kayseri	11.565	10
13	Niğde	10.906	8
14	Diyarbakır	10.587	1
15	Diğer	177.107	155
TOPLAM		457.670	342

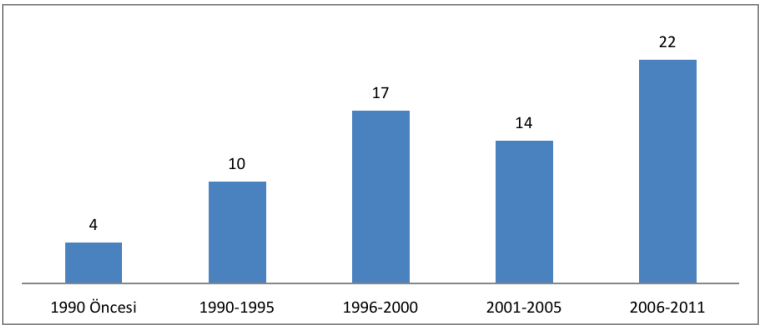
* Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012c. Yabancılar dâhil edilmemiştir.
** İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürlüğü, 27.12.2012 Tarihli Bilgi Edinme

İçişleri Bakanlığının 2000 yılı verilerine göre İstanbul'daki hemşehri derneklerinin %48'i Karadeniz Bölgesi'ne aittir. Karadeniz derneklerinin sayısının fazla olması, İstanbul'a daha erken göçmeleri ve hemşehrilik bilinçlerinin ve anlayışlarının farklılığı ile açıklanabilir. Diğer bölgelerin illeri hemşehri olarak kendi illerinden gelenleri sayarken, "Karadenizlilik" bölgesel bir hemşehrilik vurgusu olabilmektedir. (Bayraktar, 2003, s. 109). Nitekim 3.500 Karadeniz derneği bir araya gelerek Karadeniz Sivil Toplum Örgütleri Birliği (KASTOB) çatı örgütünü kurmuşlardır (Doğan, 2005, s. 25).

566 dernek ile İstanbul'un en fazla derneğe sahip 12. ilçesi olan Esenler, dernek profili olarak hemşehri derneği ağırlıklı bir özellik göstermektedir. Esenlerdeki toplam hemşehri derneği sayısı 566

olup, bunlardan %60'ı (342 tanesi) hemşehri derneğidir. Nüfusu 10.000'in üzerindeki 13 ilin 187 adet hemşehri derneği, toplam hemşehri derneklerinin %55'ini oluşturmaktadır.

Grafik 2. Kuruluş Yıllarına Göre Esenler'deki Dernek Sayıları (Adet)[10]

Araştırma kapsamında görüşülen 13 hemşehri derneği yöneticisinin Esenler'e geliş tarihleri, buradaki göçün tarihsel gelişimi hakkında da bir ipucu vermektedir. Görüşülenlerden sadece 2'si Esenler doğumlu, 2'si ise 1980 öncesi Esenler'e gelmiştir. Diğer 5 kişi 1980-1990 yılları arasında, 4 kişi ise 1990 sonrasında Esenler'e yerleşmiştir. Bu kişilerin Esenler'de oturma süreleri ortalaması 24 yıldır.

10 Esenler Sivil Toplum Kuruluşları Albümü'nde yer alan hemşehri derneklerinin verileri baz alınarak hazırlanmıştır (Kaya, M., Tekeci, R. ve Dağcı, S., 2012).

Tablo 3. Görüşülen Hemşehri Derneklerinin Kuruluş Yılları ve Üye Sayıları

Sıra	Dernek Adı	Kuruluş Yılı	Üye Sayısı
1	Kastamonululular Derneği (KAS-DER)	1991	2.000
2	Samsun Alaçamlılar Derneği	1992	700
3	Sinoplular Derneği	1992	468
4	Kayseri Tomarza Akdere Köyü Derneği	1995	570
5	Malatya Pütürge Titirin (Ormaniçi) Derneği	2001	240*
6	Niğde Akçaören Köyü Derneği	2003	190
7	Giresun Dernekler Federasyonu (GİRDEF)	2004	21**
8	Siirt Baykan Narlıyurt Köyü Derneği	2004	180
9	Yozgatlılar Derneği	2005	1.820
10	Sivas Gürün Çiçekyurt Köyü Derneği	2006	350*
11	Erzurumlular Derneği	2009	280
12	Rizeliler Derneği	2009	210
13	Esenler Dernekler Federasyonu (ESDEF)	2011	44**

Kaynak: 2012 yılının Eylül-Kasım aylarında yapılan derinlemesine mülakatlar.
*Aileler üye olarak sayılmıştır.
** Çatı örgütü. GİRDEF'e bağlı, İstanbul'da 480 dernek bulunmaktadır.

"Cenazelerin köye mi İstanbul'a mı defnedileceği" konusu da, memleket-İstanbul arasındaki aidiyet ikileminin hangi yönde ağır bastığı yönünde fikir veren verilerden biridir. Bu bağlamda, dernek yöneticilerine, hemşehrilerinin öldükten sonra nereye gömülmek istendiği de sorulmuştur. 13 dernek yöneticisinden 10'u cenazelerin genellikle memleketlerine gönderildiğini söylemiştir:

> "Memleketimizi seviyoruz, biz oraya aitiz. Dönmek istiyoruz, ama dönemiyoruz. Geçim derdine burada yaşıyoruz. Hiç olmazsa cenazemiz gurbette kalmasın. Bu yüzden cenazelerimiz genellikle köyümüze defnedilir. Derneğimizden, cenaze törenleri için köye araç kaldırırız." (Süleyman Akdağ, 52, Niğde Akçaören Köyü Dernek Başkanı)

Birinci kuşağın memleketlerine olan duygusal bağlılıklarının, onların mezarlarının köylerinde olması yönünde bir eğilime neden olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan mülakatlardan ulaşılan sonuçlara

göre, birinci kuşak özellikle köye defnedilmek yönünde bir vasiyet bırakmadıysa çocuklarının onları İstanbul'da defnetme yönünde karar verdikleri dile getirilmiştir. Aslında kişinin mezarının nerede olacağı konusunda bir karar vermesi, sonraki kuşakların gelecekte nerede yaşayacakları beklentisiyle de ilişkilendirilebilir.

Sonuç

Kimi sosyal bilimciler tarafından "köyü kente taşımakla" itham edilen, "modernleşmenin önünde bir engel" olarak görülen, STK olup olmadıkları bile tartışılan hemşehri dernekleri, doğdukları topraklardan büyükşehirlere gelen kentin yeni göçmenleri için en güvenilir destek noktaları olmaktadır. "Tampon kurum" veya "geçiş kurumu", nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, kentin yeni sakinlerinin sosyalleşmelerinin ve kente adaptasyonlarının en büyük destekçisi hemşehri organizasyonları olmaktadır.

Hemşehri dernekleri, aynı yöreden gelenlerin kentteki çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp geldikleri memleketlerine de önemli bir maddi ve kültürel destek sağlamaktadırlar. İstanbul'da kurulan dernekler aracılığı ile Anadolu'daki köylerin ve ilçelerin birçok altyapı ve kültürel ihtiyaçları karşılanabilmektedir.

Zincirleme göç ile Esenler'e gelenler, bir dayanışma ağını kullanarak geldikleri için kentte tutunmaları daha kolay olmuş ve kısa sürede örgütlenerek kurdukları hemşehri dernekleri aracılığı ile hemşehrilerine yardımcı olmayı biraz daha formel hâle getirmişlerdir. Zorunlu göç ile Esenler'e yerleşmek durumunda olanlar ise hem zincirleme göç hem de hemşehri derneklerinin desteğinden mahrum kalmışlardır. İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürlüğünün 2012 yılı rakamlarına bakıldığında, bu durum çok net bir biçimde görülmektedir. Esenler'deki nüfusları 10.000'in üzerinde olan Kastamonu'nun 38, Malatya'nın 36, Sivas'ın 35 hemşehri derneği bulunurken, Diyarbakır ve Mardin illerinin sadece birer adet hemşehri derneği vardır. Terör nedeniyle zorunlu göçe maruz kalarak yaşadıkları yerleri terk edenlerin yeni yerleşim yerlerindeki daya-

nışma örüntülerini kurmakta zorlandıkları Esenler örneğinde çok net görülebilmektedir.

Esenler Belediyesi, hemşehri dernekleri başta olmak üzere tüm STK'ların sorunlarıyla ilgilenecek bir başkan yardımcılığı ihdas ederek, ilçedeki herkesin kolayca "belediyenin üst makamları"na ulaşmasına imkân sağlamıştır. Esenler'de oturanların büyük çoğunluğu, hemşehri derneğinin başkanı aracılığı ile kolayca Başkan Yardımcısı'na ulaşabilmektedir. Hemşehri dernekleri ve Esenler Belediyesine araştırma kapsamında yapılan ziyaretlerde bu durum sık sık gözlemlenmiştir. Herhangi bir sorun veya talep ile belediyeye gelmek isteyenler, yanlarına kendi illerinin dernek başkanını alarak talepte bulunmaktadırlar. Bu yönüyle hemşehri dernekleri ve Belediyedeki Başkan Yardımcılığı tam bir iletişim kanalı ve "tampon kurum" görevi üstlenmektedir.

Artık seçmenler yerel yöneticilerden, sadece "beton, bina, kaldırım, park" değil, "sosyal belediyecilik" hizmetleri de beklemektedirler. Bu talepler, büyük ölçüde büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır. Ancak, kentleşme konusundaki genel memnuniyetsizliğin giderilmesi adına, hâlâ atılması gereken önemli adımlar bulunmaktadır.

Türkiye'de yıllar boyunca belediyelerin temel sorumluluğu şehrin altyapısının bakımı ve geliştirilmesi ile sınırlı kalmış, sosyal politikalar ise hükûmetin sorumluluğu altında olmuştur. Ancak, 2000'li yıllardan itibaren, kentsel belediyecilik anlayışı gelişmeye başlamış ve belediyeler sosyal sorunların çözümünde de rol üstlenmeye başlamıştır. Bu durum, 2004 yılında çıkarılan, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu ve 5393 sayılı Belediyeler Kanunu ile resmiyet kazanmıştır (Biehl, 2012, s. 87). Bu yasalarla belediyeler barınma, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve çevre gibi sosyal konularda da planlayıcı ve düzenleyici sorumluluklar üstlenmeye başlamışlardır.

Belediyelerin altyapı hizmetleri yanında, sosyal belediyecilik misyonlarının bir gereği olarak, sosyal sorumluluk projelerinde de

önemli görevler üstlenmesinin en bariz ve örnek projelerinden biri de Esenler Belediyesi tarafından 2011 yılında kurulmuş olan Şehir Düşünce Merkezidir. Esenler'in 1993 yılında belediye statüsü kazanmasına rağmen nüfusunun 450.000'in üzerinde olması, İstanbul'da çarpık kentleşmenin görüldüğü en bariz ilçelerden biri olması, 2012 yılında Türkiye çapında yürütülmeye başlanılan Kentsel Dönüşüm Projesi'ne Esenler'den başlanılması, Şehir Düşünce Merkezinin bu konularda üretilecek politikalara öncülük ve aracılık ediyor/edecek olması, böyle bir merkez için Esenler'in en isabetli yer olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2001). *Kültür endüstrisi, kitle toplumunun açmazları*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Adıgüzel, Y. (2005, Aralık). İstanbul'un kültürel sermayesine hemşehri derneklerinin katkısı. İstanbul Organizasyon (Ed.), *Uluslararası Göç Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s. 237-248). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayını.

Akyos, C. ve Danış, D. (2011). Küreselleşme ve kent. Ö. Adadağ ve C. Yıldızcan (drl.), *Küreselleşme ve demokrasi, küreselleşmenin farklı yüzleri* içinde (s. 132-173). Ankara: Dipnot Yayınları.

Alver, K. (2012). Kent imgesi. K. Alver (Ed.), *Kent sosyolojisi* içinde (s. 9-31). Ankara: Hece Yayınları.

Bayhan, V. (1997). Türkiye'de iç göçler ve anomik kentleşme. http://www.sosyologvehbi.8m.com/yeni_sayfa_10.htm adresinden 22.01.2013 tarihinde edinilmiştir.

Bayraktar, U. (2003, Ekim). Formelleşen hemşehri dayanışma ağları: İstanbul'daki hemşehri dernekleri. *Toplumbilim Dergisi*, *17 Göç sosyolojisi özel sayısı*, 107-118.

Biehl, K. (2012). Örnek vaka analizi: İstanbul. A. İçduygu (drl.) *Kentler ve Göç* içinde (s. 73-112). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Danış, D. ve Kayaalp, E. (2005). Bir bağlamlandırma denemesi: Elmadağ'da göçmenlik deneyimleri. H. Kurtuluş (yay. hzl.), İstanbul'da kentsel ayrışma içinde (s. 287-305). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı. (t.y.). *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. www.dpt.gov.tr adresinden 06.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Doğan, A. (2005, 26 Eylül). Hemşehri derneklerinden kardeşlik çağrısı. *Zaman Gazetesi*, s. 25.

Erder, S. (1996). İstanbul'a bir kent kondu**:** *Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erder, S. (2000). Nerelisin hemşerim? Ç. Keyder (drl.), İstanbul: Küresel ile yerel arasında içinde (s. 192-205). İstanbul: Metis Yayınları.

Erkal, M. E., Baloğlu, B. ve Güloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.

Erman, T. (1996). Kentteki göçmenin bakış açısından kent/köy kimliği 'niçin köylüyüz hala?' *AÜ SBF Dergisi, 51* (1-4), 289-303.

Esenler Belediyesi. (t.y.). *Nüfus bilgileri*. http://www.esenler.bel.tr/Page.aspx?ID=34 adresinden 25.12.2012 tarihinde edinilmiştir.

Esenler Otogarı. (t.y.). Büyük İstanbul Otobüs İşletmeleri A.Ş. http://esenlerotogari.com/otogaryonetim.html adresinden 06.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Güçlü, S. (2002). *Kentlileşme ve göç sürecinde Antalya'da kent kültürü ve kentlilik bilinci*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güneş-Ayata, A. (1990). Gecekondularda kimlik sorunu, dayanışma örüntüleri ve hemşehrilik. *Toplum ve Bilim*, *51-52*, 89-101.

Günlü, R. (2002). Türkiye'de kentsel değişimler ve siyasal bilinç. A. A. Dikmen (Ed.), *7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Kentleşme, göç ve yoksulluk* içinde (s. 269-312), Ankara: İmaj Yayıncılık.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2008, 3 Nisan). İstanbul'un yeni 'ilçe' haritası çizildi. http://www.ibb.gov.tr/tr-tr/pages/haber.aspx?newsid=15773 adresinden 26.01.2013 tarihinde edinilmiştir.

İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürlüğü (2012) *2012 yılı verileri*. 27.12.2012 tarihinde Bilgi Edinme Kapsamında mail yoluyla alınmıştır

İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürlüğü. Derneklere İlişkin İstatistikler, http://www.dernekler.gov.tr/ adresinden 15.01.2013 tarihinde edinilmiştir.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002). Yapısal uyum programlarıyla ortaya çıkan yoksullukla başetme stratejileri. A. A. Dikmen (Ed.), *7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Kentleşme, göç ve yoksulluk* içinde (s. 197-246). Ankara: İmaj Yayıncılık.

Karpat, H. K. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm, kırsal göç, gecekondu ve kentleşme* (çev. A. Sönmez). Ankara: İmge Yayınları.

Kaya, M., Tekeci, R. ve Dağcı, S. (2012). *Esenler sivil toplum kuruluşları albümü '12*. İstanbul: Esenler Belediyesi Kültür Yayınları.

Kaygalak, S. (2009). *Kentin mültecileri, neoliberalizm koşullarında zorunlu göç ve kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Kıray, M. B. (2003). *Kentleşme yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kurtoğlu, A. (2004). *Hemşehrilik ve şehirde siyaset, Keçiören örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, M. (t.y.). *Köyümüz*. Tamzı Köyü Derneği. http://tamzikoyudernegi.com/sayfa.asp?sayfaID=5 adresinden 06.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

NTVMSNBC. (2007, 18 Ocak). *Erdoğan: İstanbul'a vize uygulansın.* http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/396867.asp adresinden 06.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Sencer, R. (1998, 08/09). İstanbul'a vize tartışması. *Radikal Gazetesi*. http://www.radikal.com.tr/1998/08/09/politika/istanbul.html_ adresinden 06.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Sezal, İ. (1992). Şehirleşme. İstanbul: Ağaç Yayınları.

Şatıroğlu, A. ve Okan, O. (2011). Çarşı-esnaf Kapalı Çarşı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Şeker, M. (2011). İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması. İstanbul: İTO Yayınları.

Şentürk, M. (2011). Yenilemeye karşı sıhhileştirme: Fener-Balat-Ayvansaray'da kentsel müdahalelere yaklaşımlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 22, 395-422.

Temiz, M. (1991). *Bilgi toplumu*. İstanbul: Seha Neşriyat.

Toumarkine, A. (2001). Kafkas ve Balkan göçmen dernekleri. *Sivil toplum ve milliyetçilik* içinde (s. 425-450). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuna, K. (2010). İstanbul'un sosyolojik dönüşümü. A. E. Bilgili (Ed.), *Şehir ve kültür: İstanbul* içinde (s. 357-381). İstanbul: 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı.

Tunçay, M. (1998). Sivil toplum kuruluşları ile ilgili kavramlar. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (yay. hzl.), *Tanzimattan* günümüze İstanbul'da STK'lar içinde (s. IX-XV). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012a). *1927-2000 genel nüfus sayımları, 2007 yılından itibaren Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları*. http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3616&metod=IlgiliGosterge adresinden 04.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012b). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2012 verileri*. http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3616&metod=IlgiliGosterge adresinden 04.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012c)*TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veri tabanı, İkamet edilen ilçeye göre nüfusa kayıtlı olunan il-2012.* http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=9&ust_id=5 adresinden 04.02.2013 tarihinde edinilmiştir.

United Nations (n.d.). Department of Economic and Social Affairs, Retrieved, 2013, January 21, from http://esa.un.org/unpd/wup/unup/.

Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (çev. M. Köktürk). Ankara: Bilge Su Yayınları.

Yaman, Ö. M. (2013). *Apaçi gençlik, gençlerin davranış ve yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" altkültür grupları üzerine nitel bir çalışma*. İstanbul: Açılım Kitap.

Mülakatlar[11]

1. Süleyman Akdağ, Niğde Akçaören Köyü Derneği Başkanı, 01 Kasım 2012.
2. Barış Al, Esenler Rizeliler Derneği Başkanı, 25 Eylül 2012.
3. Bahri Aslan, Esenler Sinoplular Derneği Başkanı, 26 Eylül 2012.
4. Ahmet Atasoy, Esenler Samsun Alaçamlılar Derneği Başkanı, 01 Kasım 2012.
5. Kasım Dalgalı, Siirt Baykan Narlıyurt Köyü Kültür Sosyal Yardımlaşma ve Daya nışma Derneği Başkanı, 01 Kasım 2012.
6. Süleyman Erdem, Esenler Yozgatlılar Dayanışma Derneği Başkanı, 26 Eylül 2012.
7. Nazmi Güler, Giresun Dernekler Federasyonu Başkan Yardımcısı, 01 Kasım 2012.
8. Mehmet Kaya, Esenler Kastamonululular Derneği (KAS-DER) Başkanı, 04 Ekim 2012.
9. Süleyman Kahveci, Esenler Dernekler Federasyonu (ESDEF) Başkanı, 11 Eylül 2012.
10. Fevzi Kılıç, Esenler Malatyalılar Dernekler Birliği ve Pütürge Titirin (Ormaniçi) Köyü Derneği Başkanı, 25 Eylül 2012.
11. Ömer Savaş, Esenler Erzurumlular Derneği Başkanı, 11 Eylül 2012.
12. İlhan Hakan Şen, Kayseri Tomarza Akdere Köyü Derneği Başkanı, 01 Kasım 2012.
13. Hanefi Toptaş, Esenler Sivaslılar Derneği ve Gürün Çiçekyurt Köyü Derneği Başkanı, 25 Eylül 2012.

11 Soyadı sırasıyla yer verilmiştir.

Esenler'de Yoksul Gençlerin Mekânları: Hâl, Tekstil Atölyeleri ve Kafeler

Ömer Miraç Yaman

Giriş

Esenler, İstanbul'un hızla göç almış bir ilçesi olarak, göç olgusunun aile ve gençlik düzeyinde farklı tezahürlerine rastlanılabildiği örnek bir konumdadır. Esenler'de genç olmak, ilçeye göç eden ailelerden bağımsız değildir ve aile fertlerinin gerek toplu gerekse de bireysel olarak yaşamış oldukları pek çok sorun, ilçede yaşayan gençler için de geçerli hâle dönüşmüştür.

Esenler Belediyesi'nce hazırlanan "Esenler Stratejik Planı 2010-2014" göre, ilçedeki ailelerin ortalama büyüklüğü 5,2 olarak tanımlanmaktadır. İlçede bireyler arası eğitimin oransal karşılığında kayda değer bir eksiklik göze çarpmakta, bu anlamda ilçe nüfusunun %53'ünün sadece ilkokul mezunu ya da okul bitirmemiş kişilerden oluştuğu gözlenmektedir. Yine belediye verilerine göre, 1990'lı yıllarda 100 kişi olan sınıf mevcutları, ancak 2008'de 80 kişiye kadar düşürülebilmiş, verilerde her geçen sene rakamın daha da aşağıya çekilebilmesi için çaba harcandığına değinilmiştir (Esenler'de Eğitim, Esenler Belediyesi, 2012). İlçenin maddi refah düzeyinde ise yoksulluğun belirgin izleri fark edilmekte, ilçe halkının %40'ı 1.000 TL'nin altında bir maddi gelirle hayatına devam etmekte, dolayısıyla veriler ilçe genelinde alt ve orta alt gelir grubunun ağırlık-

lı olarak belirleyici olduğunu göstermektedir (Esenler Belediyesi, 2010). Aynı Rapor'da Esenler'in, ticari olarak iş imkânlarının ve sanayi üretiminin yetersizliğine dikkat çekilmekte, merdiven altı olarak tabir edilen konfenksiyon atölyeciliğinin ve hizmet sektörünün en alt biçimlerinin öne çıktığı (Hal, Otogar vb.) iş kollarının hüküm sürdüğü bir ekonomik yapının varlığı göze çarpmaktadır.

Şeker'in yürütmüş olduğu "İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması"nda da Esenler'in farklı açılardan İstanbul ortalamasının altında kaldığı gözlenmekte ve araştırma, ilçenin göçle şekillenen sosyokültürel yapısına dair birtakım ipuçları sunmaktadır. Örneğin "toplumsal güvenlik" konusu, araştırmada "Yaşadığınız çevrede, gece yalnız yürürken kendinizi ne kadar güvende hissediyorsunuz?" şeklindeki soruya Esenler halkının verdiği cevaplar, bireylerin kendilerini güvende hissetmediklerini göstermektedir (2011, s. 150, 160). Nitekim bu durum bireylerin ilçelerinde yaşamakta oldukları hayattan memnun olup olmadıklarının ölçüldüğü "bireysel memnuniyet" sorularında da kendini göstermekte, bu anlamda ilçede bireysel memnuniyet oranlarının İstanbul ortalamasına göre bir hayli düşük olduğu gözlenmektedir (Şeker, 2011, s. 169).

Bu veriler ışığında Esenler'in hâlihazırda aktif göç alan bir yerleşim yeri olmasının ötesinde, kronik birtakım göç problemleri ve bunların tetiklemiş olduğu farklı sosyal problemler ile etkin bir sosyal politika çalışmasına olan ihtiyacı fark edilmektedir. Nitekim Esenler Belediyesi'nin sosyal belediyecilik anlamından daha ziyade yoksulluğa, eğitim eksikliğine ve farklı sektörel iş imkânlarının ortaya çıkartılmasına dönük çalışmalarını bu bağlamda değerlendirmek de yerinde olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı söz konusu göçle büyük kent merkezine gelmiş "göç ailesi"nin kimi zaman memleketinde dünyaya gelmiş çoğu kez de yeni göç ettiği kent merkezinde "hayata merhaba demiş" gençlerinin kentle kurmuş oldukları ilişkinin boyutlarına dair bir analiz yapmaktır. Bu anlamda Esenler ilçesine özellikle Doğu ve

Güneydoğu başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok farklı ilinden gelmiş göçmen ailelerin gençlerinin temel problem alanlarını tespit edebilmek, göçün bu sürece katkısını değerlendirmek ve sosyal politikalar bağlamında çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak çalışmanın temel hedeflerini oluşturmaktadır.

Esenler'de göç eden ailede büyüyen bir genç olmanın ne demek olduğuna dair yürütülecek olan bir çalışma, elbette saha araştırması olmadan gerçekçi birtakım sonuçlara ulaşılmasını zorlaştıracaktır. Bu anlamda çalışmada nitel araştırma geleneğinin imkânlarından azami ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma geleneğinin vazgeçilmez çalışma tekniklerinden birisi olarak kabul edilen derinlemesine mülakat tekniği, saha araştırmasında başvurulan bir çabaya dönüşmüş; bu anlamda ilçenin en çok göç aldığı illerden birer örneklem tespit edilmeye çalışılmış, toplam 7 gençle (3'ü kadın, 4'ü erkek) derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gençlerin tercih edilmesindeki temel neden ise "göçün gençlerinden kente tutunamayanlar"ı temsil etmeleri ve kendi hayat hikâyeleri üzerinden temel sorun alanlarının belirlenmesine yönelik bir bakışın geliştirilebilmesidir. Ayrıca gençlerle görüşmelere paralel bir şekilde, uzun bir süre önce ilçeye göçle gelmiş ve göç eden ailelerin gençlerinin sorunları ile ilgilenen bir "mahalle abisi", Esenler'in nüfusu kalabalık bir lisesinde görev yapan bir rehber öğretmen ve gençlerin yine sıkça vakit geçirdikleri kafelerden birisinin sahibi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gençlerle yapılan görüşmeler sırasında, hazırlanan mülakat formunun yapılandırılmamış olması, çoğu kez içten ve samimi anlatımlara ulaşabilmek adına tercih edilmiştir. Ses kayıt cihazlarına kaydedilen mülakatlar, deşifre edildikten sonra tekrar tekrar okunmak suretiyle tematik olarak farklı başlıklara ayrılmış, bu sayede anlatımlar sonrasında gözden kaçma ihtimali olan kısımların yeni görüşmeler sayesinde düzeltilmesi ve kontrol edilmesine olanak sağlanmıştır. Elbette yürütülen saha araştırması bir makalenin sınırlılığı göz önünde bulundurularak sürdürülmüş, ortaya çıkan te-

matik farklılıklar bu sınırlılık içerisinde tasnif edilmiş, sonrasında ise göç eden ailede genç olmanın ne demek olduğuna dair öne çıkan konular tartışma gündemine alınmıştır.

Nitekim Esenler'de yaşayan gençlerden pek çoğu için göç olgusu ya doğduğu köyden yahut kasabadan ufak yaşta ayrılıp kente gelmek ya da göçle henüz gelmiş bir ailenin kentte doğan ilk çocuğu olmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla araştırmanın temel bulguları anlamında Esenler'de pek çok genç için; 1) ailenin maddi gelirinin değişken ve kısıtlı yapısı, 2) eğitim süreçlerinde karşılaşılan sorunlar, 3) meslek edin(eme)me, 4) ebeveyn, kültürel çatışma ve akran ilişkileri, 5) uyuşturucu madde kullanımına, suça ve şiddete yönelme olarak tasnif edebilecek sorunlar denklemi içerisinde yaşamak demektir.

Ailenin Maddi Gelirinin Değişken ve Kısıtlı Yapısı

Göç ile Esenler'e gelmiş olan ailelerin pek çoğunun bir önceki yaşam alanının genellikle köy ya da kasaba olması, ailelerin kente tutunma süreçlerinde önemli bir sosyokültürel belirleyici olarak rol oynamaktadır. Nitekim literatürde önceleri gecekondu ailesi olarak tanımlanan ve köyden kente göç etmiş ailelerin varlık sahası şeklinde biçimlenen yeni barınma alanları;, daha sonraları kentin varoş semtleri ya da çevre ilçeleri (banliyöleri) olarak yeniden üretilecektir. Bu anlamda eskinin gecekondusu şimdinin varoş ya da banliyösü, özünde saklı duran modern ile geleneksel arasında yaşanan kopuşu ya da "ne tarımsal ne de endüstriyel" (Karpat, 2010, s. 447) bir toplumsal biçimlenişi temsil etmektedir. Özellikle kentsel yenilenmenin ve "soylulaştırma" (Şentürk, 2011, s. 400) çabalarının bina stoklarından kültürel dokuya doğru evrilmeye başladığı bir zamanda bu durumdan en çok etkilenecek olan kurumların başında elbette aile kurumu gelmektedir.

Gençlerle yapılan derinlemesine mülakatlarda en dikkat çekici ve sıkça tekrarlanan husus, ailenin maddi anlamda yaşamakta olduğu değişken ve kısıtlı ekonomik yapısıdır. Bu durum genellikle ailenin

İstanbul'a ilk göç ettiği tarihten beri süregelen sıkıntılı maddi ilişkileri de tanımlayan bir gerçekliğe dönüşmektedir. Aslında yaşanan bu durum Buğra ve Keyder (2003, s.20) "yeni yoksulluk" bağlamında toplumsal dışlanma, alt sınıf ve kenardalık üzerinden tanımlanabilecek olan farklı bir kente tutunma sürecine evrilmektedir.

Özellikle İstanbul'un "taşı toprağı altındır" sözünün gençlerin hayatındaki yeri üzerine Zuhal'in -ki kendisi Niğde'den İstanbul'a maddi sorunları dolayısıyla göç etmiş bir ailenin, yine maddi imkansızlıklar nedeniyle 6. Sınıfta okuldan ayrılmak zorunda kalan genç kızıdır- söyledikleri oldukça manidardır:

> "Benim memleketimde (Niğde'de) her şey o kadar güzel, o kadar ucuzdur ki... Mesela biz patatesimizi bile kendimiz yetiştirip yerken, burada her şeyi almak zorundasın (Marketten). Mesela (ev) kiralar(ı)... Esenler'de en güzel daire 500 bilemedin 600'dür. Bizim orada (Niğde'de) en güzel daire 250-300'dür. Dediğim gibi hani burası (İstanbul) altın şehirdi? Hani diyorlar ya taşı toprağı altın diye, yalan hem de büyük yalan." [Zuhal, 18, Konfeksiyon İşçisi, Niğde]

Nitekim Zuhal'in dert yandığı temel mesele olan ev kiralarının yüksek olması aslında bir başka noktaya, kente göçle gelmiş ailelerin ortak bir sorununa dikkat çekmektedir. Göç ailesi aynı zamanda kimi zaman belli bir süre kimi zaman da sürekli bir "ev kiracısı"na dönüşebilmekte, genellikle kiralanan evlerin ucuz olması ise ayrı bir tercih sebebi sayılmaktadır. Bu durum özellikle hem aile hem de genç açısından farklı birtakım zorlukları da beraberinde getirmekte, genellikle bodrum ya da yeteri kadar güneş ışığı almayan giriş katlar tercih edilmekte, bu şartlar ise evde en çok vakit geçiren bireylerde -anne ve ufak çocuklarda- kronik birtakım sağlık problemlerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim görüşülen gençlerin neredeyse tamamının evinde romatizmal rahatsızlıklara ve solunum yetmezliğine dayalı sağlık şikâyetlerinin bulunduğu gözlenmiştir.

Esenler'e göç ile gelen aile yapılarında, genel olarak göç eden birey

ve ailelerin alışıldık tutumlarının bir yansıması da gözükmekte, göç edenlerin yaş ortalamasının genelde 20 ila 30 yaş arası ve yoğunluklu olarak erkek olması, iş kurma telaşı ve risk almaya yatkınlık gibi (Tekeli, 2011, s. 179) bir takım özelliklerin öncelik olarak ortaya çıktığı fark edilmektedir. Fakat süreç çoğunlukla göçün ilk yıllarında beklenildiğinin tam tersi bir şekilde gerçekleşebilmekte, tarım dışı süreçlerin gelişmesine (Adıgüzel, 2001, s. 20) gerek hizmet ya da inşaat sektörünün en alt birimlerinde süregelen bir işçiliğe, en azından kendi iş yerini açıncaya ya da seyyar satıcı tezgâhını kuruncaya kadar devam eden yoğun tempolu bir iş hayatına karşılık gelmektedir. Bu noktada görüşme yapılan gençlerden Zuhal'in [18, Konfeksiyon İşçisi, Niğde] altını ısrarla çizdiği temel sorun alanlarından birisiyle daha karşılaşılmakta, genellikle iş güvencesinden yoksun, sigortasız ve kayıt dışı işçiliğin yaygın bir şekilde hâlihazırda devam edegeldiği gözlenmektedir. Sürecin daha ilginç olan kısmı ise bu durumun ebeveynden çocuklarına aktarılarak devam etmesi ve göç ailesinin çalışma hayatına atılan gençlerinin de genellikle sigortasız bir biçimde çalışmalarıdır.

Bu duruma örnek olması bağlamında daha önce Esenler'de yapılan (Yaman, 2013, s. 355-356) saha çalışmasında yine başka bir konfenksiyon atölyesi çalışanı olan Buket'in aktarımları meselenin anlaşılmasını sağlayacaktır:

> "Beynimde tümör var. Düşünmekten, stresten. Aldıracaksın diyorlar. Lazere de girebilirsin, lazerle de aldırabilirsin diyorlar. Neyle? Sigortam yok, hiçbir şeyim yok. Neyle aldıracağım, neyle aldıracaksın? Para yok. 8 bin lira para istiyor adam senden. Yok ilaçları falan, onun masrafı ayrı sana ait, yatışın filan ayrı yani. Sadece bir ameliyata 8 bin lira istiyor senden. Neyle vereceksin? Ne vereceksin? Başka çare var mı, öleceksin. Ha diyorum lan öyle de öleceksin, böyle de öleceksin." [Buket, 17, Lise Terk-Konfeksiyon Çalışanı, Niğde]

Buket'in anlatımında kolaylıkla ortaya çıkan bu durum, aile fertlerinin pek çoğu için özellikle sağlık sorunlarının yaşandığı zaman-

larda çok belirgin bir şekilde belirmektedir. Nitekim görüşme yapılan gençlerden pek çoğunun ortak bir paylaşım olarak aktardıkları "aileden aynı soyadlı birinin SGK'sı ile muayene olmak, bir başkasının kimliği ile ilaç temin etmek" yaygın bir "sağlık güvencesizliği ile baş etme stratejisi"ne dönüşebilmektedir.

Göç eden ailelerin yaşamakta oldukları düzensiz iş ve maddi gelir sahibi olma durumları, kente yerleşme zamanından günümüze doğru yaklaştıkça kimi aileler için tersinden de bir sürecin işlemesine zemin hazırlayabilmektedir. Bazı aileler için kentte geçirilen süre ile doğru orantılı bir şekilde maddi imkânlarda genişleme, ev ve araba sahibi olma, kimi zaman kendi iş yerini açma gibi durumların da var olduğuna dikkat çeken katılımcılar, yine de bu durumun Esenler örneğinde çok yaygın bir duruma karşılık gelmediğini belirtmektedirler.

Eğitim Süreçlerinde Karşılaşılan Sorunlar

Göç eden ailenin okula devam eden bir genci için kentteki eğitim süreçlerinden kopmadan okuma hayatına devam edebilmek, birtakım engellere karşı sabırlı olmak, sıkıntıları göze almak ve âdeta çoğu zaman "akıntıya karşı kürek çekmek" olarak tanımlanabilecek bir duruma karşılık gelmektedir. Nitekim hem görüşme yapılan gençler hem de görüşlerine başvurulan Esenler ilçesinin en büyük liselerinden birisinde rehber öğretmen olarak görev yapan Yunus Bey özetlemeye çalışılan bu arızi durum hakkında çok farklı bilgileri paylaşmaktadırlar. Yunus Bey gençlerin aileleri ile süregiden ilişkilerinde eğitim boyutunun oldukça zayıf bir duruma karşılık geldiğini özetlemekte, kırsal bölgelerde doğup büyümüş ve eğitim olanaklarından çoğu zaman yararlanamamış ebeveynlerin, kendi çocuklarına karşı eğitim desteği sunabilmekte oldukça zorlandıklarını belirtmektedir. Bu noktada meselenin hem maddi hem de manevi yönü öne çıkmaktadır. Ailelerin çoğu zaman kısıtlı maddi imkanları sebebiyle gençlerin eğitim süreçlerini sürdürebilme özellikle lise döneminde okul dışında dershaneye

gönderebilme ve bu sayede eğitimlerine destek olabilme adına oldukça zorlandıklarının altını çizen Yunus Bey; özellikle gençlerin de yetersiz desteklenme sonucunda okul başarılarının düşük olmasına paralel olarak kademeli bir şekilde okuldan uzaklaştıklarını belirtmektedir. Ayrıca ailelerin ev ortamında çocuklarına çok basit ders konularında bile destek olamayışları da göz önüne alındığında, gençlerin eğitim sürecinden bir şekilde uzaklaşmaları gibi kaçınılmaz bir durum ortaya çıkmaktadır. Yunus Bey göç eden ailelerin liselerde okuyan gençlerine yönelik analizleri meselenin anlaşılmasına katkı sağlayabilir:

> "Bunlara ("göçün gençleri"ne) sistem müsaade ederse, üniversiteli olurlar. Sistem nasıl müsaade eder? Sistem şöyle müsaade eder: Şimdi bizim dört yıl, beş yıl önceki ÖSS başarımız yüzde iki buçuk üç'tü, yani biz 400 kişiyi mezun ederdik, kazanan 6 kişi olurdu lisans eğitimini. İki yıldır başarımız yüzde altmış, yetmiş; ek yerleştirmelerle falan yüzde altmış, yetmişlere çıkıyor. Peki bu nasıl oluyor? Ben bakıyorum, öğrencinin çözdüğü ortalama soru sayısı aynı, ama üniversiteye giren öğrenci sayısı farklı. Ne yapıldı bu süre zarfında? 150 bin 155 bin olan kontenjanlar, 250-300 bine dayandı. 81 üniversite, her üniversite kendi kontenjanını aşmaya çalışıyor. Hala, daha çok öğrenci demek puanların aşağı çekilmesi demek, özel üniversitelerin devreye girmesi, özel üniversite, dershane mantığıyla artık kapı kapı gezip "Bize öğrenci yollayın" demeye başladılar. İstanbul'da 34 tane özel üniversite var. Şimdi arz talep dengesi aslında; dolayısıyla bu yol açıldığı zaman, yarın siz yüksek öğretimde göç eden aile gençliğini de göreceksiniz. Ancak bizim 1500 kişilik bir öğrenci grubumuz var. Fakat yarısından fazlası kalır okulda, çok rahat yarısı kalır." [Yunus, 36, Rehberlik Öğretmeni]

Nitekim eğitim olanakları itibarıyla yeterince desteklenemeyen bu gençler için bir başka sorun alanı ise ailelerin bizzat yaşamakta oldukları yoksulluktur. Bir önceki başlıkta değinildiği üzere ailenin

düzenli bir maddi gelirden yoksun olarak hayata devam ediyor oluşu gençlerin okul dışında ya da ara dönem ve yaz dönemi tatillerinde çalışmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda gençlerin eğitim süreçlerinden kopmalarına ilişkin bir başka tespit ise lise 2. sınıf öğrencisi Ayşen'in dilinden aktarılmaktadır:

> "Abi şimdi sen söyle, benim kardeşim nasıl okusun da adam olsun... şimdi çocuk orta 2'ye gidiyor, bir yandan da okul çıkışında ne iş olursa çalışıyor... Üç beş kuruş eve para getirmek için; ben de yazları çalışıyom... Eee nasıl olacak böyle, hem okula gidecez, hem akşama kadar çalışacaz, hem de başarılı olucaz... Ya tabi olunur da aslında, bizim çevrede (aileyi kastederek) okuyanda olmayınca gel de oku... Bak ben Lise 2'deyim, koskoca ailede en çok okuyan benim, düşün yani..." [Ayşen, 16, Lise 2, Kastamonu]

Aslında süreç pek çok göç ailesini aynı zor kararın kapısına getirmektedir; ya "çocuğun her ne olursa olsun okuması ve adam olması" uğruna zorlu bir çabaya girişmek ya da "en iyisi çalışsın da eve ekmek getirsin" diyerek çocuk ve gençlerini erken yaşta çalışma hayatı ile karşı karşıya bırakmak. Yapılan görüşmelerde çoğu zaman ikinci şıkkın daha fazla tercih edilen bir gerçekliğe dönüştüğü katılımcılar tarafından farklı şekillerde dile getirilmiştir. 1980 sonrası göç davranışında ailelerin genellikle böylesi bir yaklaşımı benimsemelerinde temel etken olarak, bu göç dalgasının "zorunlu" ve "istem dışı" bir karakterde hareket etmesi ve dolayısıyla "zorla" gelinen bir yerde öncelikle hayata tutunabilmenin ve asgari geçim şartlarını oluşturabilmenin ana gayeye dönüşmesinin etkili olduğu düşünülebilecektir.

Gençlerin bir kısmının belirttiği üzere okurken gerek öğretmenler tarafından gerekse de akran ilişkileri içerisinde dışlanmak olarak tanımlanabilecek farklı bir sürecin de yaşandığı belirtilmektedir. Özellikle okulda öğretmenler tarafından kimi zaman dışlandıklarını belirten gençler, rehber öğretmenlerin okulda durumu zayıf öğrencilerle değil üniversiteyi kazanması beklenen

öğrencilerle ilgilenmelerinden ve çoğu zaman kendilerine karşı kayıtsız bir tavır takınmalarından dert yanmaktadırlar. Görüşme gerçekleştirilen gençlerden birisi olan Mahsun okuldan atılma sürecinde rol oynayan dramatik faktörlerden birine dikkat çekmektedir:

> "Hocam, şimdi ben orta 2'deydim. O sıralar bizim durumlar (ailesinin) bayaa kötüydü, yani nasıl diyeyim bazen akşam bir şey yiyecek durumlar bile olmuyodu evde. Evde kalabalık olunca yetmiyordu hani... Yine böyle bir sabah okula gittim, akşam bir şey yemeden, kahvaltı da yok, 3. Dersten sonra halsizlikte koydum kafayı masaya... işte Hoca geldi, dedi sen zaten hep derste uyuyosun, tembelsin, çalışmıyosun falan derken ben de sinirlendim karşılık verince iş büyüdü... Disiplin, uzaklaştırma derken bir kaç olay daha olunca tasdiknameyi verdiler anlıcan..." [Mahsun, 18, Halde İşçi, Siirt]

Mahsun'un okulla ilişiğinin kesilmesinde sadece bu olayın belirleyici bir sebep olduğu söylenemeyecekse de, özellikle öğrenci-öğretmen ilişkilerinde yaşanan sorunun boyutları hakkında idarecilerin daha serinkanlı olması ve davranması gerektiğine, anlayış dilini hâkim kılacak bir yaklaşıma duyulan ihtiyacın boyutları hakkında birtakım ipuçları vermektedir.

Meslek Edin(eme)me

Gençlerin meslek edinme süreçlerinde, elbette bir nesil önce kente gelmiş anne-babalarının, yakın akrabalarının ve hemşehrilerinin önemli bir etkisi olduğu gözükmektedir. Göçle gelmiş olan aile fertleri, kırsal hayatın çalışma koşullarında esnek vakit, düzensiz gelir (Karpat, 2003, s. 73) ve uzmanlıktan uzak bir yetenek birikimi ile hayatlarına devam ederlerken;, kentte bu süreç ciddi bir farklılaşmaya uğramıştır. Haftalık çalışma saatlerinin ve tatil günlerinin belirli olduğu, alınacak olan ücretin önceden belirlendiği, genellikle başlangıçta niteliksiz ve beceri gerektirmeyen fakat daha sonrasında ise kısmen mesleki uzmanlaşmanın öne çıktığı bir çalışma hayatı, gençlerin

ailelerinden görerek tecrübe ettikleri bir sosyal duruma dönüşecektir.

Meslek edinme noktasında birkaç çalışma alanının gençlerin çoğunlukla tecrübe ettikleri bir çalışma biçimine dönüştüğü görüşmeler sonrasında fark edilmiştir. Merdiven altı konfeksiyon atölyeciliği ve Esenler Halinde hamallık, en çok öne çıkan iki çalışma alanı olarak belirirken, kızların atölyeciliğe ek olarak tezgahtarlık-kasiyerlik ve günü birlik pazarlama elemanlığı gibi işlerde de çalıştığı gözlenmektedir. Genç erkeklerin ise hizmet sektörünün en alt birimlerinde çoğu zaman çırak olarak çalıştıklarına, genellikle emek yoğun ve ağır iş kollarında istihdam olduklarına dair anlatımlarla karşılaşılmaktadır. Bu durum bir biçimde eğitim sürecinden uzaklaşma-kopma durumuyla paralel bir şekilde ilerlemekte;, gençler önce yarı zamanlı (part-time) çalıştıkları iş kollarında bir süre sonra sürekli işçi statüsüne geçmektedirler.

Bu anlamda gençlerin büyük çoğunluğu, ebevenylerinden görmüş oldukları ve kendilerine yabancı olmayan benzeri işlere, kimi zaman gönüllü kimi zamanda birtakım mecburiyetlerden dolayı talip olarak aslında babadan oğula geçen bir sistem içerisinde çalışma hayatına atılmakta, maaşı ve mesleki becerisi düşük işleri tercih etmek suretiyle aile içerisinde bir iş devamlılığına da imkân sağlamaktadırlar. Aslında gençler için meslek tercihlerinde yaşanagelen böylesi bir durum, dünyanın pek çok yerinde "işçi gençlik" için aşağı yukarı aynı şekilde süregelmektedir. Örneğin Perrot (1996, s. 93-94)'ın fabrikadaki işçi gençler konulu çalışmasında, gençlerden birisinin ağzından aktarmış olduğu "pantolonumu giyip okul sıralarında oturmaktan rahatsız oluyorum, bununla birlikte ağabeyim gibi olmaktan da endişe duyuyorum" ifadelerini bu bağlamda ele almak mümkün gözükmekte;, bu gençlerin bir taraftan yoksul ailesine yardımcı olmayı zorunluluk kabul eden fakat diğer taraftan kendinden yaşça büyük olan ağabeyi gibi "babasının emeklilik döneminde" fabrikadaki boşluğunu dolduracak bir elemana dönüşmeme isteği belirdiği fark edilmektedir.

Gençler açısından ücreti düşük, mesaisi 12-15 saat arasında değiş-

şen, ağır iş koşullarında çalışma hayatına devam edebilmek de çoğu zaman tercih edilen bir durumdan öte zorla katlanılan bir çabaya dönüşmektedir. Ayrıca çalışmaya başladıktan sonra bir şekilde açık öğretim imkânlarından istifade ederek eğitime devam edebilmek çoğu genç için sürdürülmesi hayli güç bir denkleme dönüşmektedir. Bu anlamda ifade ettikleri üzere hem ailelerinden yeterince alamadıkları motivasyon ve destek hem de akran ilişkilerinde bir süre sonra eğitime devam etmenin çok da gerekli bir şey olmadığı yönündeki genel eğilim ile gençlerin pek çoğu için meslek hayatına erken yaşlarda başlamak büyük oranda bir daha eğitime hayatına dâhil olamamakla aynı anlama gelmektedir. Mülakat gerçekleştirilen mahalle sakinlerinden Enver Bey, göçle gelmiş bir ailenin, anne-babasını erken yaşta kaybetmiş ve çalışma hayatına küçük yaşlarda başlamış bir üyesi olarak kendi hikayesi üzerinden yapmış olduğu anlatımlarda yaşanan bu duruma dair detaylı analizlerde bulunmaktadır. Kendisi meslek sahibi olduktan ve evlendikten sonra çevresinde kendi kaderini yaşayan göç ailesinin kente tutunmaya çalışan gençlerine dönük yürütmekte olduğu faaliyetlerden bahsederken âdeta bir sosyal çalışmacı yaklaşımıyla pek çok gencin yeniden eğitim hayatına başlamasına ve çalışmaya başlayanların ise nitelikli meslek kollarında aranan elemanlar hâline gelmelerine yönelik ne denli özverili bir çalışma yürüttüğünü anlatmaktadır. Enver Bey bu kapsamda sayıları ellileri bulan gençlerden birisinin çalışırken eğitim hayatını da devam ettirebilmesi için nasıl bir çaba yürüttüğünü anlatmakta ve çoğu zaman ebeveynlerine rağmen gençleri nasıl motive ettiğini özetlemektedir:

“Dedim ki bak oğlum zaten çalışacaksın seni zaten 16-17 yaşında lise’ye başlatamayız, bu saatten sonra açık liseye yazılacaksın. Liseyi bitireceksin dışardan dedim peşinden kovalayan yok 7 senede bitir dedim 8 senede bitir. Zaten onun anlıyacak onun önemini biraz zaman geçsin, sonra asılacak (okumaya) yani şimdi 2’de mesela. Süreç kolay da olmadı, yani annesi gitmedi (açık lise kaydına) hanıma dedim yani iş sana düştü yarın sen gideceksin milli eğitime o da gitti. Hanımla be-

raber gittiler, kayıt oldu şimdi hem liseye devam ediyor hem de bir işe yerleştirdik okuyor yani. Sonra dedim ki ona; Senin dedim zeki olduğunu biliyorum ben eşşek gibi zekan var ama dedim sen onu iyi yönde kullanmıyorsun ki... Bazen oluyor hakkaten öyle yani 5 ay geçiyor illa bizim burnumuzu bir şeye sokuyor ya Metris'e gidiyoruz ya Silivri'ye gidiyoruz ya hastaneye gidiyoruz. Daha 2 hafta 3 hafta önce mesela aynı durumu gene yaşadık mesela ama bunun yanında biraz maneviyat öğrendi, çalışmayı öğrendi, eve biraz daha hakim olmayı öğrendi bir şeylerde öğrendi yani sadece boş kalmadı yani." [Enver Bey, Gençlerle İlgilenen Mahalle Sakini, 47, Çankırı]

Enver Bey'in anlatımından özetlenen bu durum gençlerin pek çoğu için benzeri şartlarda gerçekleşmektedir. Nitekim gençlerin pek çoğu için aileyle kurulan ilişkilerde yaşanan sorunlu boyut, hem eğitim süreçlerinde hem de çalışma hayatında öne çıkarken ayrıca kendi içerisinde değerlendirilmesi zorunlu gözüken bir ilişkiler bütününü de izah etmektedir.

Gençlerin çalışma koşullarının bizzat akran ilişkileri ve kendi psikolojileri üzerinden de etkileri olabileceğine dair kafe sahibi Hüseyin Bey'in [Hüseyin, 45, Çankırı] anlatımlarının önemli olduğu gözükmektedir:

> "Hocam şimdi gencin kafeye gelişinden bellidir durumunun ne olduğu ya da haftalığını alıp alamadığı. Eğer kafeye girerken espri yapıyor, elinde sigara paketini taşıyarak geliyor ya da şarkılar söylüyorsa kesin haftalığını alabilmiştir. O gün artık arkadaşları ile güzel vakit geçirir, şakalaşır, güler, eğlenir. Ama patron vermediyse haftalığını o zaman o çocuğa bulaşmayacaksın... Zaten küfrederek, söverek gelir patrona; karşısına çıkan herkese bulaşır yani sorun çıkartır anlayacağın... Adam zaten bütün hafta haftalığını alıp, güzel bir gün geçirmek için hayaller kurmuş, eğer parası yoksa iş kötüdür anlıyacağın..."

Hüseyin Bey'in tanımlamış olduğu bu durum gençler tarafından da

tasdik edilmiş ve aslında bir haftalık zorlu bir mesai sonrası hak edilen, fakat kimi zaman elde edilemeyen haftalığın gençlerin psikolojisi ve sosyal ilişkileri üzerinde ne denli önemli bir etkisi olduğuna değinilmiştir. Bu anlamda göç ailesinin yaşamakta olduğu maddi-manevi yoksunluklar, eğitim süreçlerinden bir şekilde uzak kalmaları ve çalışma hayatında çoğu zaman sıkıntılı bir sürecin işliyor olması kaçınılmaz bir biçimde "göçün gençleri" ile aileleri arasında cereyan eden ilişkinin boyutlarının da incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Ebeveyn, Kültürel Çatışma ve Akran İlişkileri

Gençler ile aile ilişkileri hakkında yapılacak değerlendirmelere geçmeden önce mülakat gerçekleştirilen gençlerin aile yapılarının genellikle sayısal olarak birbirine benzediğini, hane sayısının genellikle 7 kişi ve üzerinde olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca evin yetişkin çocuklarının genellikle eğitime devam etmek yerine çalışmayı tercih ettiği, çocukların yaşlarının küçülmesiyle eğitime katılım oranı arasında doğrusal bir artışın gözlendiği fark edilmektedir. Aile yapısı itibarıyla geleneksel ilişki biçimlerinin, göç edilen yöreye has birtakım kültürel özelliklerin, örflerin ve ananelerin devam ettirilmeye çalışıldığı bir aile ortamının yanı sıra, kente uyum sağlayabilme kaygısından beslendiği gözlenen bir "kültürel kabuk değiştirme" çabasının da ailenin kentte doğan genç nesilleri tarafından hayata geçirildiğinden bahsedilebilir. Nitekim görüşme gerçekleştirilen gençlerden neredeyse tamamı, ailelerinin kendilerini anlamadıklarını düşünmekte, özellikle kent kültürüne adapte olma noktasında çekingen davrandıklarından yakınmakta, kendilerinin ise kent kültürü ile uyumlu olma arayışlarının ise çoğu zaman ebeveynleri tarafından baskılanmak anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Katılımcılardan Aynur'un (18, Lise 4, Malatya) ifadesiyle ebeveynleri tarafından aşırı derecede kontrol edilmeleri ve yaşamakta oldukları kültürel uyuşmazlık kimi zaman zor anlar yaşamalarına zemin hazırlayabilmektedir:

> "Benim farklı olduğumu anlamıyorlar, mesela ona göre (annesini kastederek) çok açık-saçık giyiniyorum, yani sürekli öyle söylüyor bana. İşte hiç bir ablamda görmemiş benim gibisini, hiç laf dinlemiyormuşum falan filan... Bir de geç geliyoruz diye bazen eve kızıyorlar, geçte değil aslında ezandan (akşam ezanını kastediyor) önce yine evdeyiz, ama yine de sanki hep evde oturalım, işte yanlarında böyle... Anlaşamıyoruz anlıcağın Hocam, sonrada kavga dövüş işte..."

Aynur'un ifade ettiklerini aslında klasik bir ergen-ebeveyn çatışmasının ötesine taşıyan boyut ise bir şekilde ailesinin sahip olduğu geleneksel kültür anlayışının dışında bir yerde kendisinin konumlanıyor olarak algılanması ve bu durumun bir zaman sonra evden uzaklaşmaya-kaçmaya kadar varabilecek daha sorunlu ilişkilerin belirmesine yol açmasıdır. Nitekim Aynur'da ifadesini bulan bu durum gençlerin pek çoğu açısından sıkça yaşanan bir gerilim alanına dönüşmekte; dahası gençler hem kendi aile kültürlerinden temelli bir kopuşu istememekte hem de akran ilişkilerinde "kentli" olmanın kültürel getirilerinden soyutlanmamaya çalışmaktadırlar. Bu durum gençlerin pek çoğu için aile ile kurulan ilişkinin boyutlarının sönük ve yetersiz olmasına zemin hazırlamaktadır. Gençlerin tamamında gerek ebeveyn ile gerekse de ailenin geri kalan fertleri ile kurulacak ilişkilerde ailenin kültürel yaklaşımlardan hareketle oluşan "kırmızı çizgilere" değmeden, alabildiğine kapalı ve sönük bir diyalog zemininin öncelenmesi gibi bir durumla karşılaşılmaktadır.

Aile ile kurulan ilişkilerde yaşanan içe kapanma durumunun bir süre sonra akran ilişkileri üzerinden giderilmeye çalışıldığını gençlerin anlatımları üzerinden okumak mümkün gözükmektedir. Gençler açısından akran ilişkileri çoğu zaman güçlü bir dayanışma biçiminde ortaya çıkabilmekte, maddi anlamda yaşanan sorunlar paylaşılarak aşılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda gençler için akran ilişkileri, ailelerinden çoğu kez elde edemedikleri sosyal statü eksikliğini de karşılayan bir zemine evrilebilmekte, kendi araların-

da onarlı yirmişerli gruplar hâlinde "takılmaları" özellikle sorun zamanlarında (örneğin kavga durumlarında) bir güç ve sosyal destek sağlama aracına dönüşebilmektedir.

Gençler arasında paylaşım ilişkilerinin çoğu zaman statü sağlama endişesinin yanı sıra bizzat menfaate dayalı taraflarının da bulunduğu aktarılmaktadır. Özellikle gençlik döneminde kıyafet temin etmek ve modaya uygun giysilerle kent merkezinde ya da yaşadığı ilçenin görünen mekanlarında, illa ki "kalabalık zamanlarda" görünür olabilmek için maddi bir gelirin olması gerekmektedir. Genç kızların ve erkeklerin anlatımlarında öne çıkan biçimiyle bu durum çoğu zaman ortak kıyafet kullanımı yoluyla aşılmaya çalışılmakta, dahası "ortak bir gardrop" kültürü oluşmaktadır.

Gençler arasında bütün bu paylaşım süreçlerinde genelde çok etkili olması beklenen hemşehrilik yaklaşımının, mülakatçıların ortak anlatımıyla belirgin bir özellik olarak belirmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla "göçün gençleri" için Diyarbakırlı, Kastamonulu, Malatyalı ya da Samsunlu olmanın ötesinde, kent merkezinde çoğu zaman benzeri bir "göç kaderini" ama az, ama çok paylaşıyor olmalarının üzerinden doğal bir yakınlaşmanın/birlikteliğin yaşandığı gözlenmektedir. Bu açıdan gençler arasında ebeveynlerine oranla "memleket kimlikleri"nin "göç kimliği" potasında eridiğini söylemek mümkün gözükmektedir. Fakat bu sürece paralel bir şekilde gençlerin Esenler dışında İstanbul'un hangi ilçesinde yaşamak isterdiniz, sorusuna verdikleri "Bilmiyorum, daha doğrusu İstanbul'un diğer ilçelerini bilmiyorum" cevabı "göç kimliği" etrafında yaşanan bütünleşmenin "İstanbullu olmak" üzerinden kurulamadığı gibi bir sonucun da ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Ayrıca görüşülen gençlerin ebeveynlerinden pek çoğunun ileride "emekli" olduklarında doğdukları ile, ilçeye, köye dönmek gibi bir özlemlerinin olduğu, hatta yaz tatillerinde bile ebeveynlerinin memleketlerine gitme isteklerinin ne denli baskın olduğu gençlerin anlatımlarıyla anlaşılabilmektedir. Hatta bir katılımcının ifadesi ile "Hocam bizimkiler kışın bir cenaze ya da düğün olsa da köye

bir gitsek diye beklerler." tarzında ifade ettikleri ebeveynleri için yaşanagelen "geriye göç" sürecinin (ya da belki de umudunun), gençler açısından neredeyse hiçbir karşılığının bulunmayışı ilginç bir göç durumu olarak not edilebilir. Nitekim görüşülen gençlerden birisi hariç diğerlerinin tamamının ya maddi imkânsızlıktan ya da bireysel isteksizliklerden ötürü memleketlerini hiç görmediklerini söylemeleri bu durumu özetler niteliktedir.

"Göçün gençleri" açısından özellikle ergenlik döneminde sıkça yaşanan başka bir durum ise gençlerin anlatımlarında yer almaktadır: Evden kaçma ya da ayrılma. Gençler aileleri ile bir türlü kuramadıkları sağlıklı ilişki zemininin neticesi olarak genellikle tepkilerini belirtmek, ebeveynlerinin ilgisini üzerlerine çekmek ya da gerçekten bir daha dönmemek üzere (ki bu durum çok nadir gözükmektedir) evden ayrılmakta, evi terk etmektedirler. Mülakatçılardan Zuhal özellikle ailesi ile yaşadığı sorun zamanlarından birisinde çareyi evden uzaklaşmakta bulmaktadır. Kendi evine çok yakın bir arkadaşının evinde bir süre ailesinden ayrı yaşamaya çalışmakta, bu sırada sokaklarda kaldığını ve sıkça vakit geçirdiği kafelerden birisine sığınmak durumunda kalışını anlatmaktadır:

> "Apartman aralarında kaldım, yeri geldi, bu kafenin hatırı bende çok. Çünkü o aylarda ben gelip burada oturdum. Allah razı olsun Hüseyin abim bir tanedir. Nevzat abimiz vardı bir tanedir. İnsandır, yani ben onlar gibi insan görmedim. Onlar kadar delikanlı adam görmedim ben. Bak Hüseyin abinin yanında çok rahat bir, bir buçuk senedir buradayım bir buçuk iki senedir. Burada takılıyorum. Hani yan gözle bakıp da o kadar şekillerle geliyoruz bak, hani oynamak için dans ediyoruz, o kadar kıvırıyoruz yan gözle bir kere baktığını görmedim. Gene ne der? Kardeşim, kızım der. Arada şekil değiştiririm babam o benim derim gözlerine kurban filan derim. Arada şekil yaparım ama o bana yapmıyordu işte. Yanlış anlamayın o kadar adamdır yani. Burası olmasaydı sokakta ne yapardım bilemiyorum..." [Zuhal, 18, Konfeksiyon İşçisi, Niğde]

Zuhal her ne kadar bir süre evden uzakta vakit geçirmiş olsa da, anne babasını ne kadar çok sevdiğini, onlar olmadan rahat uyku bile uyuyamadığını söylemekte ve bir süre sonra kendi isteği ile eve tekrar döndüğünü belirtmektedir. Aslında gençlerin ailelerinden bir sürede olsa ayrılmayı düşünmeleri ya da bu durumu pratiğe aktarmaları, gençlerin de gönülden istemedikleri bir davranış biçimine karşılık gelmektedir. Nitekim görüşülen gençlerden pek çoğu evlerinden belirli süreler içerisinde ayrılmış olsalar da bir zaman sonra ve genellikle kendi istekleri ile evlerine dönmekten başka bir yol bulmadıklarını belirmektedirler.

Gençler, gerek aileleri ile kurdukları sorunlu ilişkiler sebebiyle gerek eğitim süreçlerinden uzaklaşmaları ve dolayısıyla geçici ve ağır çalışma koşullarında hayatlarına devam etmeleri nedeniyle çoğu zaman akran ortamlarının baskın etkisiyle bir şekilde uyuşturucu madde kullanmaya ve âdeta yaşadıkları zaman ve mekândan kopup uzaklaşmalarına karşılık gelecek bir yönelime doğru kayabilmektedirler. Madde kullanma alışkanlığı ise beraberinde çok daha sorunlu bir sosyal ilişkiler bütününü beraberinde getirmektedir.

Uyuşturucu Madde Kullanımına, Suça ve Şiddete Yönelme

Gençlerin uyuşturucu madde kullanıma yönelik anlatılarının mülakatlar içerisinde önemli bir yer tutması, mülakat sorunlarının bir kısmının madde kullanım alışkanlıkları ve bu durumun bireysel-sosyal yansımalarının ortaya çıkartılmasına dönük olarak hazırlanmasını zorunlu hâle getirmiştir. Gençler için sigara kullanımının çok yaygın bir alışkanlığa karşılık geldiğini ifade ettikten sonra, asıl sorun alanını uyuşturucu madde kullanımının gençlerin pek çoğu için normal bir duruma dönüşmüş olması oluşturmaktadır. Nitekim görüşme gerçekleştirilen gençlerden neredeyse tamamı hayatında en az birkaç defa esrar sarıp, hap kullandığını belirtmişlerdir. Bu durumun nedenleri üzerine soru yöneltildiğinde ise verilen cevapların iki ana eksende odaklandığı fark edilmiştir. Bunlardan ilki ailelerinden yeteri kadar ilgi ve sevgi görmedikleri

ve bu durumun ailenin kentte tutunma ve pek çok farklı yoksunlukla mücadele etme süreciyle de birleştiğinde âdeta çoğu zaman içinden çıkılamaz bir hâle bürünmesiyle doğrudan ilişkili olduğunun ifade edilmesidir. Madde kullanma alışkanlığının sebepleri hakkında kendi tecrübesi üzerinden birtakım bilgiler paylaşan Aynur (18, Lise 4, Malatya), genelde pek çok sorun durumu ile tek başına mücadele ediyor oluşunun kendisini kaçınılmaz bir biçimde madde kullanmaya yönelttiğini anlatmaktadır:

"-Ama 18 yaşındayım, benim çektiklerimi kimse çekmedi emin olun yani.

-Ne çektin?

-Annemi kendi gözümün önünde kaybediyordum. Düşünün, komaya girdi. Dedemle kavga ediyordu. Oturuyoruz, bir gün evdeyiz, annem kendi gözlerimin önünde nefesi gitti. Kalbi durdu. Gözüm döndü, babam gözümün önünde yere yığıldı. 140 kiloluk adamı nasıl kaldırabilirsin? Kafasını kaldıramazsın. Gözümün önünde yere yığıldı. Ya bunlar kafama göre attığım (madde kullanımını ve sonrasında kollarına atmış olduğu façaları kastederek) şeyler değil. Bazen insanın kafası zonkluyor, gidiyor, keşke yapmasaydım diye ama keşkeler geri gelmiyor. Yapacak bir şey yok yani. Geçmiş artık geçmiş. Yani artık insanlar gününün geçtiğine bakıyorlar. Geleceğini görmüyor. Ya bu günüm geçti mi, tamam ya geçmiş işte. Kaç kere evden çıktım mesela, kavga ettim evden çıktım. Sokakta kaldım ya ocak aylarında..."

Aynur'un anlatımında ifadesini bulan aile sorunları ve maddi yoksunluklar, gençlerin bir şekilde madde kullanarak atlatmaya çalıştıkları bir "çözüm" sürecine dönüşmektedir. Bu anlamıyla madde kullanmak sadece bir haz elde etmenin çok ötesinde anlamlara da dönüşebilmekte; en sorunlu zamanlarda hayattan vazgeçmeme adına oldukça problemli bir sorunla baş etme yöntemine karşılık gelmektedir.

Gençlerin anlatımlarında ifade olunan ikinci önemli etken ise akran ilişkileri içerisinde madde kullanımının yaygın olmasıdır. Gençler akran ilişkileri içerisinde yer alabilmek, arkadaş ortamlarından dışlanmamak için ya da kendi ifadeleri ile "kız ya da erkek arkadaşı ile kavga ettikleri ya da ayrıldıklarında" çözüm olarak madde kullanımına yönelmektedirler. Bu durum çoğu zaman gençlerin kendi aralarında şiddet üretmelerine ve kavga etmelerine de sebep olabilmektedir.

Nitekim madde kullanımı alışkanlık hâline dönüştüğü takdirde ciddi bir maddi harcamayı da beraberinde getirmekte ve bu durum düşük ücretli işlerde çalışan gençlerin pek çoğu için farklı yollardan para kazanma arayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu anlamda görüşülen katılımcıların tamamı;, madde kullanmayı alışkanlık hâline getiren gençler arasında hırsızlığın, torbacılığın (uyuşturucu madde satıcılığının) ya da torbacılarla birlikte vakit geçirerek âdeta onların çırakları gibi beraber vakit geçirmenin yaygın bir hayat biçimi hâline dönüştüğünü söylemektedirler.

Ayrıca "göçün gençleri" daha önce de ifade edildiği üzere maddi ve manevi anlamda kendi aralarında tam bir ortak paylaşım sistemi kurmuş olsalar da, bu düzenin tek işlemediği alan madde kullanımıdır. Gençlerin anlatımlarıyla uyuşturucu maddeye ulaşmak çoğu zaman maddi imkânsızlıklar nedeniyle zor bir süreç olarak belirdiği için, gençler madde kullanımı noktasında paylaşımcı bir davranıştan ziyade alabildiğine bencil bir ilişki biçimini tercih ettiklerini belirtmektedirler. Ayrıca gençler, anne babalarının kendilerinin madde kullandıklarından çoğu zaman haberdar olmadıklarını, bu konuda özellikle ebeveynleri ile aralarındaki sorunlu ilişkinin bu anlamda "işlerine" yaradığını ironik bir tarzda ifade etmektedirler.

Neticede gençlerin pek çoğunun ortak ifadesiyle uyuşturucu madde kullanımını alışkanlık hâline getirmek "dosyalı" (yani birkaç suçtan sabıkalı) olmayı, nezarethanede ya da hapishanede bir süre tutuklu kalmayı, sosyal ilişkilerde özellikle şiddet üzerinden bir statü elde edilmesini kolaylıkla üretebilmektedir.

Sonuç

Akşit (2004, aktaran Tekeli, 2011, s. 50), Türkiye'de köyden kente göç dalgasını tarihsel olarak değerlendirirken üç temel "sıçrama" alanı tespit etmektedir: Bunlardan ilki geçmiş dönemlere kıyasla dört kat fazladan bir artış gösteren kırdan kente göç dalgası dönemi olan 1950-1955 arası dönemdir. İkincisi 1960-1965 arası ve tarımda makineleşmenin kurumsal olarak yerleştiği dönem ve üçüncüsü ise 1985-1990 arası ve büyük oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden olmak üzere "zorunlu göçle şekillenen ve yüzleşilen" (Kurban, Yükseker, Çelik, Ünalan ve Aker, 2008, s. 22) dönemdir. Nitekim Esenler'de "göçün gençleri"ne dair giriş mahiyetinde sayılabilecek bu çalışma hem üçüncü göç dalgası ile kente yerleşen ailelerin gençlerine dair bir tespitte bulunabilmek, hem de göçün bir kısım gençler üzerinde ne denli yıkıcı ve tahrip edici boyutlara ulaşabildiğini yine kentte sorun yaşayan ve sorunlu ilişkiler üreten gençler üzerinden tanımlamayı öncelemiştir. Bu anlamda görüşlerine yer verilen katılımcıların genellikle göç mağduru gençlerden seçilmesine özen gösterilmesi; göçle gelmiş ve kentte tutunabilmiş aile örneklerinin varlığının az olduğu gibi bir sonucu elbette üretmeyecektir. Nitekim katılımcıların çoğunun anlatımında ifade olunduğu şekliyle kentte tutunan, mal-mülk sahibi olan, kendi işini kuran, üniversite okuyan pek çok hemşehri ailesinin ve gencinin de var olduğundan rahatlıkla söz edilebilir. Bu çalışmanın merkezine aldığı temel soru olan "göçün gençleri"nde tutunamayanların hikâyelerinin kent merkezi sayılabilecek alanlarda hâlâ yaşanıyor oluşu ve bu sorunun, başlı başına bir araştırma ve sosyal politika üretebilme adına çalışılmayı bekleyen bir toplumsal alana karşılık geldiği meselesidir.

Aile, eğitim, meslek edinme, kültürel uyum ve madde kullanıma bağlı gelişen suç ilişkileri olarak özetlenebilecek olan beş temel alan; gençlerin bireysel ve toplumsal ilişkilerinden yaşamakta oldukları asıl "sıkışma" alanlarına da karşılık gelmektedir. Bu anlamda gençlerin yaşadıkları sorun alanlarına dair üretilmesini bekle-

dikleri sosyal politika önerilerini, ilgili temalar etrafında kısaca tanımlamaya çalışmak meselenin sorun yaşayanların cümleleri ile çözülmesine dönük bir perspektif sağlayabilir.

Gençlerin aileleri ile yaşadıkları sorunun sadece kendilerini kapsayan bir boyutta olmadığını, kendi sorunları çözülse dahi alttan gelen yeni nesillerin benzeri sorunların içerisine doğduğunu hatırlatarak aile danışmanlığını çağrıştıran bir sosyal destek çalışmasının özellikle kendi ailelerine yönelik uygulanması gerektiğine inanmaktadırlar. Nitekim hem göçün aile bireylerinin tamamında yaratmış olduğu psikolojik sorunların çözümlenmesinde hem de aile içerisinde göç edilen tarihle birlikte süregelen birtakım duygusal travmaların belki bu sayede önüne geçilebileceğini düşünmektedirler. Nitekim göç ailelerinin pek çoğunda ortaya çıkan aile üyelerinin birbirinden hem duygusal hem de fiziki olarak uzak kalışlarının aile bağlarını çözücü etkisi bu sayede azaltılabilecektir.

Gençler, eğitim olanaklarının daha adil bir biçimde ve biraz da "göçün gençleri"ne pozitif ayrımcılık sağlanabileceği bir biçimde genişletilmesini talep etmektedirler. Bu anlamda özellikle ortaöğretim döneminde "mikro eğitim bursları" ile kendi üzerlerinde aileleri tarafından bir beklentiye dönüşen yarı zamanlı (part-time) çalışma durumunun da ortadan kalkabileceğini düşünmektedir. Eğitim süreçlerinde yaşanan maddi imkânsızlıklardan öte özellikle okul dışında sürdürülebilir bir eğitim desteğine duydukları ihtiyacı dile getirmektedirler. Fakat bu anlamda kamu kurumlarının, örneğin Esenler Belediyesinin ilçenin muhtelif yerlerinde açtığı gençlik merkezlerine "dışlanma" ya da "kenardalık" psikolojisinden ötürü gidemediklerini belirtmektedirler. Bu anlamda özellikle sınıf tekrarı yapan gençlerle gençlik merkezlerinin öncelikli olarak ilgilenmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Gençlerin meslek edinme süreçlerine dair ise daha zorlu bir sürecin işlediği gözlenmektedir. Gençler için hizmet sektörünün en alt birimlerinde çalışabilmenin ötesine taşınamayan, dahası sosyal sağlık ve güvenlik imkânlarından yoksun bir şekilde çalışma haya-

tına devam etmek gençlerin içerisinden çıkamadıkları bir duruma dönüşmektedir. Bu anlamda gençler kendi ilgilerine ve becerilerine dönük istihdam edilebilecekleri meslek alanlarında çalışma isteklerini yinelemekte ve bu anlamda yerel yönetimlerin daha fazla rol olmasını istemektedirler.

Kentle yaşadıkları kültürel uyum probleminin aşılabilmesi adına Esenler Belediyesinin daha önce gerçekleştirmiş olduğu İstanbul'u tanıma merkezli "Boğaz turu"nun farklı versiyonlarının da hayata geçirilmesini beklemektedirler. Bu anlamda gençlerden birisinin ifadesi ile birkaç kez Çanakkale'ye gidilmiş olmasına rağmen İstanbul'u tanımadıklarından dert yanmaktadırlar. Özellikle İstanbul'un tarihî mekânlarını, kültürel dokuyu yansıtacak müzeleri ve eserleri gezip görebilmenin bile gençlerin kentle kuracakları sosyalleşme ilişkilerinde olumlu sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Son olarak madde bağımlılığı ve suça bulaşma durumlarına dair ise gençlerin pek çoğu yukarıda sayılan dört temel sorun alanında yaşanabilecek iyileşmeler neticesinde bu son başlığın kendiliğinden çözülebileceğini düşünmektedirler. Fakat bunun yanı sıra özellikle "torbacılık" (uyuşturucu madde satıcılığı)'ın ilçe sınırları içerisinde giderek yaygınlık kazandığına dikkat çekmekte ve bu sorunun çözümüne dair başta emniyet güçleri olmak üzere kamu kurumlarının ve kuruluşlarının gerekli hassasiyeti göstermeleri gerektiğini belirtmektedirler.

Göçün gençlerinin belirtmiş oldukları pek çok sorunlu alan ve bu alanlara dair çözüm teklifleri, daha geniş kapsamlı olarak yürütülmesi gereken sosyolojik araştırmaları beklemekte; dahası yerel yönetimlerin gençlik meselesi üzerinde kapsamlı bir "gençlik master planı" hazırlama zorunluluğunu da işaretlemektedir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2001). *Kültür endüstrisi-kitle kültürünün açmazları*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *New poverty and the changing welfare regime of Turkey*. Ankara: UNDP.

İstanbul-Esenler Millî Eğitim Müdürlüğü. (2012). *Esenler tarihi*. http://esenler.meb.gov.tr/ adresinden 23 Aralık 2012 tarihinde edinilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). İl ve ilçelere göre belediye nüfusları. http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_belediye10sonrasi.RDF&p_il1=34&p_ilce1=2016&p_kod=2&p_yil=2011&p_dil=1&desformat=html adresinden 7 Ocak 2013 tarihinde edinilmiştir.

Esenler Belediyesi. (2012). *Esenler'de* eğitim. http://www.esenler.bel.tr/Page.aspx?ID=71 adresinden 23 Aralık 2012 tarihinde edinilmiştir.

Esenler Belediyesi. (2012). *Nüfus bilgileri*. http://www.esenler.bel.tr/Page.aspx?ID=34 adresinden 28 Aralık 2012 tarihinde edinilmiştir.

Esenler Belediyesi. (2010). *Esenler belediyesi stratejik plan*. http://www.esenler.bel.tr/Uploads/Dokuman/EsenlerbldsiSTRATEJIKPLANI2010_2014.pdf adresinden 14 Mayıs 2012 tarihinde edinilmiştir.

Esenler Kaymakamlığı. (2012). *Esenler*. http://www.esenler.gov.tr/default_B0.aspx?content=48 adresinden 18 Aralık 2012 tarihinde edinilmiştir.

Karpat, K. H. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm*. Ankara: İmge Yayınları.

Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kurban, D., Yükseker, D., Çelik, A. B., Ünalan, T. ve Aker, A. T. (2008). *"Zorunlu göç" ile yüzleşmek: Türkiye'nin yerinden edilme sonrasında vatandaşlığın inşası*. İstanbul: TESEV.

Perrot, M. (1996). Worker youth: From the workshop to the factory. In G. Levi, & J. C. Schmitt (Eds.), *A history of young people in the West: Ancient and medievalrites of passage* (pp.93-94). Paris: Harvard University Press.

Şeker, M. (2011). İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Şentürk, M. (2011). Yenilemeye karşı sıhhileştirme: Fener-Balat-Ayvansaray'da kentsel müdahalelere yaklaşımlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, *22*, 395-422.

Tekeli, İ. (2011). *Göç ve* ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yaman, Ö. M. (2013). *Apaçi gençlik-gençlerin toplumsal davranış ve yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" altkültür grupları üzerine nitel bir çalışma*. İstanbul: Açılımkitap.

ESENLER
ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde **Esenler'i Anlamak**

İstanbul'un göçle kurulan yerleşim alanlarından biri olan Esenler, hızlı bir kentleşme süreci ve değişim yaşamıştır. Şehir Düşünce Merkezi bünyesinde çalışmalar yapan "Kent ve Aidiyet" ve "Göç ve Kentleşme" atölyeleri bahsedilen değişimi, aidiyet, göç, kimlik, kent kültürü, hemşehrilik, gençlik, yoksulluk bağlamında incelemiştir. Her iki atölyede hazırlanan metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu çalışmadafarklı bakış açıları ve ele alışlar yer almaktadır.

ESENLER BELEDİYESİ

9 786058 608719